

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG 1986

Algade nr. 2 i Skælskør.

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1986

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 73

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

1986

Bestyrelsen:

Skolebestyrer Mogens Haar, Kastanievej 10, Korsør.
Viceinspektør R. Henneke, Kristinelundsvej 39, Slagelse, kasserer.
Gårdejer Carl Jensen, Hanchøjgård, Snæslev, Ringsted.
Landsretssagfører Carl Jonsén, Tinggade 1, Ringsted.
Bibliotekar Villy Bundgaard Knudsen, Poppelvej 6a, Haslev.
Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn, Klostervænget 8, Ringsted.
Fhv. borgmester Johs. Lyshjelm, Stigsnæs, Skælskør, formand.
Viceinspektør Erik Nielsen, Dyrehavevej 24, Skælskør, næstformand.
Lærer Ole G. Nielsen, Lundforlundvej 8, Slagelse.
Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg.
Museumsinspektør Helge Torm, Vedelsgade 1, Sorø.

Revisorer:

Revisor Lars Hansen, Flakkebjerg, og
overlærer Bent Heegaard Petersen, Sørbymagle.

Årbogens redaktion:

Villy Bundgaard Knudsen, Ole G. Nielsen og Erling Petersen med sidstnævnte som ansvarshavende redaktør. Bidrag til næste årbog må være redaktøren i hænde senest 31. marts 1987, men helst i god tid inden. I tilfælde af rigeligt stof må de sidst indkomne manuskripter udskydes til det følgende år.

Foreningens ekspedition:

Kristinelundsvej 39, Slagelse. Tlf. 03 52 27 38.

Indhold

Næringsliv, bebyggelse, befolkning og konjunkturer i Skælskør 1710-1801 .	7
<i>Af Jørgen Mikkelsen, Hvidovre</i>	
Fra birkefoged i Hårslev til birkedommer i Rude	26
<i>Af Erling Petersen, Fuglebjerg</i>	
Smedegade i tyvernes Slagelse	37
<i>Af Frede Henriksen, Slagelse</i>	
Skoleforhold i Stenmagle sogn	47
<i>Af Holger Jørgensen, Stenmagle</i>	
Appelsbjerggården	65
<i>Af Ole G. Nielsen, Lundforlund</i>	
Vetterslev præstegårds historie	69
<i>Af Jørn Jørgensen, Vetterslev</i>	
Fire nekrologer (Aage Lambert-Jensen, og Folmer Christensen, Luja Balslev og Peter N. Kristensen)	93
<i>Af Erling Petersen, Fuglebjerg</i>	
Nye bøger	97
<i>Af Ole G. Nielsen, Lundforlund</i>	
Litteratur om Sorø amt 1985	98
<i>Af A. Strange Nielsen, Næstved</i>	
Historisk samfund for Sorø amt	101
Ved formanden	
Driftsregnskab fra 1/10 1984 til 30/9 1985	102
Ved kassereren	
Nye medlemmer pr. 15/4 1986	103
Sognerepræsentanter	104
Ældre årbøger	105
Love for Historisk Samfund for Sorø Amt	106
Lokalhistoriske arkiver tilknyttet det gamle Sorø amt	107

Næringsliv, bebyggelse, befolkning og konjunkturer i Skælskør 1730-1801

Af Jørgen Mikkelsen

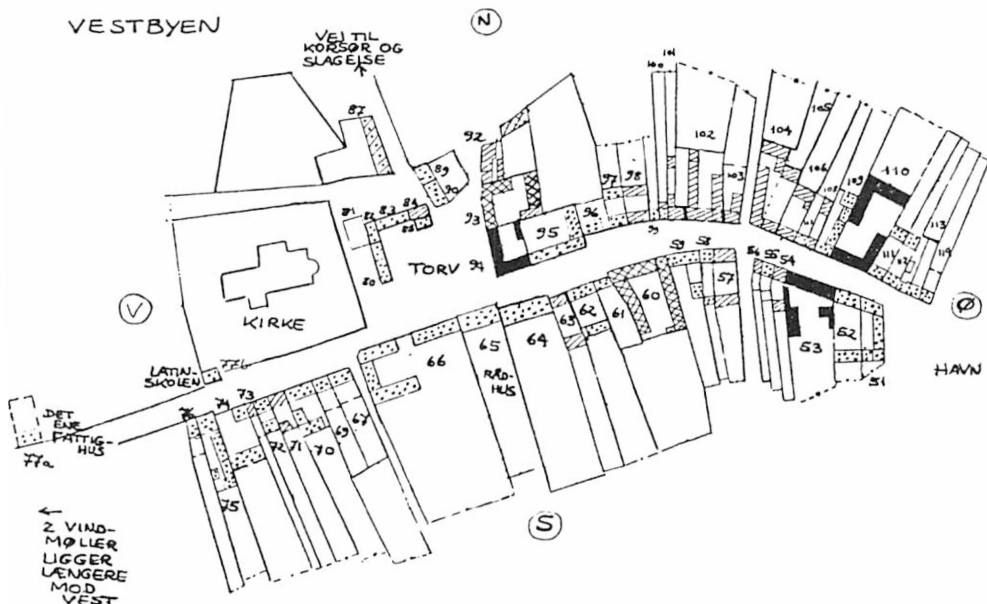
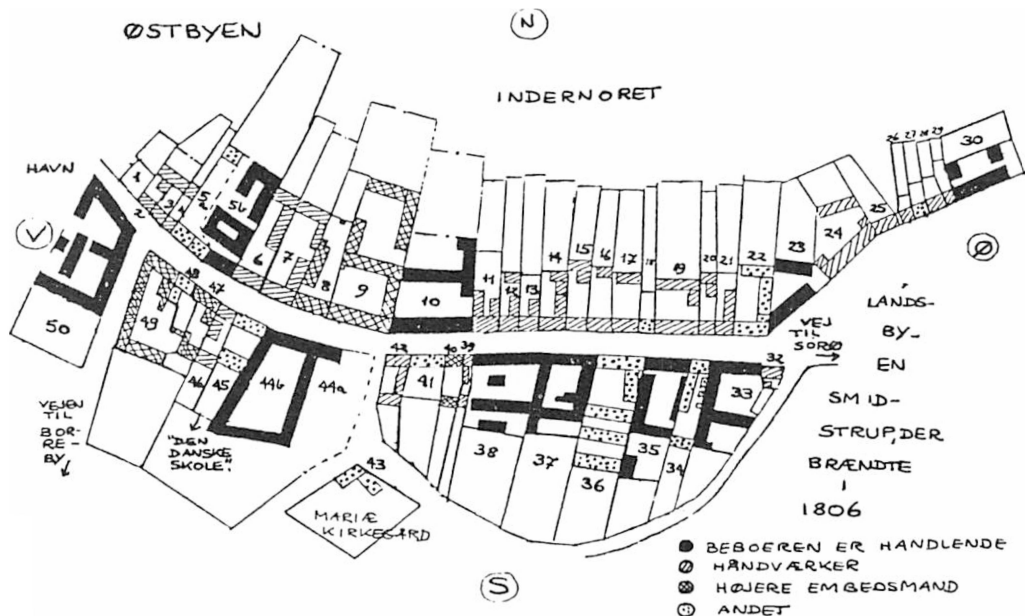
I denne artikel vil jeg først give en kort redegørelse for centrale sider af Skælskørs erhvervsliv, bebyggelse og befolkningsstruktur (dog kun livscyklus og husstandsforhold, ikke demografi) mellem 1730 og 1801. Her vil jeg lægge mere vægt på de typiske træk end på de for det meste små ændringer, der skete i århundredets løb. Dernæst vil jeg pejle mig ind på byens konjunkturudvikling i de 70 år og søge at forklare denne. Ligesom på de andre felter, jeg har nævnt, vil jeg drage sammenligninger med andre byer i 1700-tallet. Da Skælskørs økonomi står i focus, vil de næringsdrivende (handlende, håndværkere, skippere, møllere og værtshusholdere) få en større omtale end andre befolkningsgrupper. Hovedvægten i artiklen ligger på tiden efter 1760, da kilderne flyder rigeligt her.

De vigtigste kilder

Når man beskæftiger sig med Skælskør i 1700-tallet, kommer man ikke uden om *P. Friis Edwardsens* grundige og omfangsrige værk med den beskedne titel »En ringe Underretning om Schielschiør Kiøbstads gamle og nuværende Tilstand« fra 1759. Friis var præst i byen fra 1720 til sin død i 1765 og havde således på affattelsestidspunktet et særdeles indgående kendskab til sin by.

Ellers bygger min undersøgelse næsten kun på arkivmateriale. Jeg vil her nøjes med at omtale de kilder, der kræver særlig baggrundsomtale. Hovedkilder til befolkningsstrukturen er *folketællingerne* fra 1787 og 1801, der giver oplysninger om personernes placering i husstanden samt om alder, civilstand og beskæftigelse. Jeg har konfronteret dem med diverse samtidige skattemandtal samt kirkebogen, og ud fra disse tests finder jeg ikke grund til at tro, at folketællingerne skulle mangle nogle personer.

Der eksisterer en række statsskattemandtal fra 1700-tallet. For mig er mandtalene til *ekstraskatten*, der blev indført i 1762, til mest nytte. På trods af sit navn blev den opkrævet hver måned til et stykke ind i 1800-tallet. Alle, der var fyldt 12 år, skulle svare 8 skilling månedlig, idet dog hele militæretaten var undtaget. Men militærfolk blev nævnt i ekstraskattemandtallene, når de havde tjenestefolk, for intet tyende var skattefrit. Også den fattigste del af civilbefolkningen slap for ekstraskat, men blev alligevel skrevet på, fordi de rigeste skulle betale for dem (ud-

Skælskørs erhvervs- og socialtopografi 1761. Kortene er tegnet på grundlag af BT 1761 og opmålingsforretningen fra 1763, der angiver bredde og dybde af bygge- og havegrund. Jeg har støttet mig til det første pålidelige kort fra 1823 (Matrikeldirektoratet). Der er størst tvivl om beliggenheden af ejendommene midt på torvet, idet jeg ikke har haft nogen vejføring at rette mig efter. BT 61 oplyser ikke altid, hvordan bygningerne har ligget i forhold til hinanden på hver grund. Visse numre mangler på kortene. Det skyldes, at nogle haver og stræder har deres egne numre i 1763-kilden.

over at svare for sig selv). Det var husstandsoverhovedets opgave at fortælle taxationsmændene, hvilke personer der opholdt sig i husstanden, og jeg vil ikke udelukke, at der af og til kan være »glemt« et husstandsmedlem i den hensigt at slippe billigere i skat. Men fejlkilden er sæppe særlig stor, især fordi mandtallene blev lavet så hyppigt, at taxationsmændene må have haft et fint indblik i, hvem der befandt sig i hvert hus. Jeg finder derfor, at ekstraskattemandtallene er et glimrende supplement til folketællingerne, idet de gør det muligt at følge husstandene år for år.

Til at bestemme beboernes økonomiske tilstand har jeg primært gjort brug af de årlige *næringstakster*. Dette er muligt fra 1763, idet ligningslisterne til byskatten da blev opspaltet i særskilte grund- og næringstakster. Næringstakst blev pålagt personer, der havde taget borgerskab, men borgerskab var også nødvendigt for at kunne drive næringsfag. Næringstaksten er ikke bare udtryk for størrelsen af omsætningen i virksomhederne; der blev også taget hensyn til formueforhold, og undertiden blev en enkes takst nedsat, fordi hun havde flere børn at forsørge. Det er altså tænkeligt, at taxationsmændene ofte slet og ret har ladet næringstaksten afspejle husstandens samlede betalingsevne. I øvrigt blev folks næringstakst ikke justeret særlig ofte.

Til det bebyggelsehistoriske afsnit er *brandtaxationerne* de vigtigste kilder. De foreligger for 1736, 61, 71, 81, 91 og 1801 og medtager alle privat og offentligt ejede ejendomme (i 1736 dog tilsyneladende ikke de bygninger, som militæret anvendte). For nogle af de mellemliggende år er der specifikationer vedr. ombygninger og reparationer, men kun for 1791-1800 kan jeg med stor sikkerhed sige, at alle sådanne bygningsarbejder er registreret. Alle brandtaxationer nævner ejendomsstørrelse, byggematerialer, ejer og taxationssum - og nogle medtager desuden lejere (men ikke logerende), rumfordeling og nagelfast inventar.

Told- og acciseregnskaberne er anvendt til at belyse konjunkturudviklingen og til dels også erhvervsstrukturen. Toldregnskaberne indeholder vareregistre over søværts ind- og udgåede varer (også toldfrie) for 1750, 56, 62, 67, 69, 96 og 98. For 1796 og 98 er der desuden dagjournaler over ankomne og bortsejlede fartøjer. Regnskaberne over søaccise (en afgift, hvis provenu gik til byens kasse, byfogeden og fattigvæsenet) er altid opbygget som dagjournaler og eksisterer i en næsten ubrudt række fra 1720'erne til 1792. Alle anløbne fartøjer (+ tilsejlende bønder fra oplandet) skulle svare accise af bådens lastevne, og yderligere var bestemte varer afgiftspligtige. Først fra 1770'erne blev alle tilførte varer angivet i kvanta, uanset om der skulle betales for dem eller ej. Med hensyn til vareudførsel er kilden ikke meget bevendt, da kun fartøjer med accisepligtige varer nævnes her.

Jeg har i min undersøgelse koncentreret mig om eksport og import af tunge varer såsom korn, jern, tømmer, kalk og stenkul. Det skyldes for det første, at disse produkter var besværlige at transportere ad de dårlige landeveje, så jeg formoder, at en meget stor del af varetilførslen til Skælskør og nærmeste opland er foregået via Skælskør havn. For det andet var de fleste af disse varer afgiftsfri og derfor

næppe genstand for smugleri. Der er også grund til at tro, at alle de varer, som er ført ind i Skælskør nor, er blevet registreret; i alt fald oplyser Friis Edwardsen (s. 128 ff), at losse- og ladepladserne i ydernoret på hans tid ikke længere blev brugt til vareomladning, men kun til på- og afstigning af passagerer.

Ved indførsel af varer ad landevejene blev der erlagt *portkonsumtion*, men regnskaberne for dette fortæller kun hvor meget, der blev betalt hvert år og intet om varerne. Regnskaberne for *maleværkskonsumtion*, der blev afkrævet ved formaling af korn og malt på byens møller, giver derimod nogle år informationer om, hvem der brugte møllerne og til hvad.

Befolkningstal og antal husstande

Ved folketællingerne i 1787 og 1801 blev befolkningen opgjort til hhv. 488 og 567 personer. Desuden er der fra 1753 og 69 bevaret summariske optællinger (de enkelte personer nævnes ikke), men i disse kilder er den militære stab helt eller delvis udeladt. Skælskør var indkvarteringssted for et varierende antal ryttersoldater fra 1721 til 1785 (med undtagelse af årene 1758-63), og når de bliver talt med, kommer det samlede befolkningstal i 1750'erne op på et godt stykke over 600 mennesker og sidst i 60'erne sandsynligvis mere end 700. Procentvis var det altså ret store udsving, Skælskørs befolkning undergik i anden halvdel af 1700-tallet. Udover militærets bortgang i 1785 skyldes det især svingninger i mængden af tyende og af børn under 10 år. Antallet af civile husstande lå i perioden 1762-1801 mellem 90 og 120, men kan i øvrigt ikke opgøres præcist, da der ofte hersker uenighed mellem ekstraskattemandtallene om, hvorvidt bestemte logerende udgjorde selvstændige husstande eller ej.

Erhvervsstruktur

Skælskørs næringsliv var præget af en meget ringe grad af specialisering, hvilket hænger sammen med, at der kun var et beskedent udkomme ved hvert erhverv, så en husstand var nødt til at have flere for at kunne klare sig. Lovgivningen lagde ikke mange hindringer i vejen for dette, idet et reskript fra 1761 slog fast, at »udi de Købstæder, hvor der ikke er noget sluttet Laug eller noget andet Særprivilegium, som derudi kunne være hinderlig, der skal det være alle og enhver, som har taget deres Borgerskab, tilladt at ernære sig paa hvad lovlig Vis de bedst ved og kan«. (I Skælskør var kun skomagerne og smedene organiseret i egne laug, og farveren var privilegeret, dvs. havde monopol på sin næring). Først i 1820 blev det påbudt, at man kun måtte tage borgerskab på én bestemt næring og skulle blive ved den.¹⁾

Det var især almindeligt at kombinere erhverv, der betjente sig af de samme råvarer (fx. træ og korn), og ofte skete det også, at handel, skippervirksomhed og værtshushold blev forenet. Men et næringsfag kunne også kombineres med et offentligt embede. Inden juristerne fik eneret på byfogedembedet, blev dette således bestridt af en købmand - i 1730'erne og 40'erne af Niels Stub. Siden 1683

havde Skælskør ikke haft nogen borgmester eller rådmænd, men kun en byfoged og en byskriver.

I mange byer blev embeder lagt sammen for at sikre de højere embedsmænd et tilstrækkeligt stort udkomme til, at de kunne leve af dem alene. Skælskør er ingen undtagelse, idet Jacob Payngk efter 1785 kunne titulere sig som byfoged, byskriver, toldkontrollør samt overvejer og -måler! Med en årsindtægt i 1798 på godt 60 rdl. (hvis der ikke var fraværsdage) skulle også konsumtionsbetjentene kunne klare sig uden biindtægter, men dette gælder så absolut ikke vægterne, der for deres gerning kun fik 21 rdl. + 4 rdl. til husleje; ja, før 1762 fik de ikke en gang fast løn. Ligeledes har mange næringsdrivende sikkert tjent så lidt, at de - eller andre af husstandens medlemmer - måtte supplere ved at gå på dagleje.

Ikke blot dobbeltbeskæftigelse, men også erhvervsskift forekom hyppigt, også mellem fag, der ikke havde noget med hinanden at gøre. Konsumtionsvæsenet rekrutterede fx. medarbejdere fra en bred vifte af næringsfag, og omvendt nedsatte flere tidligere konsumtionsbetjente sig som handlende eller håndværkere. Og arbejdet som skoleholder blev mellem 1760 og 1801 varetaget af personer, der tidligere havde været skomagere, maler, købmand og underofficer. Den formelle indehaver af embedet gennem adskillige årtier, Eskild Holm, helligede sig sine andre hverv som kordegn, klokker og bedemand.

Dobbeltbeskæftigelse og erhvervsskift gør det svært at lave pålidelige statistikker over erhvervsfordeling.

Dels kunne en person, der havde fået ny beskæftigelse, godt stadigvæk tituleres på den gamle måde. Dels nævner folketællinger og ekstraskattemandtal næsten altid kun ét erhverv ud for hver person, og hvis vedkommende har ernæret sig på flere måder, er spørgsmålet, om det er hovedbeskæftigelsen eller den mest statusgivende, der bliver nævnt.

Trods dette forbehold kan det roligt fastslås, at *håndværkerne* udgjorde klart den største erhvervsgruppe, idet 35-45 husstande havde en håndværker som overhoved. Heraf var mindst en halv snes skomagere.

Efter næringsstaksten at dømme hørte farveren altid til blandt de mest velstillede håndværkere, men han rangerede aldrig højere end middelstore købmænd. I den øverste ende af håndværkergruppen befandt sig også nogle bagere, smede, skomagere og en enkelt snedker, men navnlig blandt skomagerne var den sociale differentiering stor. Bagerhåndværket blev i 1790'erne koncentreret hos én person, Jørgen Harboe (stamfaderen til bryggerslægten), men hans næringsstakst omkring 1800 overgik også klart, hvad man tidligere havde set hos bagere. To af de mest udprægede småhåndværksfag var væverne og skræderne. Folketællingerne viser også, at et stort flertal af håndværkerne i nabosognene beskæftigede sig med tekstilt arbejde. Skønt de fleste landhåndværkere sikkert kun har produceret til eget forbrug, må man antage, at Skælskørs tekstilhåndværkere var udsat for større konkurrence fra oplandet end de andre håndværkere. Imidlertid fik alle konkurrence fra de udenbys næringsdrivende, der to gange årligt indfandt sig på

byens marked. Til gengæld afsatte borgere fra Skælskør varer på andre købstæders markeder.

Mindre end 1/3 af alle håndværkere havde værksteder. De andre må have udøvet deres næring i dagligstuen.

Skælskør havde gennem det meste af perioden 10-15 *handlende*. Hovedparten falbød grove varer såsom korn, jern og tømmer, og en del steder kunne man desuden købe krydderier, vin og sydfrugter. Andre koncentrerede sig udelukkende om tobak, tekstiler eller småkram. Disse småhandlende lå i næringstakst på niveau med mindre håndværkere, og flere ejede ikke deres egen ejendom, men var indlogeret hos en større købmand. I 1730'erne og 40'erne gjorde forskellige købmænd forsøg med tobaksplantager, og i 1780'erne startede jøden Levin Bendix et bomuldsspinderi. Ingen af disse eksperimenter synes at have været særligt vellykkede.

På trods af havnens store betydning for Skælskørs økonomi viser accise- og toldregnskaberne, at der normalt kun var omkring 5 og aldrig over 10 *skippere* bosat i Skælskør, og af de årlige anløb af fartøjer i havnen tegnede Skælskør-skipper sig kun for 40%, når det gik højest, og tit var det nede på omkring 10%. Ellers var det mest skippere fra Marstal og andre lokaliteter i det fynske øhav, der besejlede Skælskør. Byen havde megen søfartsforbindelse med Norge (hvorfra der blev importeret tømmer, stangjern, stenkul og fisk) samt Flensborg, København og visse nordtyske havne (f.ex. blev der hentet meget brænde i Pommern). Omkring 10 fartøjer hørte hjemme i Skælskør; størstedelen var åbne både og jagter på under 10 kommercelæster, men enkelte havde en drægtighed på 20-30 kommercelæster.² De fleste var ejet af købmænd, hvoraf nogle besad to eller tre. Købmanden kunne skifte skipper fra sejlads til sejlads, men havde gerne en fast skipper tilknyttet et fartøj, og disse skibe sejlede tit i rutefart.

Næringstaksterne giver indtryk af en pauperisering af skipperfaget mellem 60'erne og århundredskiftet. Omvendt hersker der ingen tvivl om, at det gik fremad for *værtshusbranchen* i 90'erne. Faget havde mindst 7 udøvere i 1801, og de klarede sig tilsyneladende alle fint.

Brygning og brændevinsbrænding var ikke forbeholdt borgere, men kunne iflg. de gældende reskripter også praktiseres af andre, blot det skete til eget forbrug.³ Åbenbart blev der gennem det meste af perioden brygget i 20-30 husstande og brændt næsten lige så mange steder. Et par af de aktive var for resten møllere, skønt det var i strid med konsumtionsforordningerne. Ved århundredskiftet var antallet af brændere skrumpet ind til en halv snes, men brændevinsfremstillingen er næppe mindsket, snarere tværtimod. Dels skete der omkring 1800 store udvidelser af brændevinsanlægget i flere ejendomme, dels voksede maleværkskonsumtionen stærkt i 1790'erne.

Også *fiskeri og avlsbrug* var vigtige binæringskilder. Fiskeriets omfang er dog svært at præcisere, men vi ved, at der navnlig blev fanget mange torsk, men også flynder og ål ved byen. Bymarken var mindre end i flere andre sjællandske byer,

men ikke desto mindre havde Skælskør frem til 1797 et jordtilliggende på omkring 360 td. land (heraf godt 300 td. land agerjord), og det var vurderet til ca. 85 td. htk.⁴ I 1797 blev det næsten 400 td. land store overdrev udskiftet, men det er umuligt at sige, hvor meget der nåede at komme under plov inden udgangen af århundredet. Ganske vist besad nabogoderne Borreby og Gerdrup til tider en meget stor del af bymarken, men som oftest havde også 25-30 Skælskør-beboere andel i jorden. For de fleste drejede det sig om mindre end 10 td. land, men i 1789 ser vi fx., at 56 td. land tilhørte byens største købmand, Christen Bay, og værtshusholderen Ole Hedemark fulgte i hælene med 42 td. land.

Før udskiftningen af overdrevet betalte de husstande, der havde deres dyr gående dør, et årligt beløb til byens kasse. Af de bevarede græsningslister (bilag til hovedregnskaberne) fremgår det, at der tit hørte 100-150 køer og mindst lige så mange får til byen. Over halvdelen af husstandene havde kreaturer, men de fleste kun én ko.

Ved siden af værtshusholderne var købmændene flittigst til at brygge og brænde. De ejede også mest jord, og havde flest dyr på græs.

Til slut skulle man tro, at *den militære stab* måtte have haft stor økonomisk betydning for Skælskør i betragtning af, at den (incl. hustruer og børn) på visse tidspunkter må have udgjort over 20% af befolkningen. En negativ virkning har der unægtelig også været gennem indkvarteringskatten, der så afgjort var den største del af byskatten.⁵ Men bortset fra føde- og drikkevarer tror jeg ikke, militæret i særligt stort omfang har efterspurgt varer, som Skælskørs næringsdrivende kunne levere. For de militære enheder havde deres egne sadelmagere, bøssemagere og smede; og ryttere, der havde lært et håndværk, havde siden 1739 ret til at udøve dette, men kun med militærpersoner som kunder. Yderligere var rytternes årsløn ekstremt lav (indtil 1784 kun omkring 8 rdl.!), og herfra skal endog trækkes udgifter til vask, reparation af udstyr m.m. Vel kunne denne løn suppleres med indtægter som daglejer i det civile liv, men Friis Edvardsen skriver (s. 175), at beboerne i Skælskør ikke var særligt begejstrede for at ansætte soldater, fordi officererne når som helst kunne kalde dem til tjeneste.

Mange ryttere opholdt sig i Skælskør gennem en lang årrække, og en del forblev også i byen, efter at have fået deres afsked fra militæret. Nogle tog borgerskab som håndværker, andre blev daglejer eller konsumtionsbetjent.

Bebyggelsen

I 1700-tallet antog Skælskør nærmest karakter af én lang hovedgade, og antallet af ejendomme lå nogenlunde konstant på omkring 100. Byen var helt igennem præget af bindingsværksbygninger i én etage med langhus mod gaden. I enkelte købmands- og embedsmandsgårde var der bygninger i to etager. Kun kirken og latinskolen var grundmurede. Sidstnævnte, der menes at være opført omkring 1500, ophørte med at være uddannelsessted i 1747 og udgjorde i stedet fra 1748 det ene af de to fattighuse.

I modsætning til mange andre provinskøbstæder dominerede de teglhængte tage bybilledet gennem hele 1700-tallet. Så godt som intet stråtag vendte ud mod gaden, hvorimod mange forhuse var stråtækt ind mod gårdspladsen. Allerede i 1736 var halvdelen af al begbebyggelse teglhængt. Det var almindeligt, at forhuset havde murede tavl på forsiden og var klinet bagtil. I 1736 var den helt overvejende del af bagbebyggelsen klinet, men 65 år senere bestod ca. 2/3 af murede tavl.

De fleste ejendomme var beskedne huse på 2-10 fag med ingen eller ganske ringe bagbebyggelse. Et par håndværkergårde, bl.a. farverens (nr. 102 på kortet) havde 20-30 fag bagbebyggelse, og det samme nåede 4 værtshusgårde op på i løbet af 80'erne og 90'erne efter diverse sammenlægninger og tilbygninger. Væsentligt mere imponerende var de større købmandsgårde. Den ubestridte rekord satte Christen Bay, der i 90'erne rådede over 3 nabogrunde (nr. 36-38) med ialt 51 fag forhus og 113 fag bagbebyggelse. Højere embedsmænd, rentiers og pensionister boede også tit i meget store ejendomme. Det hænger sammen med, at de gerne overtog tidligere købmandsgårde og vice versa.

Allerede i højmiddelalderen bestod Skælskør af to bydele, idet kirken og torvet lå vest for noret og klostret (eller klostrene?) øst for. I 15-1600-tallet har der været en del bebyggelse i vestbyen, men iflg. Friis Edvardsen (s. 98-108, 118) blev byen i anden halvdel af 1600-tallet ramt af en kraftig befolkningsnedgang, og dette gik hårdest ud over vestbyen, hvor flere gader til sidst blev opløjet. Torvet havde dermed fået en alt andet end central beliggenhed, men det blev næsten heller ikke længere brugt som handelssted, beretter Friis. Som årsag angiver han, at bønderne fra oplandet, der fortrinsvis lå syd og øst for byen, ikke havde lyst til at betale bropenge for at komme over til torvet, når de lige så godt kunne handle i købmandsgårdene i østbyen. Og dette skulle igen virke fremmende på købmændenes lyst til at slå sig ned østpå. Brandtaxationerne viser da også (især i sidste halvdel af århundredet) en betydelig koncentration af handlende - og navnlig af større købmænd - i østbyen. Denne bydels finere præg blev bestyret af, at der var en vis tilbøjelighed til, at højere embedsmænd bosatte sig der. Skælskør havde ikke nogen egentlig præstegård i *min* periode, så præsterne måtte selv købe deres ejendom. Friis Edvardsen havde sin residens i nr. 49, mens hans efterfølger F. L. Thanch slog sig ned skråt overfor kirken (nr. 66). I 1790'erne kom der også til at bo flere andre højere embedsmænd rundt om torvet.

Skælskør havde 3 hestedrevne møller, der alle lå øst for noret, den ene i tilknytning til købmandsgården nr. 50. Vest for kirken (på det, der stadig kaldes Møllebakken) lå 2 vindmøller. P.g.a. forfald blev de revet ned i 1790'erne og erstattet af en ny, der blev opført der, hvor købmandsgården nr. 44 tidligere havde ligget.

Der boede nogenlunde lige mange håndværkere i øst og vest, men i øst var husrækken nr. 11-21 praktisk taget forbeholdt håndværkere. Igennem længere tid havde nogle skippere til huse i nr. 51-56 (nær ved havnen), men ellers var vestbyen i høj grad præget af daglejere, matroser og andre fra lavere sociale lag. De klumpede sig især sammen lige syd for kirken (nr. 67-76) samt - i visse dele af pe-

Bagsiden af forhuset i Algade 110B, Nationalmuseets 2. afdeling, Hugo Matthiessen 1913. Bemærk den lille 3-fags udbygning med egen skorsten. Sådanne bygninger (luder) var almindelige i danske købstæder i 1700-tallet, og her befandt køkkenet og bryggeret sig sædvanligvis.

rioden - midt på torvet. Der var ganske vist også nogle af dem i østbyen, men de boede næsten alle på det perifert beliggende Mariæ kirkegård.

Mange af disse fattigfolk var lejere, og en del boede i våningshuse, der var indrettet til 2-4 lejevåninger, hvor hver husstand typisk kun havde en stue, et kammer og et køkken til disposition (disse 3 rum beslaglagde ialt 2-4 fag). Ikke uventet lå hovedparten af våningshusene i vestbyen, og gennemgående befandt omkring 2/3 af alle byens lejeboliger sig i denne bydel til trods for, at der var næsten lige mange ejendomme i øst og vest. Det er bemærkelsesværdigt, at overordentlig mange lejevåninger blev anvendt til indkvartering af soldater eller til andet militært brug (fx. munderingskammer). Ja, i 1781 blev endog alle ejendomme midt på torvet (+ konsumtionsboden) brugt af militæret. Men torvet var da også rytteriets excercerplads. Tilsyneladende blev især gifte ryttere indkvarteret i våninger, hvorimod de ugifte, som var i klart flertal, må være blevet anbragt i ledige kamre rundt om i byen. Som oftest var 1/4 eller flere af husstandene belemret med indkvartering af ryttere og underofficerer. Dertil kommer i øvrigt, at lige så mange måtte stille stald til rådighed for rytterhestene. Højere officerer måtte selv sørge for logi, og flere af dem ejede eller lejede en af byens største ejendomme.

Trods alt var kun omkring 1/4 af Skælskørs privatbeboede ejendomme lejeboliger, og ejendomsconcentrationen var derfor heller ikke så stor, som den blev i Skælskør i 1800-tallet.⁶ Det samme ses i Præstø og sikkert også mange andre pro-

vinsbyer; åbenbart har 1700-tallets småkøbstæder sjældent været i stand til at frembringe købmandsmatadorer af samme omfang som i 1800-tallet med den store økonomiske vækst. For det var i Skælskør - ligesom i andre byer - købmænd, der stod bag hovedparten af ejendomsconcentrationen. Dog var den største grundejer ikke altid identisk med den mest driftige købmand. Søren Henriksen, der i 1761 ejede 8 ejendomme (= 12% af taxationssummen i byen), blev således aldrig nogen stor købmand, men han skaffede også flere af sine ejendomme gennem arv.

Alt i alt havde Skælskør i 1700-tallet altså en meget skæv erhvervs- og socialtopografi, og i sammenhæng med dette var der stor forskel på øst- og vestbyens udseende: p.g.a. de store købmands- og embedsmandsgårde lå langt det meste af bagbebyggelsen i østbyen, og de ejendomme, hvor forhuset var mere eller mindre stråtækt og klinet, lå fortrinsvis i vest og var beboet af folk fra underklassen. Skælskør-undersøgelsen bekræfter resultater fra mange andre byer (med forskellig størrelse og fysiske forhold) nemlig, at købmænd havde en tilbøjelighed til at bosætte sig i de bydele, hvor de økonomiske muligheder var størst, mens den socialt ringest stillede del af befolkningen blev henvist til de mere perifere områder. Hugo Matthiessen påviste, at det i middelalderen var sædvane, at købmænd boede nær ved bymidten, men at der i mange byer i 1500-tallet og fremefter skete en udflytning af købmandsgårde til havneområdet eller landeveje i byens udkant.

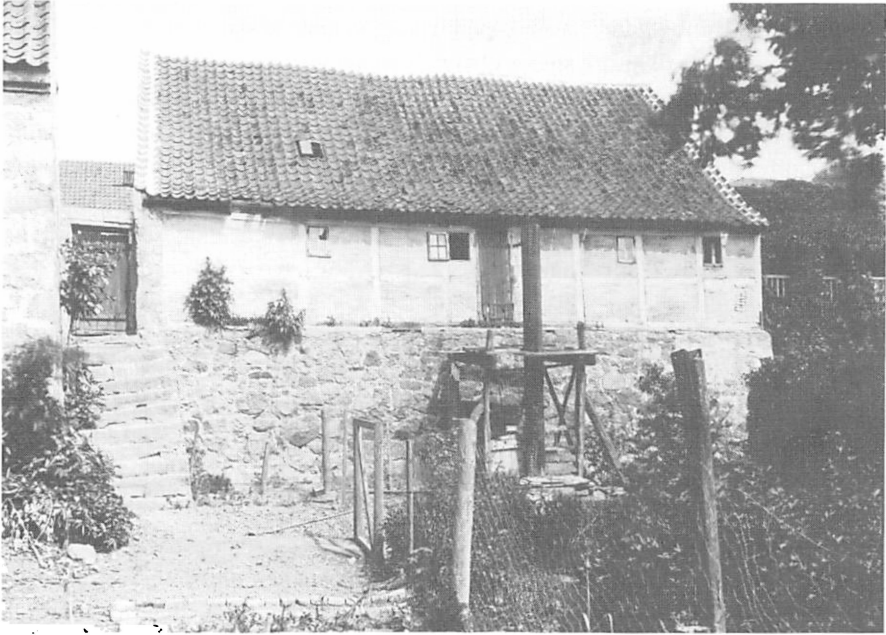
Befolkningsforhold

Aldersgrupper og livscyklus. Jeg har ikke rekonstrueret hvert menneskes livsforløb, men valgt en hurtigere fremgangsmåde, idet jeg på grundlag af folketællingerne 1787 og 1801 har studeret aldersgruppernes fordeling på husstandsplaceringer. Men ud fra dette kan man også slutte en del om livscyklus, når man tager tilbørligt hensyn til vandringer til og fra byen.

Næsten alle drenge og piger under 12 år var hjemmeboende. Der var enkelte plejebørn, og fattigvæsenet har efter al sandsynlighed betalt værterne for at opfostre dem. Et eksempel: Skollækkeren og vægteren Erich Rindahl døde 1799. I 1801 levede hans enke af fattighjælp, men hun havde kun det mindste af børnene hos sig - denne pige var endnu i ammealderen ved faderens død. I 1801 var de to andre børn i pleje hvert sit sted i byen. Om enken har afstået børnene frivilligt, melder historien intet om.

Det store flertal af Skælskørs tjenestefolk var mellem 15 og 30 år. Tilsvarende var omkring 60% af de 20-30-årige i tjeneste, og både børn fra højere og lavere sociale lag kom ud at tjene i deres ungdomsår, omend måske ikke lige meget. Det kvindelige tyende har formentlig ikke blot taget sig af husholdningen, men også givet en hånd med i produktionen. Mange af de husstande, der havde jord og kreaturer, beskæftigede i alt fald udelukkende tjenestepiger. En af de få kvindelige medhjælpere, hvis arbejdsopgave er omtalt i kilderne, er Judith Wallow, der var

Poppelstræde, baghus. Nationalmuseets 2. afd.

*Algade 43, bagside. Nationalmuseets 2. afd.
Bygninger som disse har næppe undergået større ændringer mellem 1700-tallet og 1913, da de blev foreviget af Hugo Matthiessen.*

francoise (dvs. lærer for pigebørnene) hos en af byens fornemste mænd, geheimeråd Frederik Krabbe. Han havde også kusk og tjener, og sådan en luksus kendte man åbenbart ikke til andre steder i byen.

Størstedelen af teenagedrengene i tjeneste var læredrengene. (I øvrigt har jeg i et enkelt ekstraskattemandtalt også fundet en lærepige hos en væver, men der er måske tale om en fejlskrivning?) Læretiden var typisk 5-7 år; drengene fik ikke løn i denne tid, og det var strafbart at rømme før kontraktens udløb. Af de 20-30-årige mandlige tjenestefolk var der nogenlunde lige mange svende og ufaglærte. Kun indenfor tømrer- og murerfagene var det sædvane, at svendene dannede selvstændig husstand.

I Danmark i 1700-tallet lå den gennemsnitlige alder ved første vielse på godt 30 år for mænd og lidt under 30 for kvinder. Dette udelukker ikke, at enkelte kvinder blev gift før 20-års fødselsdagen, og det er der et par eksempler på i Skælskør. Vielsen markerede for langt de fleste slutningen på tilværelsen som tyende, og det var så absolut normen, at de nygifte dannede deres egen husstand, hvis økonomien bare gav de mindste muligheder for det.

Mange kom i enkestand i relativ ung alder, og genvielse var meget almindeligt. I 1787 og 1801 var begge partnere dog gift for første gang i omkring 70% af ægteskaberne. Det velkendte fænomen, at yngre mænd skød genvej til gård og næring ved at gifte sig med en enke, kendes også i Skælskør, hvor bl.a. to skomagerenker begge blev gift med en af husets svende efter, at deres første mand var død. Genvielser er en væsentlig del af forklaringen på, at aldersforskellen i nærved 1/3 af ægteskaberne var 10 år eller mere. Imidlertid er jeg også stødt på et par ægteskaber, hvor hustruen var 20-30 år ældre end manden og begge ægtefæller gift for første gang.

Selv om kvinder tilsyneladende blev genviet lige så ofte som mænd, havde Skælskør 2-5 gange flere enker end enkemænd. Mange af disse kvinder var husstandsoverhoved. I alt var 10-20% af Skælskørs husstande ledet af en kvinde. Heriblandt har jeg kun fundet én ugift: småhandlersken Ursula Haagens. Derimod kender jeg en håndfuld eksempler på ægtepar, der reelt blev skilt, fordi manden stak af og (ialt fald i nogle tilfælde) blev vagabond. I 1765 lod byfogeden Christen Holm sig skille fra sin hustru, men det vakte megen furor i Skælskør.⁸⁾

Også i aldersgrupperne over 30 år var der enkelte tjenestefolk. Nogle af dem var gifte ufaglærte mænd, hvor hustruen iøvrigt tit boede udenbys. Andre var enker og enkemænd, der havde opgivet selvstændig husførelse efter ægtefællens død. Endelig havde byen sine livstidstyende. Judith Wallow var én af dem, idet hun angiveligt skal have virket 26 år hos geheimeråd Krabbe. Ved hjælp af ekstraskattemandtallene har jeg kunnet spore flere andre, der arbejdede mere end 10 år samme sted. Det store flertal af tjenestepige-ansættelser varede dog et år eller mindre.

Jeg havde forud for denne undersøgelse regnet med at finde størstedelen af de ældre over 60 år bosat hos slægtninge. Men dette kom slet ikke til at holde stik,

da mindre end 20% af de ældre kvinder og ikke en eneste af mændene boede på denne måde i 1778 og 1801. Der var derfor heller ingen husstand, som havde mere end én forælder på aftægt. Af de ældre kvinder var mange hustruer, men desuden en del logerende og fattiglemmer. Hovedparten af mænd, også dem over 70 år, opretholdt derimod selvstændig husstand. Flere af disse havde dog væsentligt yngre hustruer, som kunne forsørge dem. Hos nogle af de gamle håndværkere har jeg imidlertid fundet svende eller læredrenge - et tegn på, at de stadigvæk var erhvervsaktive.

Når så få af de ældre boede hos børn, kan det i mange tilfælde forklares ved, at alle pårørende var bortrejst eller døde, men der er også eksempler på, at en enke havde et eller flere børn boende i byen, men alligevel bibeholdt egen husstand.

Husstandsstruktur. På baggrund af, hvad vi lige har set, kan det ikke overraske, at kun omkring 5% af husstandene indeholdt 3 generationer. Og selv når andre former for slægtninge (søskende, nevøer, niecer og børnebørn til husstandsoverhovedet) bliver medtalt, kommer vi kun op på, at 10-15% af husstandene var udvidet med andre end kernefamiliegruppen. Hvis man følger byens husstande år for år gennem længere tid, bliver procenten ganske vist højere, men mange udvidelser var af meget kort varighed. Fx. havde flere købmænd en bror boende som en slags kompagnon i de svære etableringsår - ofte var købmanden endnu ikke gift på dette tidspunkt.

Generelt var husstandene små - kun 1/4 havde mere end 5 medlemmer. Ud over det beskedne antal forældre på aftægt og fjernere slægtninge skyldes det, at de færreste husstande havde mere end to hjemmeboende børn og, at kun omkring halvdelen havde tjenestefolk, og yderligere ca. 1/4 nøjedes med en enkelt tjenestepige eller -karl. Jeg vil slutte dette afsnit med en lidt nærmere omtale af 3 udvalgte husstandskomponenter.

Voksne hjemmeboende børn. Mit materiale er for spinkelt til at kunne fastslå, om hjemmeboende voksne børn forekom hyppigere hos visse befolkningsgrupper end andre, men under alle omstændigheder fandtes de i alle sociale lag. De højere embedsmænd har måske betragtet det som statusgivende at holde børnene hjemme; så kunne folk se, at de havde råd til at forsørge børnene og, at de derfor måtte være velhavende. For tolderen og premierløjtnanten Nicolai Schmidt drejede det sig i 1787 om 4 børn over 20 år.

Mange fattige enker har derimod givetvis kun formået at klare sig økonomisk takket være deres børn. I det hele taget synes mange voksne hjemmeboende børn at have erstattet en afdød ægtefælle. Det gælder bl.a. for Carsten Meyer. Han var ca. 20 år og i købmandslære i Korsør, da faderen døde i 1778, men året efter dukkede han op i forældrenes købmandsgård (nr. 22), hvor hans mor drev virksomheden videre. Først 20 år senere erhvervede Carsten borgerskab og overtog husstandsledelsen. På dette tidspunkt havde han været gift i 2-3 år, og moderen havde efterhånden passeret de 75 år.

Det var bestemt ikke alle handlende, der så modstræbende gav roret videre til

næste generation. Den godt 60-årige Niels Jespersen overlod således husstandsledelsen til den ugifte søn Zacharias Bruun, så snart denne var gammel nok til at tage borgerskab (24 år).

Tjenestefolk. De borgere, der rangerede højest i næringstakst, havde i det store og hele også mest tyende. Således var de større købmænd alene om at have 8 tjenestefolk eller mere, men det var bestemt ikke altid, de nåede så højt. I de andre næringsfag var 0-3 ansatte det almindelige, men omkring 1800 havde farver Harder og bager Harboe hele 6 medarbejdere. Adskillige højere embedsmænd, rentiers og pensionister (deriblandt Thanch, Payngk og Krabbe) havde 4-7 ansatte, hvorimod det hørte til de absolutte sjældenheder at finde en tjenestepige hos folk af underklassen, men selv hos ryttere skete det en gang imellem.

I flere husstande havde man tyende, så længe børnene var små og de lagde meget beslag på moderens tid, men skilte sig af med dem, når børnene blev halv-voksne og selv kunne hjælpe med. Lige så ofte var antallet af ansatte dog ganske upåvirket af, om der var hjemmeboende voksne børn eller ej, og jeg tror, en væsentlig del af forklaringen ligger i, at tyendeantallet ikke bare blev reguleret af økonomiske overvejelser, men at det også var et statussymbol at have tjenestefolk.

Logerende. Størsteparten af de logerende var enker og andre enlige kvinder. Mange af disse måtte leve af at spinde eller gå på dagleje, og nogle måtte oven i dette have lidt hjælp fra byens fattigkasse. Flere var ellers enker efter velstående folk. Det gælder bl.a. Johanne Evens, der var datter af en postmester og gift med købmanden og farveren Michael Passau. Han døde i 1763 og efterlod sig et fallitbo. De næste knap 40 år tilbragte hun som logerende mindst 10 forskellige steder i byen. Hun kunne ikke svare ekstraskat, og hun var én af de 4 enker, hvorom det i 1771 hedder, at »hun har intet uden hvis hende af Gavnildhed meddeles«.9) Trods dette beholdt Madame Passau sin tjenestepige indtil 1772.

Også de logerende ægtepar var overvejende småkårsfolk, hvorimod de enlige mænd spredte sig meget aldersmæssigt og socialt. Nogle var logerende gennem hele deres voksne liv, andre indtil de blev gift. Således havde et par unge håndværkssvende til huse hos en mester af et andet fag og hos en embedsmand.

Der var logiydende i alle sociale lag, og selv husstande med meget lidt plads optrådte af og til som logiydende, åbenbart for at tjene en ekstraskilling.

En sammenligning af Skælskør med andre danske byer, hvor der er foretaget undersøgelser af husstandsstrukturen på samme tid, viser visse forskelle m.h.t. antal tjenestefolk pr. husstand, hvorimod udvidede husstande ingen steder udgjorde mere end 22% af alle husstande. Mere almindelige var de heller ikke i landsognene, idet dog gårdmænd relativt hyppigt havde begge forældre på aftægt. Byerne synes også at have haft flere helt små husstande og flere husstande med kvindeligt overhoved. Sidstnævnte hænger sammen med en større forekomst af enker.¹⁰⁾

Hvorfor disse forskelle mellem land og by? Måske spiller det en rolle, at til- og fravandringen antagelig var større i by end på land. Desuden synes der i byen at have været flere tilfælde af, at husstandens medlemmer skaffede deres indkomst

udenfor hjemmets fire vægge, og husstanden skulle derfor ikke have en minimumstørrelse for at fungere som arbejdsgruppe. På landet var dog også langt fra alle husstande produktionsenheder.

Konjunkturudviklingen

Som helhed befandt de danske provinskøbstæder sig i stagnation fra midten af 1600-tallet til slutningen af 1700-tallet. Dette kan tildels forklares ved, at de centrale myndigheder favoriserede København handelspolitisk på bekostning af de andre byer. København var da også i stærk vækst i 1700-tallet. En anden årsag til stilstanden i provinsbyerne er de lave priser på korn og kød, der gjorde bøndernes indtjening så beskedne, at de ofte kun havde råd til at købe det mest nødtørftige i byen til skade for både handlende og håndværkere.

Kornpriserne nåede det laveste niveau i 1730'erne, men netop dette tiår var præget af en klar økonomisk vækst i Skælskør. Byen fik en ny bro og nyt bolværk ved broen i 1732, og straks steg antallet af indgåede fartøjer og den samlede tonnage af disse. Den økonomiske optimisme, der herskede i byen i 30'erne, kom også til udtryk ved, at der både blev bygget nyt rådhus og anskaffet brandredskaber. Statskassen afholdt ganske vist nogle af udgifterne, men byens befolkning måtte selv punge ud med ialt 1200 rdl. til de store investeringer.

Der blev i 1730'erne importeret en del krydderier, hør, hamp og andre varer fra Lübeck og i mere begrænset omfang også fra Danzig og Königsberg, og mange af disse produkter blev videresendt til købmænd i Sorø, Ringsted og andre vestsjællandske byer. I en indberetning til Kommercekollegiet i 1735 beklagede en rådmand i Slagelse sig også over, at bønderne i Slagelses opland i stigende grad brugte Skælskør og Korsør som handelsbyer, hvad der i øvrigt måske skal ses i forbindelse med de forbedringer af landevejene i Sydvestsjælland, som amtmand Rostgaard tog initiativ til i 1724.¹¹⁾

Acciseregnskaberne viser, at Skælskørs søfart var for nedadgående i årene efter 1743, og fra 1747 stammer en indberetning fra byfoged Stub, hvori han beklager sig over en forordning fra 4/8 1742, der kun tillod danske handelsmænd at hjemtage udenlandske varer fra første hånd, dvs. fra selve det sted, hvor varerne produceres »og første gang fastholdes«. ¹²⁾ Med andre ord skulle det ikke længere være muligt for Skælskør-skipperne at hente varer fra fjerne lande i Lübeck, hvilket efter Stubs mening var til stor skade for byens handlende. Stub overdriver uden tvivl Lübeck-sejladsernes og forordningens betydning, men hans dystre tone skal måske ses i lyset af, at de københavnske manufakturer på dette tidspunkt var i klar fremvækst, og det var også en trussel mod de sjællandske søkøbstæders mellemhandlerposition mellem Nordtyskland og de indre dele af Sjælland.

For de danske købstæder generelt begyndte det igen at gå fremad i anden halvdel af århundredet. Under de store krige ude i verden 1756-63, 78-82 og 1793 og fremefter kan Danmark (dog især København, hvor der var mest kapital til rådighed) sætte sig på en del af den sejlads, som de krigsførende parter normalt stod

for. Krigene affødte desuden et højere prisniveau på korn, og i det hele taget var kornpriserne stærkt stigende i de sidste 30 år af 1700-tallet, hvor også kornproduktionen gik en del i vejret. Prisstigningerne gjaldt også andre fødevarer (for kød hænger det dog sammen med kvægpestepidemier fra 1762 og frem til begyndelsen af 1780'erne). Så selv om der var tale om en vis inflation, er der næppe tvivl om, at landbefolkningen omkring 1800 som helhed havde flere penge end tidligere at købe varer for i byerne.

Som barometer for konjunkturudviklingen i Skælskør efter 1750 gør jeg udover søhandelstallene især brug af variationen i antallet af tjenestefolk - navnlig i det konjunkturfølsomme handelslag, hvor svingningerne så afgjort er størst. Jeg antager, at ekstraskattemandtallene har fået så godt som alle tjenestefolk med; erfaringerne fra folketællingerne 1787 og 1801 viser jo, at næsten intet tyende var under 12 år. Det er et problem, at jeg kun kender de ansatte, der var bosat hos arbejdsgiveren og ikke ved, hvor meget daglejerarbejde, der blev udført af andre (fx. hustruer og voksne børn fra andre husstande samt udenbys folk). Men jeg vil forsøre min metode med, at det arbejde, de udefra kommende udførte, overvejende må have været af midlertidig karakter og derfor kun i ringe grad kan have erstattet det, som husstandens egne medlemmer bestilte.

Toldregnskaberne vareregistre vidner om en temmelig stor omsætning af tunge varer på Skælskør havn i første halvdel af 50'erne. En undtagelse er 1750, hvilket sikkert kan forklares ved den ubarmhjertige kvægpest, der hærgede på egnen 1748-50 og som må have lagt en kraftig dæmper på købeevne og købelyst hos by- og landbefolkning. De få vareregistre fra de »florissante handelsår« 1756-63 tyder ikke på øget omsætning, snarere tværtimod. Vareregistrene viser lavere tal for 1767 end 62 og 69, og fornemmelsen af krise midt i 60'erne skærpes klart, når man studerer mængden af tyende. Fra 1762 til 64 eksisterer der jo ekstraskattemandtallene fra hver måned, og man kan da se, at der i 63 og 64 skete et gradvist, men drastisk fald i antallet af tjenestefolk. Det gik først og fremmest ud over de mandlige ansatte hos købmandsstanden, og det er bemærkelsesværdigt, eftersom man trods alt må formode, at det mandlige tyende i højere grad end tjenestepigerne har taget sig af husstandenes produktive funktioner. Baggrunden for krisen er uklar. Måske har dårlige høstår spillet ind, hvorimod der næppe har været kvægpest på egnen i disse år.

Forbedringen i søhandelstal sidst i 1760'erne er sammenfaldende med en ny stærk vækst i købmandstyende i 1768-69, og brandtaxationsmaterialet viser desuden, at der fandt en del byggearbejder sted i de to år. Men glæden varede kun kort, for i 1771-73 gik hele 6 handlende fallit, og den kraftige kvægsyge i Sydvestsjælland 1770 bærer rimeligvis en stor del af skylden for dette. En af de fallerede, Christian Meelhoff, etablerede efter få års forløb påny en købmandsvirksomhed i Skælskør. Tre andre blev hhv. værtshusholder, avlsbruger og konsumtionsbetjent, men værst gik det øjensynligt for Jørgen Bruun, der flyttede ind i en af de små boliger, han i sin tid havde haft til udleje og boede der ganske alene lige til sin

død i 1793. Hvad han har foretaget sig gennem de mange år, ved vi ikke noget om, men i lang tid måtte han have hjælp fra byens fattigkasse, og iflg. skifteprotokollen efterlod han sig også kun et indbo til en værdi af 6 rdl. samt huset, der blev vurderet til sølle 16 rdl.

Heller ikke de købmænd, der overlevede krisen i begyndelsen af 1770'erne ser ud til at have klaret sig særlig godt; under alle omstændigheder havde kun Christen Bay i en kort periode mere end 4 tjenestefolk i 70'erne.

Iflg. acciseregnskaberne nåede den søværts tilførsel af tunge importvarer sit minimum i dette tiår. Der er ikke tvivl om, at dette har forbindelse med den stadige tilmudring af havneindløbet, dels inde ved bolværket og dels ude i noret ved det såkaldte Stenkar, hvor vanddybden var så ringe, at kun de allermindste fartøjer kunne passere igennem, mens resten måtte omlades til pramme. Selv om der flere gange var tale om at anskaffe en muddermaskine, blev der ikke i 1700-tallet gjort noget virkeligt effektivt for at rense havneindløbet. I 1780 blev bolværket dog udbedret, samtidig med at Skælskør fik ny bro. Året efter steg antallet af anløbne fartøjer fra 70-80 til over 100. Importen af tunge nøglevarer voksede også i 80'erne. Det samme gjorde mængden af købmandstiyende - men dog først fra midten af årtiet. Omkring 1790 indtrådte der en lille afmatning, men i 90'erne begyndte tyendetallet igen at stige.

Efter 1792 har vi jo ingen acciseregnskaber, men toldregnskaberne vareregistre fra 1796 og 98 viser, at importen af kalk, stenkul og især jern var meget større, end det var set tidligere. For tømmer er udviklingen umulig at følge, da en del af tømmeret i 1796 og 98 angives i rdl. i stedet for mængde. Korneksporten lå i 96 og 98 2-5 gange så højt, som i de år, vi kan sammenligne med, nemlig i 50'erne og 60'erne. Ud fra det kildemateriale jeg har undersøgt, kan jeg ikke afgøre, i hvor høj grad stigningen skyldes produktivetsforbedringer i landbruget eller forøgelse af det dyrkede areal (fx. i forbindelse med udskiftningen, der var godt i gang på godserne ved Skælskør i 1790'erne). Jeg kan blot konstatere, at væksten i søværts varetransport nødvendigvis må have gavnet byens næringsliv, selv om 1/6 af korneksporten i 1798 skete for godsejernes regning.

Desværre foreligger der ikke søhandelstal for årene lige omkring 1800, for da har Skælskør tydeligvis haft livlig økonomisk aktivitet. Mellem somrene 1799 og 1800 blev der udført bebyggelsesforbedringer hele 24 steder i byen, dvs. i ca. 1/4 af byens ejendomme. Og antallet af tjenestefolk voksede kraftigt mellem 1799 og 1801; dette var især tilfældet for købmændenes mandlige medhjælpere, så i 1801 havde de handlende for første gang i den undersøgte periode flertal af mandligt ansatte. Ellers var håndværkerne, navnlig skomagerne, den eneste erhvervsgruppe med overskud af mandlig arbejdskraft. I 1799-1801 kom et par købmænd også for første gang op over 10 ansatte. En af dem var Thomas Bruun, der på dette tidspunkt ellers var ude i en svær likviditetskrise, som i 1798 tvang ham til at overgive sin ejendom som opbudsbo.¹³⁾ I februar 1800 gav hans kreditorer ham lov til at genoptage handelen. Bruun indgik aftaler med sine københavnske og

lybske kreditorer om kun at betale hhv. 40 og 25% af det skyldige beløb, og det lykkedes ham faktisk at tilvejebringe de fornødne 6300 rdl., men først i juni 1802 kunne han sige sig selv gældfri. Men til trods for disse problemer valgte Bruun altså at opretholde en tyendestab, der årligt kostede ham omkring 300 rdl., men på den anden side gav det ham jo også bedre muligheder for at udnytte de gode konjunkturer omkring 1800.

Skælskørs konjunkturudvikling mellem 1730 og 1801 beskriver altså et cyklisk forløb, hvor op- og nedgange hyppigt veksler med hinanden. For 90'erne falder opgangen godt i tråd med den generelle udvikling for de danske købstæder, men dette er bestemt ikke tilfældet for 30'erne og 70'erne. Det er tydeligt, at den lokale infrastruktur har haft stor betydning, eftersom brobyggeri og forbedring af bolværk i både 1732 og 80 satte mere gang i Skælskør. Men ellers må man formode, at konjunkturudviklingen i byen har været stærkt afhængig af landbrugets vilkår i oplandet. Studier af godsregnskaber ville måske kunne kaste mere lys over dette. Endelig er det givet, at byerne i større eller mindre grad har udviklet sig på bekostning af hinanden. Jeg har omtalt et sådant forhold mellem Skælskør og Slagelse i 1730'erne, og ved at studere Korsørs og Næstveds toldregnskaber ville man muligvis også kunne få en vis klarhed over, hvorvidt Skælskør i perioder har profiteret af de vanskelige bedejlingsforhold i Karrebæksminde samt, om oprensningen af Korsør havn sidst i 50'erne har været til skade for omsætningen i Skælskør havn.

Sammenfatning

Denne undersøgelse har vist, at det var almindeligt at kombinere flere erhverv i Skælskør i 1700-tallet, og at landbrug og formodentlig også fiskeri spillede en vigtig rolle som biernæring. Ja, en del har sikkert kun været i stand til at overleve takket være disse to leveveje. Det mest omfattende avlsbrug fandtes hos de større købmænd, der også havde mest brygning og brændevinsbrænding, ligesom de ejede flere fartøjer. Desuden stod de bag størsteparten af ejendomskoncentrationen; bl.a. var flere møller i deres besiddelse. De handlende boede overvejende i østbyen, hvor deres økonomiske muligheder var størst, hvorimod de laveste statuslag navnlig var bosat i vestbyen, og håndværkere og højere embedsmænd fordelte sig mere jævnt mellem bydelene.

Gennemgående var husstandene små, og kun 10-15% var udvidet med andre slægtninge end kernefamiliegruppen. Selv blandt den ældste del af befolkningen var der ikke mange, som boede hos deres børn. Skælskør havde langt flere enker end enkemænd, og de logerende var fortrinsvis enker. Omkring halvdelen af husstandene havde tjenestefolk, men mange nøjedes med en enkelt tjenestepige. Det at være tyende var fortrinsvis et livscyklusfænomen, som de fleste uanset social herkomst gennemgik mellem 15- og 30-årsalderen.

Endelig er Skælskørs konjunkturudvikling blevet behandlet, og den viste sig på flere felter at afvige en del fra den generelle udviklingstendens for danske byer.

Dermed har undersøgelsen bekræftet nødvendigheden af at foretage flere studier af enkeltbyer for at komme videre i udforskningen af købstædernes økonomiske og demografiske udvikling i 1700-tallet. Min egen gennemgang har også vist, at især ekstraskattemandtallenes oplysninger om tjenestefolk er et fortræffeligt konjunkturbarometer, idet man dog må være opmærksom på, at antallet af ansatte ikke fortæller den fulde sandhed om en husstands økonomiske tilstand. Dels var mængden af tyende ikke blot afhængig af økonomiske overvejelser; det var også et statussymbol at have tjenestefolk. Dels var en husstands tyendestruktur afhængig af, hvilke personer, der ellers befandt sig i husstanden (fx. af om der var voksne børn eller om husstandsoverhovedets ægtefælle var i live).

Denne artikel er et sammendrag af et historiespeciale ved Københavns Universitet. Specialet befinder sig på Landsarkivet Sjælland og på Egnshistorisk Arkiv i Skælskør.

NOGLE AF DE ANVENDTE KILDER:

Rigsarkivet:

Folketællingerne 1787 og 1801.

Skælskør købstadsregnskaber. (Indch. ekstraskattemandtal og de ældste acciseregnskaber).
GTK. Skælskørs regnskaber for told og konsumtion.

Rtk.352.39,2214.89 og 352.28(=FT 1769).

*Landsarkivet Sjælland:*Skælskør rådstue: Acciseregnskaber 1750-92, Grund- og næringstakster 1725-1821, Diverse brandtaxationsforretninger 1736-1801, Byens jorder ca. 1688-1858, Hovedregnskaber med bilag 1774-, Opmålingsforretning over byens grunde 1763-1853.

P. Friis Edvandsen: En ringe Underretning om Schielschiør Kiøbstats gamle og nuværende Tilstand, Sorø 1759.

NOTER:

1. Se Rumar i Erhvervshistorisk Årbog 1966, s. 22-30.
2. 1 KML(=kommercelæst) blev ved lov 1867 fastsat til 2 registertons.
3. Rumar 28.
4. Pakken »Byens jorder ca. 1688-1858«.
5. Alle, der var sat i grund- og næringsskat, skulle svare indkvarteringskat.
Provenuet ved skatten blev uddelt til de husstande, der var indkvarteringsværter; værterne skulle bl.a. uddele gratis lys og brænde.
6. Prange i Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 150ff.
7. Hugo Matthiessen og Christian Elling: Gamle købmandsgårde, 1951, s. 24ff.
8. Stenfeldt i Årbog for historisk Samfund for Sorø Amt 1930, s. 108ff.
9. Rtk. 352.39.
10. Byer: Odense (H. C. Johansen: Næring og bystyre, 1983), Vejle og Horsens (Elklit i Fortid og Nutid 1977-78, s. 206), Haderslev (Fangel: Haderslev bys historie, 1975, s. 49-52) og Præstø (Skak-Nielsen: Boligen i Præstø, utrykt).
Landsogne: H. C. Johansen: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede, 1976, s. 149.
11. Vedr. 1735-kilden: Frits Jacobsen i Årbog for historisk Samfund for Sorø Amt 1947, s. 48. Vedr. vejene: Erling Petersen i samme årbog 1970.
12. Rtk. 2214.89.
13. Opbudsbo = det bo, som en debitor overgav til rettens behandling, fordi han for tiden ikke kunne fyldestgøre sine kreditorer, skønt han formodes at være vederhæftig.

Fra birkefoged i Hårslev til birkedommer i Rude

Af Erling Petersen

Et birk var i ældre dansk retssprog betegnelsen for et retsområde, der var undtaget fra den almindelige herredsinddeling, og beboerne i et sådant område var fritaget for at svare til herredstinget, da de havde deres eget ting, birketinget. I middelalderen var birk ensbetydende med by, og den skånske birkeret fra 1200-årene indeholdt da også de retsregler, der anvendtes i købstæderne inden for det skånske retsområde. Senere i middelalderen oprettedes der også birker på landet, idet adskillige adelige og gejstlige godser samt krongodser udsondredes til særlige retskredse, ja, der foreligger endda tilfælde, hvor bønder fik birkeret for den landsby, de boede i, - således fik Herrested på Fyn i 1258 meddelt birkeret af Christoffer den Første.

Med tiden - og især efter 1459 - blev det mere og mere almindeligt, at adelige godser fik birkeret, og da Christian den Fjerde i 1623 gav sin birkeret, blev det fastslået, at der var fælles regler for land- og by-birkerne. I de privilegier, der i 1671 udstedtes vedrørende grever og friherrer (baroner), nævnes også birkeretten, og det betød, at de fik ret til at have birketing for deres undergivne bønder samt til at udnævne birkets dommer, birkefogeden, som han fra først af kaldtes, svarende til byfoged og herredsfoged. Sidstnævnte rettighed blev dog fra slutningen af 1600-tallet gjort afhængig af kongens stadfæstelse, og ikke så få birkefogeder havde virket i deres embeder i årevis, da de i årene kort før 1700 erholdt kongelig udnævnelse.

Et af de største birker i det gamle Sorø amt var Holsteinborg birk, som i over 200 år - fra 1708 til 1919 - stod for retsplejen i store dele af Vester og Øster Flakkebjerg herreder. Oprettelsen af dette birk var forårsaget af et par større godsoverdragelser, der fandt sted i begyndelsen af det 18. århundrede. Just i året 1700 døde den unge friherre Diderik Fuires til Fuiresdal, og derved faldt baroniet tilbage til kongen, Frederik den Fjerde, der den 4. september samme år overdrog det til den senere storkansler, Ulrik Adolph Holstein. Han fik den 16. juni 1707 af oberstløjtnant Anders Trolle skøde på gården Trolholm, der indtil 1582 havde heddet Braade, men som nu igen fik navneforandring og kom til at hedde Holsteinborg. To dage efter, at denne handel var gået i orden, overtog Holstein også

hovedgården Snedinge i Ørslev sogn, og af disse tre godser oprettedes fra 1. januar 1708 grevskabet Holsteinborg med den dertil hørende birkeret.

Men Holsteinborg birk var ikke det første adelige birk i Sydvestsjælland, for der *var og havde været* adskillige, men tidspunktet for de før 1686 oprettede birker kendes kun for et enkelt birks vedkommende, nemlig Harrested birk, som vicekansler Holger Vind den 10. februar 1674 fik tilladelse til at oprette. Den 9. april 1687 blev Førsløv birk oprettet, mens Saltø birk vist nok skriver sig helt fra middelalderen. Det havde i slutningen af 1600-tallet en kort tid været lagt sammen med Gavnø birk i Vordingborg amt, men de blev skilt ad igen kort før århundredskiftet, og Saltø birk fik atter sin egen birkefoged. Han hed forøvrigt Anders Sørensen, og om ham vides, at han ikke selv hørte til de allermest lovlydige. Juleaften 1700 led han den tort, at han blev indsat i Gåsetårnet i Vordingborg, som dengang blev brugt til arrest, fordi han i fællig med skytten på Saltø blev grebet på fersk gerning, just som de havde nedlagt et dyr inde på prins Jørgens vildtbane. - Efter at Carl Adolph v. Plessen i 1720'erne var blevet ejer af såvel Saltø som Harrested og Førsløv samt en del andet gods i Øster Flakkebjerg herred, blev de tre birker samlet i ét retsområde, der fik navnet Førsløv, Harrested og Saltø birk, der havde tingsted i Førsløv og tingdag hver mandag.

På lignende vis var Holsteinborg birk opstået ved en sammenlægning af Fuirendal og Trolholm birker. Formodentlig var Trolholm birk det ældste af disse to birker, men da der overhovedet ingen arkivalier er bevaret, har det ikke været muligt at finde det nøjagtige tidspunkt for dets tilblivelse. Derimod ligger det lidt lettere, hvad oprettelsen af Fuirendal birk angår, for det falder sikkert sammen med tidspunktet for Vindingegårds navneforandring og ophøjelse til baroni - eller friherreskab, som det oprindeligt kaldes - og det skete den 3. marts 1677. Under alle omstændigheder må birket have været i god gænge, allerede inden den første friherre, Diderik Fuiren, i 1686 afgik ved døden.

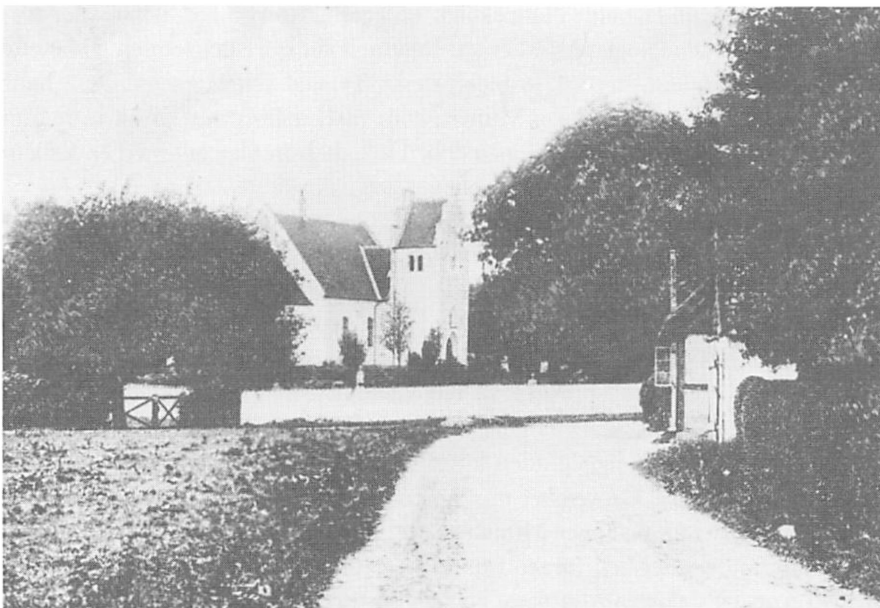
Af birkefogeder i Fuirendal birk kendes kun en enkelt, og han hed Morten Hess, men hvem han var, og hvor han stammede fra, vides ikke. Tilstedeværelsen af en del tyske bøger i hans bo, da der blev skiftet efter ham, kan måske give et lille fingerpeg i retning af Slesvig eller Holsten, men det kan der kun gisnes om. Der vides heller intet om, hvad det var, der gjorde ham egnet til at sidde i dommersædet på Fuirendal birketing, men i den forbindelse bør det vel være rimeligt at anføre, at der ikke krævedes særlige faglige forudsætninger for at være birke- eller herredsfoged - bortset fra, at de naturligvis skulle kunne læse eller skrive - thi lovstoffet var ret begrænset og desuden skrevet i et sprog, der var til at forstå. Ud over det krævedes der kun, at de skulle være uberygtede, noget, der blev fastslået allerede i Christian den Tredies reces fra 1558 og gentaget i Christian den Femtes danske lov, dog med den tilføjelse, at de også skulle være vederhæftige, og det turde vel være et rimeligt krav at stille!

Formentlig har Morten Hess været i stand til at opfylde begge krav, eftersom han beklædte sit embede i mangfoldige år. Der findes heller ingen arkivalier fra

den tid, da Fuirendal birketing eksisterede, men alligevel ser vi ved en enkelt lejlighed Morten Hess optræde i embeds medfør. I efteråret 1690 skete der nemlig dét, at præsten Didrik Grubbe i Kvislemark bortførte den adelige jomfru, Anne Elisabeth Vind fra Harrestedgård og kørte hjem til Kvislemark præstegård, hvor provsten fra Herlufsholm, hr. Poul Munchgaard, straks viede dem, en hændelse, der er fortalt udførligt om i årbogen for 1963. Til den proces, som den bortførtes moder, fru Margrethe Gjedde til Harrested, derefter anlagde mod datteren og hendes mand, havde hun brug for et tingsvidne fra Fuirendal birketing, og det blev udtaget fredag den 12. december. Ved den lejlighed oplyses det udtrykkeligt, at birkefogeden hed Morten Hess og var fra Hårslev, mens Anders Andersen fra Førlev var birkeskriveren, der skrev op alt, hvad præstens tre karle og lige så mange piger i forening med samtlige bymænd i Kvislemark havde at fortælle om dette usædvanlige giftermål, som de jo havde været på nærmeste hold af.

Til sit underhold som birkefoged var Morten Hess blevet tildelt en halvgård i Hårslev by, og her levede han som en bonde blandt bønder, bortset fra fredagen, som var tingdag. Men ellers tog han med flid del i landsbyens liv, som det udfoldede sig på såvel helligdage som søgnedage. Det fremgår meget tydeligt af den ældste kirkebog for Hårslev-Ting Jellinge sogne, hvor sognepræsten, den lærde magister Peder Winther, meget tit har ført birkefogedens navn i pennen, for snart var det hans karl, snart hans pige og endnu oftere ham selv, der nævnes blandt fadderne, når byens folk havde deres børn til dåben. Allerede først på året 1690, da den gamle kirkebog blev påbegyndt, nævnes Morten Hess' karl, Peder Nielsen, som fadder, da Knud Pedersens Karen blev døbt, og nogle søndage derefter var Morten Hess selv med i stadsen, da Hans Michelsens Hans fra Hårslev for første gang var i kirke. Samme Hans Michelsen synes iøvrigt at have sat stor pris på birkefogeden, for han benyttede snart sagt enhver lejlighed til at invitere Morten Hess med i slige tilfælde, og da han siden blev gift, var hans hustru en endnu hyppigere gæst i kirken, enten det nu var som bæremoder eller i den mere tilbagetrukne rolle som kvindefadder.

Morten Hess, der iøvrigt den 4. juni 1696 havde fået kongelig stadfæstelse på det birkefogedembede, han i flere år havde passet, synes at have været ugift, da han kom til Hårslev, og vedblev at være det i adskillige år derefter. Ganske vist optræder der blandt fadderne i Hårslev kirke i årene fra 1693 til 1697 en Bodil, der altid omtales som Morten Hess' Boel eller Bolde, alt efter hvilken form sognepræsten nu foretrak at skrive hendes navn på, og man kunne jo nok tro, at hun måske var datter af Morten Hess. Hans kone kunne det ikke være, for i så fald havde præsten kaldt hende Boel Morten Hess'. Boel var da heller ingen af delene. Hun hed i virkeligheden Bodil Hansdatter og var, så vidt man kan skønne, kun pige eller husholderske i birkefogedens gård, men skal man bedømme hende ud fra det antal gange, hun var fadder eller bæremoder, når der var barnedåb, må hun have været vel anskrevet i Hårslev. Hun nævnes sidste gang som Morten Hess' Boel ved en dåb den 18. januar 1697. Sandsynligvis forlod hun sin plads

Hårslev kirke, omkring 1910.

hos birkefogeden til Mikkelsdag samme år og blev den 7. november gift med Jørgen Nielsen i Hårslev. Morten Hess havde da heller ikke brug for hende mere, eftersom han omsider havde giftet sig - endda med præstens tjenestepige.

Hun hed Mette Axelsdatter og synes at være kommet i tjeneste hos præstens til Mikkelsdag 1693, og allerede den tredie søndag i fasten det følgende år, da præstekonen, Kirsten Munch, holdt David Hansens lille søn Oluf over dåben, nævnes hun som fadder - iøvrigt sammen med Morten Hess og hans pige, hvis navn ved den lejlighed for tilfældets skyld skrives Boedil - og fra den dag af var hun meget tit til stede i kirken, når folk havde brug for en fadder eller bæremoder. Men da hun Mikkelsdag, den 29. september 1697, var fadder ved Laurids Smeds søn Jørgens dåb og her nævnes som Mette Morten Hesses, må hun på det tidspunkt være blevet gift med birkefogeden. Deres vielse er imidlertid ikke indført i Hårslev kirkebog, men det skyldes sikkert en forglemmelse, eftersom Mette Axelsdatter ikke var en jomfru Hvemsomhelst. Hun var nemlig ikke blot pige i præstegården, men også som et barn af huset, for så vidt som hun var præstekonens søsterdatter. Kirsten Munch, der jo i en sen alder var blevet gift med den langt yngre Peder Winther, havde ingen børn selv, men hvis det hændte, at hendes søskende afgik ved døden, inden børnene nåede den voksne alder, så åbnede hun og Peder Winther deres hjem for dem, indtil de kunne stå på egne ben. Da hendes broder, Jens Munch, der i 1677 var blevet præst i St. Peders sogn i Slagelse, i 1693 døde, og hans kone seks år senere fulgte ham i graven, fik hans børn lov til at vokse op i Hårslev præstegård. Drengen, Niels Munch, der ved sin moders død var 11 år,

blev af Peder Winther holdt i latinskolen i Slagelse, hvorfra han i 1707 blev student, og under de teologiske studier var han med sin store lærdom en god støtte for den unge student, der i 1716 blev præst i Tyrsted ved Horsens. Også hans yngre søster, Magdalene Maria Munch, kom til Hårslev præstegård, hvor hun voksede op og havde sit ophold fra 1699 til 1722, da hun blev gift med en københavnsk borger ved navn Anders Pedersen.

På samme måde gik det med Mette Axelsdatter, der dog var 18 år, da hun efter sin moders død kom i huset hos sin moster. Hendes fulde navn var Mette Axelsdatter Grove, og hun var født omkr. 1675 i Esbønderup præstegård. Hendes forældre var sognepræst til Esbønderup-Nøddebo, Axel Jensen Grove, og hans anden hustru, Inger Pedersdatter Munch, der lige som præstekonen i Hårslev var født og opvokset i Egtved præstegård ved Vejle. Ægteskabet mellem Axel Grove og Inger Munch blev ikke af ret lang varighed. De havde den 18. november 1674 fået bevilling til at lade sig vie uden forudgående trolovelse og lysning, men allerede i 1676 døde Axel Grove efter mindre end to års ægteskab, og inden den lille Mette var fyldt ét år, og Inger Munch måtte, som det dengang var skik, gifte sig med eftermanden, der hed Jørgen Lundager. Hun døde imidlertid i begyndelsen af 1690'erne, og da der hurtigt kom en ny præstekone i Esbønderup præstegård, har den 17-årige Mette Axelsdatter formodentlig fundet, at det nok ville være bedre at tage ned til mosteren i Hårslev fremfor at blive i Esbønderup hos stedfaderen og hans nye kone.

Da hendes faster, Anne Grove, i 1705 døde, blev der ved forseglingen af hendes gods fremlagt en skifteudskrift fra skiftet i 1676 efter hendes fader, Axel Jensen Grove, og det fremgår af den, at hendes formynder ved skiftet var Anders Nielsen Wildsundt fra Frederiksborg, og at hendes fader i sit første ægteskab havde haft fem sønner, og at en af disse i 1705 var snedkersvend i Skælskør eller Sorø. I skifteakterne efter Anne Grove fra 1705 oplyses det, at Mette Axelsdatter Grove på det tidspunkt var gift med Morten Hess, birkefoged på Fuirendal med bopæl i Hårslev by og sogn.

Set på baggrund af Mette Axelsdatters nære tilknytning til præstefamilien i Hårslev er der ingen tvivl om, at hendes og Morten Hesses vielse har fundet sted i Hårslev, og at gildet har stået i præstegården. Formentlig er de blevet gift i foråret eller sommeren 1697. Der er meget, der tyder på, at Mette Axelsdatter, efter at hun var blevet Morten Hessens kone, blev betragtet som et af den lille kirkebys agtværdigste fruentimmer. Andet indtryk kan man i hvert fald ikke få, hvis man forsøger sig med en grundig undersøgelse af kirkebogens dåbsnotitser. Det var nemlig ikke så få gange, hun i årenes løb måtte være til stede, når byens folk havde barnedåb, og næst efter hendes moster, præstekonen, var Mette Morten Hessens i talrige tilfælde den, der som bæremoder holdt barnet over dåben.

Et års tid efter brylluppet fik Mette Axelsdatter og Morten Hess selv brug for de nødvendige dåbsvidner. Den 13. april 1698, som var en onsdag, blev der i hast sendt bud efter præsten, og hr. Peder Winther ilede over i birkefogedens gård for

at døbe den nyfødte svagelige søn, Diderich, der vist nok blev kaldt således af ærbødighed for baronen på Fuirendal. Den lille dreng kom dog så meget til kræfter, at han allerede fire dage efter, da det var Palmesøndag, kunne fremstilles i kirken til dåbens bekræftelse, og han blev da frembåret af Dorothé Niels Andersens på Fuirendal, forvalterens kone, og faddere var Johan Skøtte fra Sandved, der egentlig hed Johan Stiibolt, men som på grund af sin bestilling havde fået skytte-navnet hæftet på sig, samt Karen Degns, der var degnen Mathies Dues anden kone. Men Mette Axelsdatter glemte ikke gamle venner. Den tredje fadder var nemlig Karen Hansdatter »udi Præstegaarden«, som hun i et par år havde delt ondt og godt med, mens de stod under præstekonen Kirsten Munchs regimente.

Den lille Diderich fik imidlertid hverken lov til at vokse i visdom og forstand og heller ikke i anden henseende. Han døde nemlig før faderen, og det skete efter alt at dømme i Hårslev. Ganske vist er hans begravelse ikke indført i kirkebogen, ligesom det tidligere var tilfældet med hans forældres vielse. Det var nemlig undertiden så som så med den grundighed, hr. Peder Winther bar til skue, når han førte sin kirkebog. Så godt som hvert år glemte han i et par tilfælde fadderens navne, og der kan også findes flere eksempler på, at dødsfald, som vitterligt har fundet sted i Hårslev, ikke er blevet indført. Derimod kunne den gode magister i de samme år sidde og kommentere de enkelte tilfælde af lejermål med lange latinske klamamusser. Men samme Peder Winther, der just i disse år studerede for at tage magistergraden, var måske den lærdeste præst, der i det hele taget har været i Hårslev, så det kan tænkes, at han af den grund har været både adspredt og temmelig glemsom, og det er måske forklaringen på, at Diderichs begravelse ikke har været til at finde nogetsteds.

To år senere, i det runde år 1700, lavede Mette Axelsdatter igen til barsel, og i begyndelsen af februar måned gik der atter ilbud til præstegården. En lille datter var kommet til verden i birkefogedens gård, og den 11. februar blev hun »for sin svagheds skyld« hjemmedøbt og kaldt Inger og dernæst båret til dåbens bekræftelse i kirken fredag den 16. februar. Ved den lejlighed blev hun frembåret af madame Maria Kruck magister Søren Lollichs i Marvede, som tidligere i en halv snes år havde været præst i Hårslev, og hos hende stod præstens hustru der på stedet, Kirsten Munch hr. Peder Winthers. Blandt fadderne nævnes ridefogeden på Fuirendal, siegneur Matz Matzen, Henrich Urtegårdsmand, gartneren sammesteds, Jens Andersen fra Trolholm og herredsskriver Gerhard Colpein og kæreste(kone), Engelche Maria, og det var jo altsammen folk, der i samfundsmæssig henseende stod over den lille bondebys beboere, men trods sit embede, der jo skilte ham lidt ud, glemte Morten Hess ikke sin daglige omgangskreds, så derfor var både Magdalena Oluf Hemmings og Kirsten Hans Hemmings fra Hårslev indbudt til at være med i kirken.

I 1703 fik birkefogeden endnu en søn, der den 14. oktober, som var den 19. søndag efter den hellige trefoldigheds fest, blev døbt i Hårslev kirke. Han blev båret af herredsfogedens kone i Vemmeløse, Brigitte seigneur Bertel Christophersens,

og faddere var Laurids Smed og Hans Hansen fra Hårslev, magister Peder Wintthers hustrus broderdatter i præstegården, Karen Mathies Degns og møllerens kone, Inger Folmarsdatter i Hårslev mølle samt Jens Adolph fra Skælskør. Den lille Axel Vilhelm nåede dog heller ikke til skels år og alder. Han døde i 1706 og blev begravet den 27. marts.

Men året efter kom en ny lille Axel Vilhelm til verden hos birkefogedens, og her er et af de tilfælde, hvor den lærde præst var grundig. Han noterede omhyggeligt, at »Morten Hesses liden Søn i Horsleff, navnlig Axel Vilhelm, var opkaldt efter hans forrige liden Søn, som døde forleden Aar«. Efter hjemmedåb blev han den 18. september 1707 fremstillet i kirken, båret af Inger Hr. Henning Achtons i Hyllested. Hos hende stod præstekonen fra Hårslev, Kirsten Munch, og faddere var monsieur Hiort, forvalter ved Fuirendal, Monsieur Henrich Rhode, der var organist ved Fuirendal kirke, Peiter Urtegårdsmand ved Fuirendal, studiosus Nicolai Munch, præstekonens brodersøn, Jens Svendsen fra Skælskør samt som sædvanlig et par nabokoner fra Hårslev, Birgitte Smeds og Kirsten Peder Laursens.

I en alder af 35 år fik Mette Axelsdatter endnu en søn, Jørgen, født 1710. Han blev midfaste søndag den 30. marts holdt over dåben af præstekonen i overværelse af meget godtfolk fra Hårslev by, deriblandt Kirsten Munchs broderdatter, Magdalena Maria Munch, og degnekonen.

— — —

Som før nævnt var der i 1708 sket det, at Fuirendal og Trolholm birker var blevet forenet i Holsteinborg birk, og det har formentlig i førstningen bevirket, at der opstod nogle problemer vedrørende de to ligestillede birkefogeder, som iøvrigt i den følgende tid altid kaldes birkedommere. Om de til at begynde med har virket på skift, kan ikke udelukkes, men senest fra år 1714 var det Morten Hess, der alene beklædte dommersædet i Holsteinborg birk. Christen Pedersen Læssøe, der hidindtil havde varetaget bestillingen som birkefoged i Trolholm, nævnes vel i 1714, men efter den tid høres der ikke mere til ham, ud over at han, der aldrig havde boet i sit birk, siden nævnes som kontrollør og rådmand i Skælskør, hvor han i en årrække havde været bosat, og hvor hans børn også var født.

I det førnævnte år, 1714, måtte Morten Hess bryde op og forlade Hårslev, hvor han i mere end 25 år havde haft sin bopæl, og flytte til Rude i nabosognet Venslev, hvor en gård var blevet udlagt til birkedommerens underhold, og kom derved til at bo mere i midten af sit birk. Ved overtagelsen af gården i foråret 1714 »annammed Morten Hess fiire Bæster (plovheste), vurdered for 20 Rigsdaler og 4 Mark, en gammel Trævogn med et par Høsthawer og to søndrede Møjfjelle og Rugsæden, 10 Skæpper«. Samme år, den 24. maj, blev Morten Hesses gård i Hårslev bortfæstet til Jens Nielsen, og den omtales i fæstebrevet som en halvgård.

Mette Morten Hesses var til det sidste med i stadsen, når folk i Hårslev havde børn i kirke. Så sent som den 4. marts 1714 var hun overværende, da Jørgen Nielsen i kirkebyen fik sin hjemmedøbte datter Bodil fremstillet i kirken. Det var den

Jørgen Nielsen, der i 1697 var blevet gift med Morten Hesses pige gennem en år-række, Bodil Hansdatter. Hun var imidlertid allerede i september 1702 afgået ved døden, og Jørgen Nielsen mindedes nu sin første kone ved at opkalde sin datter i et nyt ægteskab, hans tredje kone, efter hende.

Flytningen til Rude kom dog ikke til at betyde, at forbindelsen med Hårslev helt ophørte, for det følgende års Mikkelsdag, der jo var efterårs skiftedag, kom Morten Hesses 15-årige datter, Inger, tilbage til Hårslev, hvor hun blev tjenestepige i præstegården, hvor hendes moder i sin tid havde tjent, og allerede septuagesima søndag 1716, den 9. februar, nævnes hun i kirkebogen som »Inger Hess udi Præstegaarden«. Hun må åbenbart have været en solid og trofast pige, for hun tjente samme sted, da Jens Gregersen i Hårslev den første søndag i advent 1722 havde *sin* datter Inger i kirke, og så sent som i 1726 var Inger Hess stadig at finde blandt præstegårdens tjenestepiger.

Om Morten Hesses virke som birkedommer i Rude vides såre lidt, idet den ældste bevarede tingbog fra Holsteinborg birk først ses påbegyndt i slutningen af 1725, hvilket vil sige, at tingbogen for hele Morten Hesses embedsperiode er gået tabt, og da Morten Hess døde ved nytårstid 1726 og blev begravet den 10. januar, ja, så er det meget vanskeligt at skønne noget som helst om hans virksomhed i birkedommersædet. Ved hans død blev Henrich Rhode, der var organist ved Fui-rendal kirke, og som fra 1699 havde været birkeskriver ved Fui-rendal birk, midler-tidig konstitueret som birkedommer, indtil Anders Wiger den 12. februar 1726 overtog embedet.

En halv snes dage efter, at dette var sket, - den 23. februar - blev Morten Hesses efterladte bo registreret og vurderet. Boets formue blev gjort op til 86 rdl. 1 mk. og 2 sk. Der blev holdt foreløbigt skifte den 9. marts, auktion den 18. marts og endeligt skifte den 29. april, og ved den lejlighed siges det, at hverken Morten Hess eller Mette Axelsdatter havde slægtinge, der var i live. Det fremgår af boopgørelsen, at Morten Hess efterlod sig en del bøger, både tyske og danske. Således nævnes en tysk bibel, der havde tilhørt gamle magister Winther i Hårslev. Der var endvidere et glossarium juridicum på dansk - formentlig Christen Ostersen Weiles fra 1652 - vurderet til 8 sk., Frederik den Andens reces til 6 sk., »samt en liden gammel tysk Bog uden Bind og en tysk Hestebog, tilsammen 6 Sk.« Endelig nævnes en »Jydsk lovbog«.

Ved det endelige skifte den 29. april fremlagde Mette Axelsdatter et tingsvidne fra den 11. maj 1714, da der blev holdt syn på gården i Rude, som Morten Hess just den dag havde overtaget, og under henvisning til de ovenfor nævnte bæster, vognen med tilbehør og de 10 skpr. rug oplyste enken, at der var tilbørligt sået i jorden, og gjorde påstand om, at der nu ikke mere blev udredet af boet, så ikke hun og hendes børn skulle gå tomhændede fra gården og slet intet minde have om den afdøde. Det gik skifteretten med til, og det blev aftalt, at der intet mere blev overladt af besætningen til den nye birkedommer, Anders Wiger, end for 23 rdl. 4 mk., som straks blev ham leveret. Gårdens fæld blev vurderet til 16 rd. 4

mk. Desuden resterede der i folkeløn 5 rdl. 2 mk. til karlen Niels Ibsen, mens Johanne Sørensdatter havde 2 rdl. 3 mk. tilgode. Endelig havde tjenestedrengen 2 rdl. 2 mk. til rest, men han var imidlertid død, og hans broder, Rasmus Jørgensen, der tjente hos Frands Olsen, modtog så sin salig broders tilgodehavende. Af andre udgifter var der 8 rdl. til præst og degn, 2 rdl. til kirken samt 3 rdl. 2 mk til anden side. Skifteomkostningerne beløb sig til 3 rdl. 3 mk., mens udgifterne ved begravelsen på grund af det ringe bo blev beregnet til 6 rdl. 4 mk. ialt. Endelig lovede Mette Axelsdatter, at hun ville afstå fra den broderlod, der ellers tilkom hende.

Boets besværing kom derved op til ialt 74 rdl., og da boets hele formue, takket være auktionen, kom op på ialt 108 rdl. 12 sk., beløb den samlede arv sig til 34 rdl. 12 sk., hvoraf Mette Axelsdatter fik 17 rdl. 6 sk., altså halvdelen. Den anden halvdel blev delt mellem børnene således, at Axel Vilhelm og Jørgen fik hver en broderlod på 6 rdl. 15½ sk., mens den søsterlod, som Inger Hess kunne tilkomme, androg 3 rdl. 2 mk. 7½ sk.

Axel Vilhelms arvepart blev ham leveret i retten under opsyn af hans madfader, skræder Mads Jørgensen i Venslev, som han var i tjeneste hos og lærte skræderhåndværket af. Hvad de to andre børn angik, så forholdt det sig således, at de ingen »født« værger havde, og da bønderne på grevskabet hver især havde nok at gøre med deres gårde og brug, så forblev de to arvelodder beroende hos herskabet eller dets fuldmægtig, indtil Jørgen Hess var blevet 18 år, og pigen var kommet »i mands værge« - »medmindre nogen indfandt sig og samme Penge vilde antage paa rente.«

Det med at komme i mands værge hændte for Inger Hess allerede samme år. Hun tjente jo stadig i Hårslev præstegård, og der i byen fandt hun den mand, hun agtede at gifte sig med. Han hed Laurs Olufsen eller Olsen og var et års tid ældre end Inger, men hans fødesogn kendes ikke. Om deres bryllup har kirkebogen følgende oplysning: »Dom 14de post. Trinit. (22. september) copuleredes Laurs Olufsen og Inger Mortensdatter Hess her af byen. Forlovelsesmænd vare Jørgen Ibsen Møller og Niels Hansen, begge af Haarsløff«. Det var godt og vel halvanden måned efter, at Inger Hesses madmoder i mere end ti år, præstekonen Kirsten Munch, var afgået ved døden.

I løbet af sin første vinter som gift mand fik Laurs Olufsen ordnet sagen med sin kones arvelod. Det fremgår af følgende kvittering, som findes indført i skifteprotokollen for Holsteinborg gods:

»Efter forrige Birkedommer på Grevskabet, Morten Hæss, er den 29. April 1726 holden rigtig Skifte og Deeling, som her i Protokollen Fol. 161 findes tilført, og da tilfalden hans Datter Ingers Arv, 3 Rdl. 2 Mk. 7 Sk., som ieg underskrevne Laurs Olsen, boende i Haarsløff, som nu er hendes Ægtemand og Værge, i Dag til mig har annammed og af Forvalteren bleven betalt, hvorfor jeg hermed vedbørlig kvitterer og videre erbyder inden Tinge at øve Afkald.

Holsteinborg, den 20. Februar 1727.

Laurs L. O. S. Olsen.

Denne kvittering blev til vitterlighed underskrevet af ladefogeden Niels Andersen og Hans Andreasen.

Den 28. december 1728 meddelte Jørgen Mortensen Hess fuldkommen alkald og kvittering til skifteforvalteren, monsieur Christian Lindam, for arven efter sin salig fader, Morten Hess, som han »paa min Begæring og til min høje Nødtørlighed« havde fået udbetalt. Han opholdt sig på det tidspunkt i København, som delvis var gået op i luer tidligere på året. Siden hørtes der intet mere om Jørgen Hess, og broderen Axel Vilhelm, der jo var skræder, har det heller ikke været muligt at finde spor af.

Hvad der videre kan være at berette om birkedommerfamilien Hess, må hentes i Hårslev. Efter Ingers giftermål med Laurs Olsen vendte Mette Axelsdatter tilbage til sognet, hvor hun havde boet i mere end tyve år, og tilbragte sine sidste år på aftægt hos datteren og svigersønnen. Her døde hun i 1732, 57 år gammel, og blev stedt til hvile på kirkegården søndag den 28. september. Hun havde dog inden sin død set et par børnebørn komme til verden. Allerede i senhøsten 1728 fik Inger Hess og Laurs Olsen en datter, Anne, og Olle eller Oluf blev døbt den 8. oktober 1730. De blev begge holdt over dåben af møllerkonen Inger Folmarsdatter, men da deres lille broder, Morten, blev døbt tredie søndag efter påske 1733, var det hendes datter, Johanne, der var bæremoder. Morten, der jo havde fået sin morfaders navn, fik imidlertid ikke nogen lang levetid, for præsten i Hårslev, Vitus Guldberg, noterede 1736 i kirkebogen, at han havde 16. søndag efter trinitatis »begravet Lars Olesens Søn Morten her i Horsløv, 3 Aar og 5 Maaneder gammel«. Inger Hess var dog endnu ikke helt ude over børneårene, og i sommeren 1738, da hun stærkt nærmede sig de fyrre, fødte hun en datter, der fik navnet Mette. Hun blev døbt den 5. oktober og holdt over dåben af datteren i Hårslev mølle, Johanne Hansdatter, der forøvrigt kort tid efter flyttede fra sognet, da hun blev gift med gårdmand Peder Olsen i Hyllinge.

Otte år senere, i højsommeren 1746, mistede Inger Hess sin mand, Laurs Olsen, der kun blev 47 år gammel. Begravelsen fandt sted søndag den 17. juli. Inger Hess overlevede ham i ni år, men om hun - som det dengang var sædvane - giftede sig hurtigt igen for at kunne blive ved gården, eller om hun fik lov til at hensidde som enke med den 17-18-årige søn Oluf til at passe gården, ja, det får stå hen, da det ikke har været muligt at få den sag rigtigt redet ud. - Hun bevarede også Hess-navnet, så længe hun levede, selv om sognepræsten Jens Munch rendte lidt rundt i det, da han i 1755 skulle indføre hendes begravelse i kirkebogen, og det til trods for, at de var næstsøskendebørn. Han var nemlig søn af den Niels Munch, der var vokset op i Hårslev præstegård, og som var fætter til Inger Hesses moder, Mette Axelsdatter. Jens Munch kalder hende her Inger Hernzis og tilføjer, at hun var Lars Nielsens kone. Denne tilføjelse kunne jo tyde på, at Inger Hess *havde* giftet sig igen, men på den anden side: kunne præsten skrive fejl én gang, kunne han vel også gøre det to gange, og det fremgår i hvert fald ikke af kirkebogen, at hun havde ladet Laurs Olsen afløse af en Lars Nielsen. Forøvrigt

gjorde den gode præstemand yderligere den tilføjelse, at Inger Hess ved sin død var 55 år 4 uger og én dag gammel, og det stemmer meget godt med, at hun var født den 11. februar 1700.

Med Inger Hess forsvandt den gamle birkefogeds navn fra Hårslev, hvor han jo havde levet i de fleste af sine manddomsår, og hvor hans børn var kommet til verden, men *hendes* børn bar ikke navnet videre, og om hendes brødre har gjort det, er ikke til at vide, for *deres* veje gennem livet har ikke kunnet spores. Der er dog næppe tvivl om, at birkefogeden fra Hårslev, der blev birkedommer i Rude, er blevet husket længe i Hårslev sogn, men da ingen af hans børnebørn havde kendt ham, og da ydermere de gamle, der *havde* kendt ham, var gået al kødets gang, ja, så blev hans navn glemt og erindringen om ham gjort til intet.

KILDER:

Utrykte: Hårslev kirkebog 1690-1814. - Skifteprotokol for Holsteinborg gods 1701-28, fol. 161f, 167 og 185.

Trykte: Sorø amts årbog 1963, s. 25. - Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Sorø amt II, s. 165f. - Personalhistorisk Tidsskrift. 9. række, 4. bind, 1931, s. 123f.

Smedegade i tyvernes Slagelse

Af Frede Henriksen

Dette må ikke betragtes som en topografisk afhandling om Smedegade. Det er kun umiddelbare erindringer, som jeg har forsøgt at samle, fra den tid for 60 år siden.

Smedegade er en af de mange gader, der kommer fra byens midtpunkt. Det er vejen til det østlige og nordlige opland. Sådan har det været fra byens ældste tid.

Jeg er født i 1915 på Bredegade i nr. 56 på 2. sal; men i en alder af 5 år flyttede vi til Smedegade, hvor min far, der var malermester, i 1920 købte ejendommen Smedegade 35-37. Her kunne han nemlig få både værksted og bolig på samme sted.

Jeg husker, at jeg sammen med min 3 år yngre bror flyttede vores legetøj på en lille trækvogn. Det var en lang tur for et par smådrøge - fra den yderste ende af Bredegade i den vestlige del af byen til den næstsidste ejendom i Smedegade i den østlige del af byen. Senere flyttede vi en del rundt i ejendommen, efterhånden som der blev foretaget nye ombygninger.

Hvordan så Smedegade ellers ud på de tider? Hvem boede i husene? Hvad levede disse mennesker af?

Smedegade har ikke ændret sit løb gennem byen. Det er den samme krogede gade fra Nytorv til Smedegades port, hvor Sorøvej startede. Sorøvej har nu skiftet navn på et stykke, og det hedder nu Smedegade helt ud til, hvor der drejer vej af til Holbæk. Først her begynder Sorøvej nu. Husnumrene er også lavet om, efter at Rådhuspladsen er kommet til og har taget en bid af Smedegades venstre side.

Da vi flyttede til Smedegade var mange ting anderledes. Befolkningen var hovedsagelig handlende og håndværksmestre, og ejerne boede ved deres virksomhed. Desuden boede der en del arbejdere i udlejningslejligheder, hovedsagelig i baggårdene.

Gadens kørebane var brolagt med store firkantede brosten. Der var rendesten i siderne, og fortovene var tjærede, og de blev gerne frisket op en gang om sommeren og bestrøet med grus. Trafikken var i de tider mest med hestekøretøjer. Der var selvfølgelig en del cyklistere. Det var derimod ikke så almindeligt med automobiler. Megen varetransport foregik på trækvogn. Hestene gav især om sommeren anledning til megen snavs og støv på gaden, og det kunne godt være noget ge-

nerende, når det blæste lidt. Der skulle fejes gade 2 gange om ugen, onsdag og lørdag formiddag inden en bestemt tid. De sammenfejede bunker blev derefter hentet på åbne skraldevogne. De øvrige dage hentede disse vogne dagrenovation rundt i byen. De store zinkskraldekasser hentede »skraldemændene« inde i gårdene, bar dem på skulderen ud og tømte dem op i vognene. Om sommeren lugtede det ikke altid lige godt, og om vinteren var der støvgener fra al den aske, der kom fra de kakkellovnsfyrede lejligheder.

Det var almindeligt med retirader i gården, de såkaldte »das«, og afhentning af dette affald hed egentlig natrenovation; men det var blevet almindeligt, at de store jernspande blev skiftet ud om dagen.

Der var megen anden trafik på gaden. Mange varer blev forhandlet fra vogne. Hver dag fra tidlig morgen til op ad formiddagen kom mælkeemanden. Han meldte sin ankomst ved at ringe med en klokke, og så stillede husmødre og tjenestepiger nede på gaden med spande og kander, og heri fik de så tappet den ønskede mælk eller fløde.

Der var stor konkurrence på dette felt. Slagelse Mælkekompani og Mejeriet Landsogn var i mange år de faste leverandører. Et mindre mejeri i Eriksgade var også blandt byens mælkeleverandører. Ind imellem var der nogle af oplandets mejerier, der forsøgte at erobre kunder ved at oprette mælkeruter i byen. Gennem en årrække kørte man mælk fra herregårdsmejeriet »Falkenstein«. De leverede håndskummet mælk. Lod man denne mælk stå køligt til næste dag, kunne man yderligere skumme fløde af den, og det var der manganen en husmoder, der så en fordel i. Harrested mejeri havde også en tid en mælkerute her i byen. Inden mælkehandel på denne måde gennem lovgivning hørte op, kørte Slotsbjergby mejeri i flere år over hele byen.

Brød blev også forhandlet fra vogn på gaden. Her var det Arbejdernes Fællesbageri og Bagermestrenes Brødfabrik, der konkurrerede. Brødet blev solgt uindpakket og ofte skåret over i halve. Blev brødkusken herved lidt fedtet på fingrene, ja, så havde han altid hestehalen at tørre dem af i.

Fiskehandler kom der også. Man sagde, at »Sildejens« kunne råbe sit »SILDERGODT« så højt, at det kunne høres til Skovse. På Smedegade kom »Fiskemartin« hver onsdag og lørdag med sin trækvogn. Når han var i gaden, flokkedes alle kattene om ham. Der faldt gerne lidt affald af.

Ellers foregik den øvrige handel fra gadens mange butikker. På den tid var der mange detailvarebutikker i Smedegade som i den øvrige by. Her var 5 købmænd - 2 bagerier - 4 grønthandlere - 3 mælkeudsalg, hvoraf de 2 også handlede med brød og slik. Der var 1 slagter og 2 viktualiehandlere. Desuden var der forskellige forretninger for service: rulleforretninger - barber - urmager - træskomand - ligkistemagasinet. En kædebutik var der også i gaden. Her handlede med smør, margarine og kaffe. Et par værtshuse manglede der heller ikke.

Forretningerne havde åbent alle ugens hverdage fra tidlig morgen til klokken 6 aften og om lørdagen endda til klokken 9.

Bagerne havde åbent alle ugens dage til ud på aftenen. Om søndagen havde det store mejeriudsalg åbent til middag. Folk stod i kø om formiddagen for at købe færdigpisket flødeskum til søndagsdesserten. Søndagen var ugens højdepunkt. Det var fridag. Alle de andre dage gik folk på arbejde, og de havde sen fyraften. Der var ikke noget der hed week-end på de tider.

I sommertiden om søndagen efter middag kom iskagemanden gennem gaden med sin vogn. Herfra solgte han hjemmefrosset flødeis i hjemmebagte vaffler. Det var store ting at få en 10-øres vaffel, men så var det kun en fabriksvaffel.

Ind imellem kom der udenbys handelsmænd til byen og faldbød deres varer. Det var gerne københavnere, der havde opkøbt store partier på torvet i hovedstaden. Varerne blev med kraftig røst tilbudt til konkurrencepriser fra lastvogn. Det kunne være 5 hornfisk for 1 krone, billige tilbud på kål og andre grøntsager. Det var altid varer, der skulle omsættes hurtigt og bruges med det samme.

På de tider mødte man også den omrejsende uldgyde, der forhandlede hjemmestrikkede varer fra sin hjemegn. Han gik fra dør til dør og havde ofte faste kunder at besøge.

Der skete mange andre ting i gaden - - -

Fugleskydningen var en årlig tilbagevendende begivenhed. Dagen startede tidlig om morgenen med musik gennem byen. Op på formiddagen kom et stort optog ud ad Smedegade. Forrest blev alle sølvpræmierne båret på en presenterbakke. Derefter fulgte musikken og foreningsfanen. Så kom sidste års fuglekonge med en mængde sølvplader på et skråbånd over skulderen, fulgt af de øvrige skydebrødre. Alle var i kjole og hvidt med høje sorte silkehatte. Ved teknisk skole

Smedegade med Sct. Mikkel's kirke.

først på Sorøvej steg de til vogns og kørte til lystskoven, hvor skydningen efter en stor, festligt malet træflugl anbragt på en høj mast skulle foregå.

I min barndom foregik mange begravelser fra kirken. Det var især, når en af byens kendte borgere skulle stedes til hvile. Ligfølget skulle da gå fra Sct. Mikkels kirke ad Smedegade gennem kirkegårdsalleen til Sct. Mikkels kirkegård. Jeg husker begravelsen af en militærperson af høj rang. Det foregik under alle tænkelige militære æresbevisninger. Ligtoget var langt og i spidsen gik regimentsorkestret. Det spillede sørgemusik, og det blev fulgt af et æreskompagni med geværer. Derefter fulgte en åben ligvogn med kisten dækket af Dannebrog. Så fulgte det øvrige ligfølge. Efter begravelsen lød der geværskud fra kirkegården.

Militærmusikken havde vi da fornøjelse af på anden måde. Den trak op en gang om måneden og gav koncert på det lille torv - i gamle dage kaldet »Rokketorvet« - der faktisk var lige før »Svinget«. På modsatte side af gaden i den høje ejendom boede en særlig højtstående militærperson, og det nød gadens beboere godt af - musikalsk set.

Der lød også anden form for musik i gaden. Lirekassemusik var ikke så ualmindeligt; men jeg tænker mere på byens trommeslager, når han på hjørnet af Skolegade og Smedegade, efter kraftige trommehvirvler, med høj røst forkyndte sit budskab. Det kunne være meddelelse fra kommunen om f.eks. snerydning, eller meddelelse om en auktion over et dødsbo.

Da teknisk skole lå først på Sorøvej, mærkede vi også i vinterhalvåret et vist røre, når læredrengene, som det hed dengang, særdedes til og fra skole om aftenen. Især når de slap ud ved ni-halvti-tiden i vintermørket, var der et leben. Dette leben kulminerede gerne sidst i november måned. Salget af nytårsfyrværkeri stoppede nemlig til december, og det var ikke så nemt at gemme det hele til nytårsaften. En del blev så fyret af på vej hjem fra skolen, og det var ofte kraftige sager. Når vinteren satte ind for alvor, og det blev koldere, så skyndte man sig hjem.

Der var mørkt på gaderne om aftenen, og den belysning, der var, nyttede kun lidt. Det var på den tid gaslygter, og hen under mørkningen kom lygtetænderen med sin lange stang og skruede op for blusset, og om morgenen vendte han tilbage og skruede ned. Det varede dog ikke mange år, før gaslygterne blev afløst af elektriske lygter ophængt midt over kørebanen. Nogenlunde samtidig blev brolægningen belagt med asfalt.

Hvorledes tog gadebilledet sig ellers ud? Det var hovedsagelig lavere ældre huse blandet med nyere og højere bebyggelse. På grund af de mange brande, der i ældre tid hærgede Slagelse, var der ingen seværdigheder af historisk betydning imellem, dog med undtagelse af den gamle accisebod ved indkørslen til byen.

Lad os tage en tur ud ad Smedegade fra Nytorv og følge højre side med de lige numre.

Dengang som nu var det L. Ulrichs store isenkramforretning vi mødte. Vare-sortimentet var på eet punkt anderledes dengang. Jeg tænker på den store udstilling af kakkelovne og kaminer. Det var jo inden vi fik centralvarme i al alminde

lighed. En del af Ulrichs nuværende forretning var udlejet til »Kontantforretningen«, der var nabo med en stor ejendom på Nytorv »Langes Tobaksfabrik«.

Det er da sikkert, at jeg ikke kan huske alt, hvad der var i gadebilledet; men jeg prøver at tage det i rækkefølge.

Skomager V. Bentzen havde forretning nogle trin op fra fortovet. Installatør Skovgaard havde værksted i samme ejendoms gård og solgte lamper fra en lille butik ud til gaden. Det var jo i elektricitetens barndom. På den tid var der vist også en slagter.

Nu kom der en åben plads i husrækken. Her solgtes gravmonumenter. Her blev der dog snart bygget en villa, pænt tilbagetrukket. Her havde læge Barfoed beboelse og konsultation i mange år.

Næst efter lå Hans Petersens store købmandsgård med stalde og lagerbygninger. Til købmandsbutikken, der lå højt hævet over fortovet, førte en meget høj stentrappe. Købmandsgården havde også ligvognskørsel. Da købmandsgården blev nedlagt, flyttede Morsø støbegodslager ind i nogle af lagerbygningerne. I en stor åben hal mellem lagerbygningerne blev der indrettet rutebilstation. Det var i bustransportens tidlige begyndelse. Man oplevede på visse dage, især i juletravlheden, trafik kaos i Smedegade. Efter nogle år flyttede man da også stationen til en mere egnet plads.

I den næste ejendom havde urmager Jensen forretning med ure og briller. I baghuset havde »Rygeostmanden« sin fabrikation. Der gik megen snak om denne rygeost og specielt om dens fabrikationsmetode. Men den var altid frisklavet og blev forhandlet i viktualieforretninger.

På hjørnet af skolegade lå »Cykelmøller«s forretning og værksted. De dårlige veje skabte mange punkteringer og andre gebrækkeligheder på cyklerne, og det gav jo arbejde til cykelsmeden.

Nu krydser vi Skolegade og på den tid uden særlig risiko. Lidt tilbagetrukket lå en lang enetages beboelsesejendom med to indgange ad høje stentrapper. Her ligger nu en høj rødstens beboelsesejendom, malermester Nielsens Stiftelse.

Alle ejendomme i denne side af gaden havde et stærkt fald fra baggården mod gaden, derfor alle de mange høje stentrapper.

Herefter kom, også lidt tilbagetrukket L. Michaelsens Vognfabrik. Over den stærkt stigende gårdsplads lå smedeværksted - karetmagerværksted m.m.

Nu kom der et skarpt knæk i gadelinien. Ud i gaden lå gavlen af Binderups ejendom, til stor gene for den stigende trafik. Den beliggenhed gav ligesom et lille torv foran de to sidstnævnte ejendomme. I bogen om Slagelse benævner P. Arn-skov det også »Rokketorvet«.

Binderups ejendomskompleks var ret så stort, men meget gammelt. Der blev i de følgende år bygget nyt og bygget om. Det skarpe knæk i gadelinien forsvandt, og med det Binderups grønhandel i gavlen. I baggården havde Binderup røgeri. Der kom mange landboer og fik røget deres slagtemad her. Iøvrigt var ejendommens lejligheder af højest forskellig standard.

Smedegade ved den gamle accisebod.

Nu fulgte en mindre toetages ejendom med kvistetage. I stueetagen blev her senere indrettet et mindre mælke- og brødudsalg.

I den næste ejendom havde cigarmager Roy sin lille tobaksforretning med ugeblade og børstevarer m.m. Han tog selv ud og handlede med børstevarer og træskeer. Han havde tidligere haft arbejde på Vilh. Langes tobaksfabrik, men på grund af svigtende syn måtte han holde op med dette arbejde. Hans kone passede butikken, når han var ude at handle.

Slagter Korfitzen havde slagteri i den næste ejendom og beboelse i forhuset sammen med sin søster. Dengang bragte slagterne deres varer ud i et langt slagtertrug, som de bar på den ene skulder, og varerne var dækket med et stykke hvidt lærred. Slagterne gik altid med sort bowlerhat. Korfitzen havde ingen butik, men han havde på torvedage stude på Nytorv sammen med flere andre slagtere.

De to sidstnævnte ejendomme var vores genboer, derfor måske lidt mere kendskab til beboerne.

Begge ejendomme samt al bebyggelse hen til den nyere beboelsesejendom ved Skolegade er nu nedrevet, og der er på grundene indrettet parkeringsplads. Nedrivningen startede i vinteren 1968.

Som sidste ejendom på højre side var stenhugger Fr. Olsens gravmonumentforretning, ganske godt placeret ved begyndelsen af kirkegårdsalleen. Her forhandles der da også stadig gravmonumenter.

Nu er vi nået Smedegade igennem og må tilbage på den anden side af gaden.

Nr. 39 lå lidt tilbage i en have klemt inde mellem nabohusene. Det var en halvtagesejendom med paptag. Den lå i flere år som ruin og er nu fjernet.

Som tidligere nævnt købte min far i 1920 Smedegade 35-37. Nr. 37 var den gamle accisebod, hvor man i tidligere tider betalte for varer, der indførtes fra landet til købstaden. Denne beskatning ophørte omkring 1850. Huset var opført i 1798. Det er nærmere omtalt af P. Arnskov i bogen om Slagelse. I huset var der to små lejligheder og de havde fælles køkken. Da bygningen ikke var fredet, og da den i forhold til indtægten var dyr at vedligeholde, besluttede min far at rive den ned og på grunden bygge sig en ny beboelse. Det var i 1928. Forskønnelsesselskabet forestod nedrivningen. De fik materialerne og lod huset genopføre i Lystanlægget, hvor det stadig ligger ud mod Parkvej overfor Stadion. Den tilbygning, som huset nu har, hørte ikke med fra Smedegade.

Den nye beboelse blev sammenbygget med nr. 35. Der var flere beboelser i forhus, sidebygning og baghus. Det var små lejligheder, hyggelige, men af ringe standard. I bagbygningen havde vi malerværksted, og der var også et blikkenslagerværksted. Bagved var der en dejlig stor og hyggelig have ud mod, på den tid store kornmarker, det der i dag er Østerbrokvarteret. Her satte vi drenge drager op om efteråret, når kornet var høstet.

Midt for porten i nr. 35 boede to gamle ægtepar i et fællesskab. Her var to lejligheder slået sammen. Det var 2 søstre, der var gift med 2 brødre. Mændene Niels Hansen og Jens Hansen havde tidligere været henholdsvis gårdskarl og ligvognskusk i Hans Petersens købmandsgård længere oppe i Smedegade. Nu nød de deres alderdom bag kaprifolier og roser i hyggelige små stuer. De stammede fra Lille Ebberup. Det ene ægtepar var barnløst, men det andet havde en søn.

De to ægtepar i Smedegade nr. 35, brødrene Niels og Jens Hansen med deres hustruer, der var søstre.

Det var digteren Hans Ebberup, der tillige var tandlæge og havde en praksis på Amagerbrogade. Han skrev poesi og prosa. Han udgav flere små digtsamlinger på Fyns Boghandels Forlag. Desuden skrev han til Amagerbladet. I digtsamlingen »Under tegl og Straa« finder man digte med lokale emner, blandt andet: »Udsyn fra Etterbjerg« og Den gamle Redaktør«, et digt tilegnet Sorø Amtstidendes redaktør Hans Jensen på hans 80-årsdag. Hans Ebberup var ugift, og den meste del af året styrede hans mor hus for ham på Amager. Hans Ebberup var en særpræget herre. Om sommeren holdt han ferie her i Slagelse sammen med sin mor hos tante og onkel, som han altid sagde. Han var stor og kraftig, gik altid med Drachmannhat og lorgnetter. Han talte efter vor mening et særpræget sprog. Han nærmest deklamerede. Vi børn så hen til hans besøg med en vis æresfrygt.

Tidligere havde der også i Smedegade 35 været købmandsgård. Købmand H. Rostgård havde haft butik og lagerbygninger der; men det var længe før min far købte ejendommen. Der gik dog ikke lang tid, før min far indrettede en lille butik i forhuset ved siden af porten. Den blev lejet ud som kaffeforretning. Den blev senere udvidet og gjort til almindelig kolonialhandel. For ikke så længe siden led den som så mange andre butiksdøden.

Ejeren af den næste ejendom var malermester E. J. Friis. Her havde der været malerværksted i flere generationer. Friis' største lyst var at tage til skov og strand for at male billeder. Hundredvis er de motiver, han har fæstnet på lærredet. Der var det bedste naboforhold mellem de to malermestre. De havde hver sin kundekreds og gik ikke hinanden i bedene. De havde tværtimod ofte en hyggelig snak over havegården.

Som nabo videre op ad gaden havde Friis sin bror, der var murer. Hans hus var ret smalt med 2 etager og kvist. Det har ikke forandret udseende.

Nu kom 2 små ejendomme placeret helt nede på jorden. De har heller ikke forandret udseende, bortset fra at den ene fornylig har fået påsat et par kviste. Der var i den ene en rulle- og grøntforretning.

I den næste var der fransk vask og strygning. Det var madam Frederiksen samt alle hendes døtre, der her sørgede for det bedre borgerskabs stivede flipper, manchetter og kravebryster.

I svinget, som vi stadig siger, var der høj nyere bebyggelse. Det var først malermester Edv. Petersens store rødstens-ejendom med store lejligheder. I stueetagen havde Rasmus Hansen restaurant »Rosenborg« og ved siden af var der slagter og viktualieforretning. Jeg tror, han hed Sølby, men ret snart kom der en slagter Jensen. Der har senere været skiftende indehavere. Nu er de to forretninger lagt sammen til et mindre spisested. Efter porten var der brød- og mælkeudsalg og ved siden af havde Julius Larsen barbersalon. Han skar også bylder. I bagbygningen var der malerværksted. Det havde Edv. Petersen lige afstået til malermester H. P. Christensen.

Den næste høje ejendom ejedes af ligkistesnedker Fritz Thomsen. Han havde

Købmand Lundberg til venstre og slagter Jørgensen til højre - Smedegade.

værksted i baggården. I ejendommen var der også en købmandsbutik med købmand Vilh. Thygesen som indehaver. Det er nu den eneste købmandshandel i Smedegade. (Nedlagt 1. maj 1985).

Videre ind mod byen kom vi til Emil Schmidts sadelmager- og møbelforretning. Det var en af de finere forretninger i gaden med store udstillingsvinduer.

I nr. 19 var der cigar- og tobakshandel. Dernæst kom snedker Andersen med butik og stort værksted. Hans søn havde bageri og forretning i samme ejendom.

En kædeforretning havde vi også i Smedegade. Det var firmaet Schepler (en forløber for IRMA), der i den næste ejendom havde et udsalg, hvor man solgte smør og margarine lige fra dritlerne samt kaffe lige fra møllen. Forretningen hed »Smørbørsen«.

Vi havde endnu en købmand i Smedegade. Det var Einar Petersen, der også havde stor handel med kul og koks. Forretningen blev senere overtaget af Chr. Rossing. (Nu »Kosan Gas«).

De næste ejendomme er nu forsvundet. Her er Rådhuspladsen anlagt med stor parkering både ovenpå og under jorden.

Her lå førhen Nicolaj Hansens bageri og brødfabrik. Min far var i lære her, inden han kom i malerlære.

Malermester P. Niensens arvinger ejede den følgende lave ejendom. Fra ejendommens have er bevaret det store egetræ, der står foran rådhusets hovedindgang.

Den næste ejendom var toetages og ejedes af drejer Zinglersen. Her var der en stor butik med to vinduer, men jeg kan huske, at der har været et udsalg med symaskiner. I ejendommen var der desuden en lille viktualiehandel.

Nu, da vi nærmer os Nytorv, må vi ikke glemme købmand Lundbergs store købmandsgård. På de store markedsdage kom der mange landboere og staldede op her. Gårdskarlen havde travlt på den store gårdsplads, hvor hestekøretøjerne blev rangeret på rad og række og hestene bragt i stald. Mange kom også på cykel til byen, og de fik også, mod et mindre gebyr, sat deres cykel i forvaring. Det var ofte sent, inden gårdskarlen fik fyraften. Der var jo mange, der ikke skulle hjem, før det sidste værtshus havde lukket. Selve købmandsbutikken lå op ad en høj, pompøs stentrappe, der gik langt ud på fortovet. I kælderen havde gartner Rasmussen fra Slagelse Mark et udsalg med frugt og grønt i et ret så beskedent sortiment. I kælderen var der desuden en træskomand.

Ved siden af porten havde Slagelse Mælkekompani et udsalg, der om søndag formiddag havde sit store salg af færdigpisket flødeskum.

Smedegade endte eller rettere startede på en ret så mærkelig måde. Den skød en tarm ind bag Wilken Jensens store købmandsgård på hjørnet af Nytorv. Her var bygget en stor beboelsejendom. I stueetagen var der et lille værtshus. Værten hed Chr. Rasmussen, men da det var hans kone, der passede det, hed det altid: »Hos Lise i kroen«.

Der er sket store ændringer i Smedegade siden min barndom, trods det, at flere ejendomme dog stadig er fra den tid.

Allerede inden krigen 40-45 blev »Binderups Hjørne« reguleret. Men det er dog først i de senere år, at de store ændringer er sket.

Etableringen af Rådhuspladsen er vel nok noget af det, man lægger mest mærke til. Her måtte Smedegades venstre side vige helt til købmand Rossings ejendom.

På modsatte side måtte læge Barfods villa og Anton Petersens store købmandsgård falde for et stort butiks- og kontorhus: Lægecentret.

Ved den gamle indkørsel til byen er ligeledes flere ejendomme helt hen til »Svinget« erstattet af en stor parkeringsplads. Herved er vejføringen gjort blødere, og der er plantet træer i »Svinget«.

Ved Skolegade er der lavet trafikregulering med lys og en grøn rabat. Fra Skolegade til Rådhuspladsen er den kørende trafik ensrettet.

Tiden har jo ikke stået stille, og livet i Smedegade er da også blevet anderledes, end da jeg med mine forældre flyttede til min BARNDOMS GADE.

Skoleforhold i Stenmagle sogn

Af Holger Jørgensen

I Frederik IV's regeringstid (1699-1730) kommer loven om rytterskolerne i 1721. Den bestemte, at der på ryttergodserne skulle bygges ialt 240 skoler. De 12 sogne, der hørte under Sorø Akademi, nød godt af loven, som havde afsmittende virkning fra bl.a. Antvorskov Ryttergods' 20 skoler.

Provsten for Alsted herred, Peder Ladolph, var provst i Gyrstinge i årene 1709-1741. Han arbejdede utrætteligt for at få skolerne i provstiet til at fungere. De fleste præster mente, at skolerne skulle knyttes meget nært til kirken både i beliggenhed og i indhold.

Ved denne tid skulle afgøres mange principielle ting omkring skolerne, bl.a. hvem der skulle bygge (betale) skolerne, hvem der skulle vedligeholde dem, om alle skulle betale lige meget til vedligeholdelse, hvor meget skoleholderen skulle have i løn, om det er degnen, der skal være skoleholder, forholdet mellem degn og skoleholder og andre ting.

Et par udpluk fra Historisk Samsfund for Sorø Amt 1933-37, side 57ff, giver et godt indtryk af hans mening om tingene: »Regelen maa være et Skolehus i hver Kirkeby, det nærmeste ved Kirkerne, som kan ske, i det mindste af 6 Fag med Haveplads, af god og forsvarlig Bondebygning, Træ, Ler og Halm, eller om der ved Kirkerne maatte findes Kirkelader eller andre Kirkens Bygninger, som til Skolehuse kunde indrettes. Det maa paahvile Kirkepatronen. Men Beboerne skal vedligeholde med Ler og Halmtag, Grøfter og Gærder.

Skoleholderens Salarium tør ikke sættes lavere end 24 Rdl. og det er for ham (provsten) det betænkeligste, hvorfra disse Penge skal komme.«

Han optager Saxtorffs Forslag (Kapellan i Gyrstinge): »Som dette er vitterligt at Husfolk, Haandværksfolk og Inderster i Sognene ere ikke aleneste med Børn velsignede, der behøver Skolegang og Undervisning saa vel som Gaardmændenes Børn, men og iblandt er at bedre Tilstand og Vilkaar end Gaardmændene« - saa bør disse, de fattige undtagne, betale 1 MK. el. 8 Sk. til Brændsel til Skoleholderen, - og da saaledes, »at alle Sognets Børn har fri og sælles Undervisning hos ham, uden nogen videre Betaling«.

Imidlertid måtte Herredets Skolesag siden nærmere behandles, og Provsten forsamlede 18. Februar 1737 i Sorø Kirkes Sakresti Herredets Præster. Der var Tilfredshed med Skoleholderne, men Præsterne beklagede sig i højeste Maade

over Ungdommens Forsømmelse i deres Skolegang samt og Forældrenes Halstarighed.

Præst Christen Skiøning begærede en Skole i Bromme. Hr. Niels Chrystalsin fra Stenmagle maatte ogsaa begære en Skole mere i Stenmagle Sogn.

Lærer Askegård skriver i embedsbogen for Stenmagle skole bl.a. om sin skole henne ved kirken: Skolen her er meget gammel, idet den skriver sig fra ca. 1500. Lavt er her til loftet, men lunt er der mellem de svære solide mure af gamle røde munkesten. - Embedet var i gamle dage diakonembede og skoleholderen boede på den nuværende skolelod i byen.

Efterfølgeren lærer Bredahl skriver bl.a. i embedsbogen: Den gamle skole var oprindeligt degnebolig og sikkert meget gammel, idet der har været degne fra reformationstiden..... Omkring ved året 1800 boede skoleholderen nede i Stenmagle by i nærheden af den nuværende Tofttegård..... 1812 solgtes den gamle skolebygning til nedbrydning, ialt 8 fag bindingsværkshus, mod at den gamle lærer Møller skulle have fribolig i den til Mikkelsdag 1812. Skole- og degneembedet blev på den tid forenet og skoleholdet flyttedes op i den daværende degnebolig ved kirken, hvor man sandsynligvis holdt skole i den øverste ende af denne op mod kirkegården.

I matrikeldirektoratet kan man finde oplysning om, at lærer Bredahl har forpagtet matr. nr. 2 ud til købmand Bredahl den 16.3.1881. På bykortet i matrikeldirektoratet fra 1874 ses huset stadig. Var jorden stadig en del af skoleholderens løn? Er det en fejl, at huset ikke er slettet 60 år efter, at det skulle rives ned - eller blev det ikke revet ned?

Da Degnene nu skulde holde Skole i de Byer, hvori de boede, fandt man det praktisk, at en Del af de stiftede Skoler blev flyttede. Saaledes kunde Pedersborg Skole flyttes til Haverup, Munke-Bjergby Skole til Eskildstrup, Stenmagle Skole til Nyerup (hvorfor mon degnen bor i Nyrup, når der er degnebolig i Stenmagle?) og Alsted Skole til Hylstrup. Iøvrigt er Forsamlingen bekymret for, hvad der skal blive ud af Degnenes Bylæsning, naar de nu skal være Skolemestere.«

Side 63 i samme kilde skrives: Stenmagle skole ligger i Stenmagle by. Skolen er klosterets (ligger altså på klosterjord). I sognet antages den første skole at have ligget ved kirken. Denne antagelse må være forkert. Den bygning, der lå på kirkepladsen tilhørte Roskilde bispestol. Den første skole må være holdt i en eksisterende bygning, måske stuehuset til en bondegård i selve bygaden (kirken lå uden for byen). Den har ligget på matr. nr. 2 som i forbindelse med udskiftningen i 1782 kaldes skoleloddet. Der er drevet skole her indtil 1812. Den tidligere nævnte bygning ved kirken var meget gammel. Den var i en stor del af 1700-tallet bolig for degnen. Der eksisterer en bjælke, hvor Edvard Place, som var degn her i 1770'erne og 80'erne har indridset sit navn. En selvstændig degnestilling ophørte i 1812 og jobbet blev tillagt skoleholderen. På dette tidspunkt er skoleholder og skole flyttet op ved kirken. Mynster skriver ved en visitats i 1845, at skolen er under ombygning. Det blev en tilbygning i nederste ende af den gamle bygning.

Stenmagle gamle skole, oprindelig degnebolig, opført i middelalderen. Tilbygningen i forgrunden er fra 1845. Foto fra 1906.

Bygningen ved kirken var skole indtil 1923. Den blev betegnet som »meget gammel« og med mure, der var »næsten 1 m tykke«. Denne bygning blev nedrevet i 1955.

I 1739 udsendtes en: forordning om skolerne på landet i Danmark. Denne forordning indeholder mange interessante ting. Bl.a. om bygningen: Skolehuset »skal være 8 à 10 Fag af god Bondebygning med Egestolper og Fodstykker, hvor det er gørligt, Fyrretømmer, klinede Vægge og Halmtag, inddelt som Skolerne paa Ryttergodset, med Loftrum, Stald for 2de Køer og nogle Faar, Lejlighed til Foder og Brænde, og for Børnenes Helbreds Skyld noget højere til Loftet end i de ordinaire Bønderhuse. Skolestuen skal være saa stor, at alle til Skolen hørende Børn deri bekvemmelig kun rummes, og ved et lavt Skillerum eller Tralværk deles i 2de Parter, saa at Pigerne sidde adskilte fra Drengene. Til hvert Skolehus skal og lægges en tilstrækkelig Kaalhave og hvor det er gørligt en med Træ eller Gærde indhegnet Brønd.« Men det er nok gået med denne forordning som med alle senere: De blev et mål, man stræbte efter, men oftest ikke nåede.

Om skolealderen: Alle Børn over 5 eller 6 Aar skal søge Skolen undtagen i Pløje- og Høste-Tiden. Børnene bør saa længe undervises, indtil de i det mindste kan læse færdig i Bog og veed deres Kristendom, saaledes at Præsten skønner, de fra ordentlig Skolegang kan befries. Siden skal de store Børn, som ej tjene, gaa hver Vinter mellem Rug- og Vaarsæden i Skole, indtil de antages til Konfirmation. Men de, som ej længere gaa i Skole, bør dog siden saa længe de er ugifte og præsten eragter det fornødent, møde ved de offentlige Katekisationer i Kirken.

Om skoletiden: Fra Paaske til Mikkelsdag holder han Skole fra 7 til 11 Formiddag og fra 2 til 6 Eftermiddag. Men fra Mikkelsdag til Paaske fra Kl. 9 til 12 Formiddag og fra 1 til 4 Eftermiddag for Børnene af samme By. Men børn fra fraliggende Steder bør dimitteres fra Mortensdag til Kyndelmisse kl. 3, at de kan komme hjem i lys Aften. Og kan de Børn, som have langt at gaa, tage Middagsmad med sig at spise i Skolen.

Om skoledagen: Hver Morgen skal han begynde med en Morgen-Psalme og Bøn samt et Kapitel af den hellige Skrift og tilsidst synges en Pønitentse- eller anden aandelig Psalme. Imedens Bønnen læses, skal Børnene ligge paa Knæ, og tilsees, at de med Andagt synges Psalmerne, bede Bønnen og høre Guds Ord læse. Når den er holdet, skal han straks begynde at læse for Børnene. Og skal Drengene sidde ved Borde for dem selv og Pigerne for dem selv, adskilte ved et Skilletrum eller Tralværk.

Han skal lære Børnene Dr. Luthers liden Catechismum, saa at de først ret forstaa hvert Stykkes Mening og siden lære den Ord for Ord udenad; og derpaa den almindelige Catechismi Forklaring (d.e. Pontoppidans Forklaring), hvilket han ej skal vænne dem til at lære saaledes, at de binde sig til Ordene, men han bør forandre Spørgsmaalene, saa at de kan gøre Rede for Meningen og ej læse Ordene op uden at forstaa dem. Saa skal han og vise de Børn, som i Catechismi Kundskab er vel grundede, hvorledes de kan bedst læse Bibelen til Opbyggelse og Nytte.

Alle Børn i Skolen skal han først lære at læse reeligt og rent i Bøger og, naar Forældrene det begære, informere dem i at skrive og regne.

Ligesom Læsningen om Morgenens begyndes, saa skal den og om Aftenen endes med Sang, Bøn, Læsning i Bibelen og en Aften-Psalme; dog om Vinteren, naar det er ondt Vejr, da synges kun et Par Vers af en Psalme, paa det Børnene ved lys Aften kan hjemkomme, og ej ved Snefog og i Mørke skal komme til Skade.

At børnene nu skulle gå i skole i stedet for at arbejde har nok voldt en del problemer, bl.a. var det nødvendigt for mange fattige hjem, at drengene kom ud at tjene allerede fra 6-7 års alderen. Det fremgår også med stor tydelighed, at det er med forældrene, der er problemer.

I 1739 giver provst Ladorph en beskrivelse af situationen efter at skolerne har virket i få år. Han skriver således: (hist. samf. f. S. a., bd. 21-25) »Ellers sker dette i Henseende til de nu nylig ankomne allernaadigste Forordninger om Skolens Oprettelse overalt paa Landet og Skoleholderes Instrux allerydmygst at forespørge mig, hvordan de her paa Sorø Klosters Gods allerede oprettede Skoler skal ansees, som maa vel være oprettet paa en kongelig allernaadigst Fundats og har nogen Lighed med de kongelige Skoler opretted i Rytterdistrikterne, men dog i mange Maader differerer, sær i Løn til Skoleholderne, sær i Bygningerne og i de Requisites, som nu udkræves til et lovligt Skoleholderi, iblandt andet at jeg hidtil af de fattiges Cassa-Penge har med flere i Herredet maattet købe Bøger til fattige

Børn, som ere de fleste; allersærdelest at man her i Egnen ingen Tvang har haft over slemme Forældre og selvraadige Børn at faa dem i Skolen; og om En og Anden end har klaget for øvrigheden paa Sorø Kloster, kan derpaa vel iblandt være falden en Befaling til Bondefogederne at tvinge de udeblivende Børn til Skolen, men enten af Bondefogederne intet efterlevet eller af Forældre og deres Børn intet efterkommet. Skal Sorø Distrikts Skoler ansees som Proprietariers Skoler, da er der meget at observere ved samme Skoler. Thi tildels ere der Skoler i Overflødhed, sc: overalt i de Byer, hvor Degnene residerer tildels fattes der, sær i Bromme Sogn, Annexet til M. Bjergby, og nødvendig behøvede Skole. Derfor uden er der og at sige paa de oprettede Skoler overalt i Henseende til Bygningen. Thi de ny opbygte, bestaaende af 6 Fag, ere dog saa trange overalt, at de knapt kan rumme Børnene, fattes Bord og Bænke, - jeg vil ikke tale om Skillerum, at Dreng- og Pigebørn kan sidde hver for sig. Men de gamle Skolehuse, saasom Braaby, Lyng, Bjergby, Stenmagle og flere Steder, ere næsten faldefærdige, sær de tre førstbenævnte. Endelig tar Øvrigheden ved Sorø Kloster sig til Magt selv at sætte Skoleholdere uden Præsternes Vidskab og alene at skikke dem til mig og lade dem examinere. Ja og at kifte og dele efter de afgangne Skoleholdere som en Ting, der tilkom dem og ikke henhørte til nogen gejstlig Forum.«

Endelig i 1740 kom der en blivende ordning. I Stenmagle blev der ikke nogen ekstra Skole. Det hedder i beretningen: For Stenmagle Sogn findes Skolen opbygget udi Stenmagle By, hvortil Skolens (Sorøs) Gods udi Stenmagle, Assentorp og Nyrup hidtil alene har været henlagt. Men naar fire Fag ny Hus tilbygges til en Større Skolestue, kan ganske vel det øvrige Proprietarie-Gods udi Sognet (Vandløse by under Mørup) dertil henlægges, alene det vil være fornøden, at Degnen om Vintertide udi ondt Vejrlig og Vej nogle gange om Ugen maa forsyne de længst fraliggende Byers Ungdom med behøvede Læsning og Undervisning, naar det ikke er Børnene muligt at komme til Skolen.«

Den første skoleholder i Stenmagle hed Willads Olufsen. Han var »ustuderet«, men var alligevel lærer i stillingen i 17 år til 1749. I 1749 ved årets slutning bytter Willads Olufsen embede med skoleholderen i Liunge. Efterfølgeren bliver i Stenmagle 1750-72. Han afløses af Edvard Place, som efter to år forfremmes til degn i Stenmagle. I årene frem til 1781 er Simon Severin Heide skoleholder, derefter forfremmes han til degn i Skamstrup-Frydendal. To udtalelser fortæller om ændringen efter, at Heide er blevet skoleholder. Professor Pingel skriver i 1762: Stenmagle og Stenlille sogne er som et hedenskab og må skoleholderen ikke dertil give den første anledning. I 1781 hedder det (professor Pontoppidan): der hvor ingen før kunne læse i bogen, fandt jeg 27 børn, af hvilke enhver efter sin måde svarede således, at jeg undrede mig, både over forældrene, som nu sender deres børn i skole, som over skoleholderens flid.

»Jeg fandt hos bønderne, som før har behandlet deres skoleholder slet, en høflighed og venlighed mod ham, som der var usædvanlig«. Pontoppidans efterfølger, Professor Christen Møller Holst skildrer Heide som en slittig og retscaffen

Stenmagle -ny- hovedskole, bygget 1923. Indgangen til skolen ses yderst til højre.

Kirkeejere af Stenmagle og Stenlille kirke	Præster ved Stenmagle kirke	Degne ved Stenmagle kirke	Degne ved Stenlille kirke	Skoleholdere i Stenmagle	Skoleholdere i Stenlille
Kaptajn J. M. Kleve	1722				
1726 Justitsråd L. Kreyger	Josef Laursen Aagaard (Lefret Rode)	Mads Dorph	Benjamin Laursen Aagaard		
1731	(Nic. Holmius) (Niels Chrystalsin)	1736	1735	1732	
Oberst Schach	1741			Villads Olufssen	1742
1752	Søren Wiccardt (J. Brorson) (N. Brorson) (Grüner)	Benjamin Laursen Aagaard		1749	Lørgen Lind
Grev Johan Ludvig Holstein til Ledreborg	1760 Nicolai Brorson	1763		Peter Mørck	senere end 1762
1771				1772 Edward de Place	
				1774	

mand en duelig prædikant og et fromt og fredeligt gemyt. Til Stenmagle flyttedes nu (1781) skoleholderen i Bromme, Christoffer Boegh. I 1788 fik Boegh et degnekald og Stenmagle skole fik Søren Jensen Møller, »en ældre ungkarl, der ikke gjorde lykke hos bønderne«. I 1788 klagede de over, at han forsømte skolen, lod børnene gå på gaden eller lege i skolestuen i stedet for at læse med dem. Når hen endelig kom revsede han dem »utilbørlig med rebtoug og knorte-kieppe«. Ved en visitats i 1802 og igen i 1803 af amtmand Stemmann fandt denne ingen af gangene et eneste barn i skolen. Bønderne beholdt børnene hjemme af utilfredshed med skoleholderen.

I 1810 forflyttedes Møller til Aagerup og Jonas Christiansen Brøns blev skoleholder. Ved en visitats i 1813 hedder det: Brøns er en duelig skolelærer. Børnene svarer godt og skriver især godt og renligt. I 1815 påtaler sognepræsten de dårlige skoleforhold i Stenmagle: 1 lærer og 120 børn. Han ønsker en skole på Vandløse mark, hvortil der ved udskiftningen er udalagt jord.

Ved en skoleplan af 1819 henlagdes Vandløse, Nyrup og Kyringe til en påtænkt skole i Vandløse. Skolen opførtes først i 1831, indviet 1. februar 1832.

Der har været mange årsager til, at der skulle gå 100 år med at få en rimelig skole på benene. De første lærere var helt uden uddannelse, senere var det studerende og først fra 1810 kom der uddannede lærere til Stenmagle. Alene dette har givet undervisningen meget vanskelige vilkår.

Det, der gjorde forholdene ringest, var dog nok det dårlige forhold mellem især skoleholder og degn, men også mellem præst og degn. I hele århundredet ses en evig strid mellem de tre parter. Ingen af de tre parter har i denne sag noget at rose sig af. Når der endelig kom en præst eller en skoleholder, der kunne noget, så viste bønderne ham straks tillid og det gik hurtigt bedre. Men det er som nogle få spredte glimt i et 100 år langt skænderi.

Præsten lå under for provsten. Degnen følte sig højt hævet over skoleholderne, og han mente, det var i hans ret at blande sig i deres forhold. Skoleholderne var stedfortrædere for degnen. Denne havde ingen ret til at blande sig i skoleforhold, men gjorde det. Præsterne var egentlig kun interesserede i, at de i skolen fik lært kristendom, hvis de i det hele taget var interesserede i skoleforholdene. Biskopperne havde pligt til at holde visitatser i skoler og kirker, og hvor disse er bevarede får vi glimt af lokale forhold. Det ses også, at lærere og præster ligesom »går til« i arbejdet. De forfalder og bliver uduelige, når de har været i stillingen nogle år. De har manglet inspiration.

Biskop Mynster holder visitats i Stenmagle i 1837 og igen i 1845. Det hedder i 1837 bl.a.: Skolehuset meget godt. 119 børn, læreren meget duelig og fremgangen i den talrige skole er god. Fagene er: læsning, skrivning, religion, regning, indbyrdes undervisning, gymnastik.

I 1845: skolehuset er godt, men under ombygning til udvidelse. 133 børn, læreren »har ved udsvævelser (drik) foranledigede ved slet forhold til sin kone således

svækket sig, at han må holde hjælpelærer«, som er noget hoven. Nederste klasse har måttet forsømmes«.

Vandløse skole:

68 børn. Læreren er »en vakker mand og duelig. Fremgangen i det hele god«. Skolehuset meget godt.

I 1845: Læreren »katekiserer simpelt og passer neppe skolen tilbørligt... ikke en i bogklasse og ingen religionsundervisning«.

I slutningen af 1700-tallet er det endnu således, at pædagogik i skolerne ofres til fordel for kirkelig dogmatik. Under ualladelige, monotone katekisationer indøves katekismen og lærebogen fra 5-6 års alderen og op gennem skoleårene og videre hos degnen i kirken hver søndag, indtil de unge giftede sig. Der var gejstlige i nogle af de sjællandske sogne der ligefrem anvendte straffe som bøder, gabestok og mange andre raffinementer, hvis de ikke sørgede for, at deres børn kom i skole. Ikke desto mindre vrimler det med klager til biskop Balle (biskop 1783-1808) over at børnene ikke møder i skolen. Bygningerne, hvori der holdes skole, er tillige ofte i forfald i disse år. Lærerne er uden uddannelse. Hele skoleforordningen af 1739 står for fald. Biskop Balle begynder så småt en nytænkning. Ved visitatser støtter han skolerne efter bedste evne i stedet for den sædvanlige revselse. Den 13. juni 1794 kom der en ny skoleplan for Sorø Akademiets skoler. Degnekaldet skulle ved første ledighed deles til de respektive skolelærere. Disse skulle så tillige have degneforpligtelserne som kirkesangere. Dette skete i Stenmagle i 1812.

Samme år fik Stenmagle den første seminarieuddannede lærer (fra Jonstrup seminarium). Ordet skolelærer er et ord, som slår igennem omkring 1800. Sorø amt fik en ny amtmand: Stemann (1798-1827). Denne var kun 34 år da han fik embedet. Han overkom på få år at rette op på Akademiets vaklende økonomi, hvorefter han kastede sig over skoler og undervisning. Han slog ned som lyn fra en klar himmel og fandt forholdene himmelråbende mange steder - således i Stenmagle i 1802 og 1803, hvor der ingen af gangene var en eneste elev, og skoleborde og bænke var lånt ud til gilde. På amtmandens foranledning var en del børn trommet sammen til en visitats i 1804, men mange af dem havde ikke tidligere været i skole. De fleste havde ringe kundskaber, kun 8 havde været flittige. Læreren, Møller, var ikke oplagt og viste ingen lyst. Stemann gør sig uvenner med en del folk inden for kirken, da han mener, at det er lærerens vigtigste opgave, at alle børn i skolen først skal lære at læse roligt og rent i bøger. Når de kan det, skal fortsat udenadslæren klares hjemme.

Stemann skriver f.eks. til Pedersborg skole:

Forstandsøvelser bør være en af de vigtigste dele af skolen hele skoletiden igennem. I første klasse bør børnene begynde med skrivning og regning. Udenadslæren bør ophøre. Til læsebøger bør ikke bruges religiøse bøger, men andre for ungdommen morende og nyttige bøger. Sognepræsten kan selv overtage religionsundervisningen. Degnen (skolelæreren) får besked på at dele eleverne i to klasser. Et fremsyn, som nok ikke skete fyldest lige med det samme.

En gennemgang af skolernes protokoller for 1800-tallet giver indtryk af, at der er en skole i rimeligt faste rammer. Der er 1 lærer til en landsbyskole. Han underviser de yngste elever hveranden dag og de ældste de tre andre dage. Det ser også ud til at udenadslæren står i høj kurs, da navnene står på de elever, der må sidde efter. Årsagen til eftersidningen er oftest salmevers, lærebogen, katekismus og tabel.

Juleferien er ret lang til 6. december-13. januar og sommerferien ligger fra sidst i juli til ca. 1. september.

Mange af eleverne er ude at tjene fra ca. 10-årsalderen. Dagbøgerne skriver hos hvem, de tjener. Det er ligeledes almindeligt, at »ældste klasse« (sidste 4 årgange) kun går i skole 1 dag om ugen i maj, juni og juli. Ofte udsættes sommerferien nogle dage eller nogle elever gives fri for at få høsten i hus.

I 1868 må Vandløse skole repareres, så eleverne får 10 dages ferie mere.

Men vinteren giver problemer. Vejene må have været i en forfærdelig forfatning. Børnenes påklædning eller manglende påklædning, måske især fodtøj, (som nok ofte skyldes fattigdom), skinner gennem teksten. Udtrykkene kan være:

1. megen stærk regn, hvorfor kun 1 barn kom i skole og som følge heraf ingen undervisning i dag.
2. megen sne på vejen.
3. (13. februar) her mødte kun 1 pige, som fik tilladelse til at gå hjem.
4. at her idag mødte så få børn i skolen, begrundes i den megen sne på vejen.
5. orkan.
6. snestorm, desårsag kom slet ingen børn i skole i dag.
7. (13. nov. 1872) snestorm med en frygtelig storm fra nord-nordvest.
NB! Dette uvejr har forårsaget en ødelæggende stormflod, idet vandet mange steder på de østlige danske kyster hævede sig 5 à 12 alen og bevirkede således store ødelæggelser i vort fædreland.
8. regnvejr.
9. stærk storm og regn.
10. slet vej på grund af indtruffent tøvejr. (Mange forsømmelser ses hvert år i marts måned i tøbruddet).
11. stærk frost og på mange steder dårligt at gå.
12. regn fra morgenstunden.

Når der var marked i Ringsted eller Sorø var der kun ganske få elever i skole. Endvidere er der ofte et stort frafald dagen efter en ferie (»blå mandag«).

I begyndelsen af 1870'erne rejste en håndfuld familier til Amerika fra Vandløse skoledistrikt.

Eksamen er meget betydningsfuld. Der holdes eksamen to gange årligt - i april og i oktober. Præsten overværer eksamenen og herefter anbringes eleverne i rækkefølge efter deres erhvervskundskaber. Protokollen giver hvert halvår en liste over elevernes rækkefølge. Af og til bliver en elev endda rykket ned i yngste klasse

igen. Man kunne ikke komme ud af skolen før man var dygtig nok (i katekismus). Ved overhøringen bestemte præsten, hvem der kunne begynde på konfirmationsforberedelsen. Her kan man et enkelt sted opleve, at en elev udskrives et år før hun skal til konfirmationsforberedelse. Skolen er altså stadig »i skrøterne« på »kirken«.

Ved Vandløse skole (og senere ved de andre skoler) begyndte man at indføre aften-skole for »den konfirmerede ungdom« og den ser ud til at være godt besøgt (17-22-23 elever). Senere også ved de 2 andre skoler.

De dagbøger, som lærerne førte for hver enkelt elev, hvorvidt de har været i skole eller ej, giver os alle disse oplysninger. Her står også, hvem der sidder efter, og hvorfor de sidder efter. Her står også hvorfor eleverne var fraværende, samt andre nyttige oplysninger, oplysninger om vejret, om hvilke børn der var ude at tjene, om markedsdage, sygedage, dødsfald og andet.

Eksamensprotokollerne giver oplysninger om, hvem der får lov til at »rykke op« i næste klasse, selv om de blev siddende. Desuden ses hvem, der er den dygtigste, da eleverne noteredes efter dygtighed, naturligvis drenge for sig og piger for sig, oplysninger om, hvem der må gå ud af skolen og hvem der skal gå til konfirmationsforberedelse. Eksamensprotokollerne fortæller os tillige, hvad der blev lagt vægt på: religion, skrivning, regning og læsning.

Fra århundredskiftet (1900) foreligger der embedsbøger fra skolerne for så vidt de endnu er bevarede. Det sker ifølge »lov af 24. marts 1899«. Embedsbogen skal indeholde oplysninger om embedets indtægtsforhold (løn, bolig, brændsel m.v.), skoleplan, undervisningsplan, personalhistoriske oplysninger (opl. om lærerne), frivillig undervisning, og visitators bemærkninger.

Lønningerne: omfatter bl.a. egentlig løn, kirkebylærerløn, organistløn, afkorting for anvendelse af jordlod, for højtidsoffer, for accidentser, indtægt for renholdelse af kirkegård, gratiale fra Sorø Akademi. Begyndelsesløn 1906: 960 kr.

Bolig med have og brændsel er næste overskrift. Den lyder for *Vandløse skole (ca. 1900)*: Til enelærerembedet er for tiden bolig (bindingsværk, stråtag), have 2 skp. land, jordlod 5/8 tdl. nær ved skolen. Brændsel: ialt 6 favne bølgebrænde, de tre favne leveres i storkløvet favnebrænde, for de andre 3 favne leveres for hver favn 7 læs tørv à 10 tønder, altså 210 tønder årlig (tørven måles i korntønder).

Stenmagle skole: 5 værelser 198 □ alen. Desuden 1 gæste- og 1 pigekammer. Haven 3587 □ alen - 3 favne brænde og 210 tdr. tørv. Desuden deputat for akademiet 2 favne brænde.

Assentorp skole: Hovedskolen: Til hovedskolen leveres 3 favne bølgebrænde og 210 tdr. tørv årlig. Forskolen: Der leveres 1 favn bølgebrænde og 210 tdr. tørv årlig.

Skoledistrikter: Vandløse: Vandløse og den del af Nyrup distrikt, som ligger øst for vejen, der fører gennem Nyrup by fra nord ad Vielsted til som Kyringe distrikt.

Stenmagle: Stenmagle med undtagelse af Engkrogen og de 4 gårde vest for byen og Holtehusene, desuden hører foreløbig til distriktet: Den del af Nyrup,

der ligger sønden for vejen fra Stenmagle Huse til Vielsted-Oustrup med udflyttere.

Assentorp: Assentorp, Holte, Engkrogen, Marelyng.

Undervisningsplan:

Klassedeling: 1. laveste klasse i 3 år, i reglen til 10-års alderen

2. laveste klasse i 4 år, i reglen til 14-års alderen

Undervisningen er fælles for drenge og piger.

Oprykning og udskrivning finder kun sted ved halvårseksamen i april og oktober.

Undervisningstiden: fra 8-12 og 1-3 hele året samt om sommeren gymnastik med drengene, dog ikke over 1 time.

Skolegangsorten: årets dage   365 dage
                          der undervises   254 -
                          rest   111 dage, der fordeles således:

Søndage	52 dage
Juleferie	13 -
Påskeferie	5 -
Høstferie	27 -
Fastelavnsmandag	1 -
Kongens fødselsdag	1 -
Store Bededag	1 -
Kr. Himmelfartsdag	1 -
Grundlovsdag	1 -
Til rådighed	7 -
Ialt	111 dage
Hver klasse 18 timer	ugentlig

	Forskole	Hovedskole
Mundtlig og skriftlig dansk	9	8
Religion	3	3
Regning	3	3
Historie	$\frac{1}{2}$	1
Geografi	$\frac{1}{2}$	1
Sang	$\frac{3}{2}$	1
Naturkundskab	$\frac{3}{2}$	1
	18	18
Gymnastik	2	2

»således foreslået af Stenmagle skolekommission 1. maj 1901«.

Herefter følger en gennemgang af, hvad der skal undervises i, i hvert enkelt af fagene.

31. december 1920 underskrives en ny undervisningsplan af provst L. Nørgaard gældende for

Stenmagle hoved- og forskole
 Vandløse hoved- og forskole
 Assentorp hoved- og forskole

Ved hovedskolen er der ansat en førstelærer og ved forskolen en forskolelærerinde for hver af de tre skoler.

Ferieplanen ændres: Søndage	52
Juleferie (fra 23. dec.)	13
Fastelavnsmandag	1
Påske (beg. torsdag)	6
Pinse (beg. mandag)	4
Store Bededag	1
Kr. Himmelfartsdag	1
Grundlovsdag	1
Valdemarsdag	1
Sommerferie	30
Kongens fødselsdag	1
Til uforudsete fridage og til skolens disposition efter skolekommissionens nærmere bestemmelser	<u>6</u>
Ialt	117

Der bliver således ialt 248 skoledage.

I forskolens og hovedskolens I klasse undervises tirsdag, torsdag og lørdag, og II klasse undervises mandag, onsdag og fredag.

Fagenes timetal:	Hovedskole	I	II	Forskole	I	II
Religion		3	3		4/2	4/2
Skrivning		1	1		4/2	4/2
Dansk		7	7		7	7
Regning		3	3		6/2	6/2
Historie		1	1		/2	2/2
Geografi		1	1		0	2/2
Sang		1	1		2/2	2/2
Naturkundskab		<u>1</u>	<u>1</u>		<u>4/2</u>	<u>2/2</u>
Ialt		18	18		18	18

Gymnastik hovedskole 2 timer ugentlig. Gymnastik forskole 1½ time ugentlig.

Håndgerning for pigerne i hver klasse 2 timer ugentlig, 15. febr.—15. okt. dog i den tid, hvor der undervises i gymnastik kun 1½ time ugentlig. Eksamen afholdes i alle klasser i april måned og oprykningen finder under hensyn til alder, fremgang og modenhed sted samtidig. Eksamen i oktober for de børn, der skal udskrives, samt en prøve i gymnastik.

Herefter følger en beskrivelse af de mål, der ønskes nået i de enkelte fag.

Elevtallet: Det er vanskeligt at få et helt nøjagtigt billede af elevtallet for hele perioden. Dels mangler nogle dagbøger, dels er der uregelmæssigheder, især ved overgange fra 1 bog og til anden. Det viser sig ved overgangen til anvendelse af nye protokoller ved århundredskiftet, omkring 2. verdenskrig og ved de tre skolars opløsning, samt overgang til skemaer i stedet for bøger omkring 1950.

Alle de nedennævnte tal omfatter to klasser - for de tre yngste årgange og for de 4 ældste. Da man fik forskoler (1894, 1908, 1911), deltes forskelligt. I en periode går man 1½ år på hver årgang. Senere går man 1 år i I klasse og 2 år i II klasse.

I 1851 topper elevtallet i Stenmagle med 148 elever til 1 lærer fordelt på 62 elever i yngste årgang og 86 i ældste årgang. Senere bliver det en del mindre, almindeligt mellem 25 og 35 pr. klasse (= 3.-4. skoleår). Omkring 1900 og omkring 1950 er elevtallet meget lille med en indskrivning på 4-10 elever (1 år kun 1) pr. år. Fra århundredskiftet tager Stenlille private realskole og Kyringe friskole sin part af eleverne - måske op til 30-40 elever.

<i>Elevtal:</i>	Vandløse		Stenmagle		Assentorp	
	F	H	F	H	F	H
1832		74				
1837				119		
1845		68		133		
1850/51		58		148		
1860		76		83		
1870		59		87		
1880		55		65		
1890				62		
1900/01		50			52	62
1906		*)		75*)		
1910/11		86		63	31	42
1913	47	47				
1920	71	66	35	48	39	45
1930	25	45	25	47	39	47
1940	27	26	26	26	ca. 20	ca. 26
1950		39	30	40	34	31

*) den private realskole i Stenlille og Kyringe friskole har 18 elever fra Vandløse.
den private realskole i Stenlille og Kyringe friskole har 11 elever fra Stenmagle.

Uddrag af forhandlingsprotokollen for »Skolekommissionen i Stenmagle kommune« den 1. marts 1938:

Den nye skolelov. Man vedtog at sende sognerådet følgende forslag:

Børnene fra 7-10 år undervises som hidtil i tre forskoler. Ved ledighed kan opslås eet eller flere forskolelærerindeembeder med eventuel pligt til undervisning i gymnastik med piger, skolekøkken og håndgerning (i Centralskolen).

Børnene fra 10-14 år undervises i en centralskole med 4 klasser af 3 lærere, dog således at pigerne undervises i gymnastik, skolekøkken og håndarbejde af lærerinder. Eet af lærerembederne opslås ved ledighed med sløjd som særligt fag. Ved en sådan ordning kan undervisningen gennemføres uden antagelse af nye lærerkræfter. En ny undervisningsplan vil kunne udarbejdes, således at de i loven 6480 timer nås på 7 år.

Skolekommissionen henstiller til sognerådet at træffe foranstaltninger til, at ovenstående skoleordning kan træde i kraft fra det nye skoleårs begyndelse 1940 (senest 1941).

Det forventes, at den ny centralbygning kommer til at rumme 4 klasseværelser - deraf 1 særlokale -, skolekøkken, sløjdlokale, gymnastiksal med omklædningsværelse og badeindretninger, samt et lærerværelse. - Desuden erindres om sportsplads samt indlægning af vand (med håndvask) i de tre forskoler. Den planlagte centralskole blev aldrig bygget.

Der har været forældreråd ved de tre skoler:

Assentorp	1934-1938
Vandløse	1934-1943
Stenmagle	1938-1943

Ved alle tre skoler mistes interessen hurtigt - for få deltagere i afstemningen. Derved opgives rådene.

Tiden efter anden verdenskrig er ret så kaotisk for skolerne.

I Vandløse må man lukke skolen efter en forældreprotest (50% underskrev) i 14 dage, mens man finder en anden vikar end manufakturhandler Frantzen, som var vikar under Ditmars sygdom.

Senere er det svært at skaffe rimelige vikarer, og skolerne går over til hverandendagsundervisning. I 1947 er lærer Christensen, Assentorp, lærer hveranden dag i Stenmagle og hveranden dag i Assentorp. Lærer Jensen, Stenmagle, må en tid i 1951 være hveranden dag i Stenmagle og hveranden dag i Vandløse, lærer Jensen, Stenmagle, må i 1956 være hveranden dag i Stenmagle, hveranden dag i Assentorp. I disse år skifter det mange gange årligt med en masse vikarer af mange afskygninger, de færreste med en form for lærereksamen, også pensionister imellem.

29.11.1951 ser lærerne på tegninger til en ny skole. Desuden »henstilles til sognerådet, at de sanitære gothold (WC, badeværelse) bringes i orden ved kommunens skoler, dels fordi det mere og mere er almindeligt blandt befolkningen og dels

Stenmagle skole (tidligere Stenmagle centralskole), indviet 1958.

fordi manglen af disse ting vil medvirke til at hindre tilgang af eventuelle lærerkræfter. Da man forstår, at skolebyggeriet kan ligge langt ude i fremtiden, finder man grund til indtrængende at bede sognerådet ordne dette.

Svar fra sognerådet: man kan ikke magte denne opgave.

I 1952 ser man på tegninger til en ny skole, men først den 23.8.56 godkender sognerådet, skolekommissionen og lærerrådet på et fællesmøde tegningerne til en ny skole. Den 1.12.1957 kaldes lærer Jensen til førstelærer ved den nye centralskole. Den nye skole indvies 5. september 1958.

På et møde i sept. 1958 går skolekommissionen ind for begrebet: Klasselærersystem og fra skoleåret 1959/60 går man over til augustskoleår. I 1959 søger man at dele 5. kl., da der er 38 elever i den.

Fra 1961 har skoleåret 240 dage.

Der oprettes frivillig 8. kl. fra 1961 og frivillig 9. kl. fra 1963, første 10. kl. fra 1968. Lørdagsfri indføres fra maj 1969. Skolebibliotek indføres pr. 1.8.1969 i tæt samarbejde med/og lokalefællesskab med folkebiblioteket. Børnehaveklasse begyndte 1.8.1973 i morgensamlingssalen og i eget lokale fra nytår 1974.

I inspektorboligens have opsættes i okt. 1979 en pavillon til kontor for Stenlille skolevæsen. Skolevæsenet flytter i efteråret 1982 op på skolen.

Folkebiblioteket udskilles fra skolebiblioteket i 1974 og flytter til den gamle skolestue, hvor der tillige er undervisning. I 1982 flyttes biblioteket til trægekår i kontorbarakken ved forsamlingshuset.

Lærere ved Vandløse skole (indviet 1.2.1832):

- 1832 - 1836 Petersen (død her)
- 19/12 1836 - 1872 Anders Nielsen (lærereks. Jonstrup), holdt hjælpelærer fra 1/10 1867.
1) Chr. Povelsen til 31/3 1869, senere lærer i Stenmagle.
2) Lars Jørgensen til 17/3 1872, ans. som lærer fra 18/3.
- 18/3 1872 - 1/10 1907 Lars Jørgensen, en stille indesluttet natur, der ikke deltog i det offentlige liv, men var flittig i skolen.
- 1/10 1907 -31/8 1944 J. P. Andreasen.
Vikarer.
- 1/2 1945 -10/10 1956 Svend (eller Sverre) Harald Christensen (død 11/10 1956 efter længere tids sygdom).
Vikarer under sygdom).
Vikarer.

Lærere ved Vandløse forskole (bygget 1911):

- 1911 -23/12 1946 Meta Johanne Frederikke Ditmar (prot. giver divergerende oplysninger om dato).
Viakarer under Ditmars sygdom.
Vikarer.
- 1/2 1949 - 1/12 1950 Poul B. Vejrbæk (flyttede til Orø).
Vikarer. Også lukket en tid.
- 1/9 1951 - 1/5 1952 Karoline Amalie Nielsen (flyttede til St. Højerup, Fyn).
- 1/5 1952 -22/6 1957 Fru Mogensen Jensen vikar, bl.a.
Embedet deles til også at omfatte et timelærerembede på 18 timer, begge med vikarer.
- 1/7 1957 - 1/9 1958 Marie Dortehea Kristensen (gift Lund)
(fortsætter ved centralskolen)..

Lærere ved Assentorp skole (bygget 1856):

- 9/3 1857 - 1/4 1889 K. N. C. Povelsen.
- 5/4 1889 -31/10 1923 Lars Peter Andersen.
- 1/11 1923 -13/2 1924 Vikar (R. C. kom først den 14/2).
- 1/2 1924 -25/9 1951 Christen Rich. Christensen (flere vikarer under sidste tids sygdom).
Vikarer.
- 1/3 1952 - 1/11 1955 Rasmus Møller Andersen (var først vikar i embedet).
Vikarer.
- 1/1 1957 - 1/9 1958 Gunnar Iversen (fortsætter ved centralskolen).

Lærere ved Assentorp forskole (bygget 1894/95):

22/5	1895 -	1909	Louise Moth.
	1909 - 31/3	1936	Louise Wester. Vikar.
1/8	1936 - 1/3	1938	Else Thora Povlsen. Vikar.
1/3	1939 - 1/5	1947	Aase Ingeborg Hjorth (en del sygeorlov og mange vikarer) bl.a. Povl Vejbæk. Vikar (Rigmor Schmidt) (søster til fru pastor Buckhard)
1/4	1948 - 1/9	1958	Inge Martha Nielsen (gift Andersen, senere navne- forandring til Romanus) (Fortsætter ved Centralskolen).

Lærere i Stenmagle (skolen »bygget« 1732, ny skole 1845, ny skole 1923, ny skole 1958).

	1732 - 31/12	1749	Willads Olufsen.
	1750 -	1772	Peder Mørck - dårlig i tjenesten, drikker som en svamp.
	1772 -	1774	Edvard Place - forfremmes til degn i Stenmagle.
	1774 -	1781	Simon Severin Heide - meget dygtig - forfremmes til degne i Skamstrup-Frydendal.
	1781 -	1788	Christopher Boegh.
	1788 -	1810	Søren Jensen Møller - en ældre ungkarl, der forsømte skolen
/10	1812 -	1829	Jonas Christian Brøns, lærereksamen fra Jonstrup, den første lærer og kirkesanger.
	1829 -	1853	Rasmus Olsen. Embedsbogen bemærker: Under hans lærervirksomhed var der så mange forsømmelser på grund af sygdom, at provsten forlanger, at skolekom- missionen skal undersøge det, da han mener, at sygdommen er påtaget, store ferier gaves på den tid og skolekommissionen forlængede dem jævnlige, så læreren havde vanskelige forhold at virke under. Han måtte holde hjælpelærer fra 1846. (Se visitatsbemærkningerne andetsteds).
	1853 - 4/7	1883	Christian Bredahl. Bredahl døde i embedet. Han omtales som en dygtig lærer. Ligger begravet på Stenmagle kirkegård.
	1883 - 31/12	1890	Carl Christian Sørensen Povelsen. Afsked på grund af alder.
1/1	1891 - 22/10	1917	Hans Peter Hansen Askegaard. Døde i embedet. Begravet på Stenmagle kirkegård.

- 1/2 1918 - 1948 Søren Sørensen Høegh. Begravet i Stenlille.
 1948 - 1971 Aage Jensen, førstelærer, senere skoleinspektør ved den nye centralskole.
- 1/1 1972 - 31/7 1982 Lars Peter Christiansen.
 1/8 1982 - 1/4 1983 Ernst Harder (Knud Andersen, viceinsp. fungerende).
 1/8 1983 - 31/7 1986 Bent Chr. Mikkelsen (udnævnt til skoledirektør).
 1/8 1986 - Knud Andersen.

Stenmagle forskole (bygget 1909):

- 1909 - 1926 I. Moth.
 6/11 1926 - 1/9 1958 Johanne Andersen (fortsætter ved Centralskolen, forskolen nedlægges).

KILDER:

Johs. C. Jensen: Alsted og Ringsted herreders skolehistorie indtil 1830. - Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1936. - Historisk sognekort. S. Trøsts forlag, København. (Hænger på Stenmagle skole). - Skolekommissionsprotokol for Stenmagle skole. - Skolernes embedsbøger og dagbøger. - Eksamensprotokoller fra skolerne. - J. P. Mynster: Visitatsbøger 1835-53. Bd. 1.

Appelsbjerggården

Af Ole G. Nielsen

Den 10. september 1799 solgte ejeren af Gjerdrup og Lyngbygård - kaptajn Peter Christoffer Qvistgaard, den dobbelte bondegård på Hyllested mark, som i skødet kaldtes for Appelbjerggården. Køberen var baron Holger Rosenkrantz. Til gården hørte 139 tdr. land, der var vurderet til knapt 18 tdr. hartkorn. Prisen var 3.400 rigsdaler.

Gjerdrup gods havde gennem århundreder samlet bøndergods i Hyllested. I 1793 afsluttes landsbyens udskiftning, hvorved hver gård fik en samlet parcel, og det er ved denne omlægning af sognet, at Appelbjerggården blev dannet, idet to parceller blev lagt sammen.

Den nye ejer - Holger Rosenkrantz - var født på herregården Villestrup i 1772. Han havde været page hos kongen og i 1796 blev han exam. jur. I 1801 blev han kaptajn ved Søndre sjællandske Landeværnsregiment. I årene 1809-1832 ejede han herregården Tustrup ved Randers og fra 1825 til sin død i 1839 var han administrator for stamhuset Rosenholm.

Holger Rosenkrantz solgte allerede Appelsbjerg i 1802, idet han nytårsdag overdrog gården til løjtnant Christian Prütz. Ved dette skøde angives baron Rosenkrantz at bo på Krummerupgården.

Løjtnant Prütz' hustru døde i 1803 og blev begravet i Hyllested kirke. På kirketårnets sydmur ses hendes gravsten, hvor man læser at »Karen Prütz født Smidt 24. maj 1781, gift 19. marts 1802 med løjtnant Christian Prütz til Appelsbjerggården, efterladende en syv ugers datter. Død 23. april 1803«.

Senere samme år købte Chr. Prütz Hyllested kirke af Gyldenholms ejere - Christoffer Schöller von Bülow, Thybjerggård, og Peter Johansen de Neergaard, Gunderslevholm. Hyllested kirke havde tilhørt kronen og ved krongodsets salg i 1774 blev Ting Jellinge og Hyllested kirker tillagt 3. hovedgård - Lystager, der blev en del af Gyldenholm. I de næste 26 år hørte Hyllested kirke til Appelsbjerggården.

Prütz solgte sin gård og kirke i 1809 til Lars Chr. Lassen, Tersløse, men hans tid som ejer blev også kort, for allerede den 31. december 1812 underskrev han købekontrakten, hvorved proprietær Niels Gjersing, Nørager, og forpagter Gram, Lyngbygård, skulle overtage gården fra 1. maj 1813.

Gården bestod af ca. 18 tdr. hartkorn samt Hyllested kirke med kirkegods, nemlig 1 gård og 2 huse i Hyllested.

I en brandtaksation fra 1811 findes en beskrivelse af gårdens bygninger. Stuehuset lå i nord, det var af egebindingsværk i 15 fag (36,5 alen langt og 9 alen bredt). Østlængen var også på 15 fag, indrettet til lo, lade og materialhus. Syd-længen - 15 fag - rummede lo, lade, port, karlekammer og fårehus. Vestlængen - 15 fag - havde hestestald, kostald og foderlo. Der var to mindre tilbygninger til vestlængen, og vest for gården lå en længe på 3 fag, hvor der var bageri og kjølle. (Kjøllen blev brugt til tørring af malt).

I 1815 fik Appelsbjerggården igen ny ejer, Jacob Lauritz Thrane, der er den mest særprægede skikkelse, som gården har haft. Thrane var født i København i 1785. Som søn af en muremester blev han selv murer, og fortsatte derefter ved kunstakademiet for at uddanne sig til arkitekt. Han må have haft talent, for han erhvervede både den lille og den store sølvmedalje. I 1804 rejste han for faderens penge til Rom, hvor han blev gode venner med Bertel Thorvaldsen, som udførte en buste af ham. Busten er udstillet på Nordjyllands Kunstmuseum i Ålborg, mens gibsmodellen ses på Thorvaldsens Museum i København. Efter tre år i udlandet kom han tilbage, gift med en italiensk pige. Da han skulle forsørge familien, tog han borgerskab som muremester i København og drev faderens forretning. J. L. Thrane blev løjtnant i Det borgerlige Artilleri, som han forlod i 1819 med rang af kaptajn.

Thranes fader døde i 1809 og moderen kort efter. I 1815 satte han hele sin formue i Appelsbjerggården og Hyllested kirke. Han var her i 3 år, til han gik fallit. Gården kom på tvangsauktion, og Thrane rejste til København, for med kunstakademiets hjælp at få anbefaling til opgaver for staten. Akademiet kendte ham ikke længere, og derfor tog han chancen til at begynde på en frisk, rejste fra gæld, kone og børn til De vestindiske Øer, hvor han døde straks efter ankomsten i 1819.

Ved auktionen over Thranes opbudsbo den 28. september 1818 tilfaldt gård og kirke den tidligere ejer - Niels Gjersing. På grund af uklarheder i opgørelsen af boet kunne skødet først tinglæses 4 år efter - den 6. april 1822. Gjersing solgte i 1823 Nørager, men beholdt Appelsbjerggården til 1829, da han skulle være forstander på »Institut for Agerdyrkning og Skovbrug« på Mørup, som Sorø Akademi var ved at oprette.

Gjersing solgte gården og kirken til lensgreve Holstein. I nogle overfladiske beskrivelser af Hyllested kirke, som f.eks. »Danmarks Kirker« udgivet på Gads forlag, kan man læse, at Hyllested kirke tilhørte Nørager og kom først til Holsteinborg i 1833. Men det var ejeren af Appelsbjerg, der købte kirken, og det var den senere ejer af samme gård, som solgte gården med kirken til grevskabet Holsteinborg, at Nørager en tid havde samme ejer som Appelsbjerg, gør ikke historien mere korrekt.

Efter Holsteinborgs overtagelse af Appelsbjerggården, blev der den 10. marts 1833 tinglyst en deklARATION om, at Appelsbjerg aldrig må adskilles fra Grevskabet. Men i 1875 blev gården solgt til Emma Rasbech, enke efter den tidligere forpagter Frederik Christian Rasbech. Hun solgte til Anton H. Jacobæus, hvis

Appelsbjerggården.

enke i 1883 overlod gården til Harald Johansen, af hvem godsejer Charles Dines de Neergaard, Gyldenholm, købte den i 1889. I 1908 solgte Carl de Neergaard Appelsbjerg og to andre parceller, som Gyldenholm havde i Hyllested sogn (matr. 9b og 9c), til gårdejer Hans Peter Hansen, Hyllested. Gården var forpagtet til Chr. Qvist, som mod betaling ophørte med forpagtningen ved gårdens overdragelse til H. P. Hansen den 1. april 1908. I 1914 købte Hansen Sorø St. Ladegård og solgte Appelsbjerg til Albert Munch-Thomsen. Han købte Hårslev præstegårds jord (ca. 7 tdr. hartkorn), som blev lagt til gården. I 1915 købte han bødker Hans Peder Pedersens hus og grund i Hyllested - matr. 9g og 9k. Dette beholdt han, da han i 1918 solgte Appelsbjerg til Hans Peter Hansen, der så blev ejer af gården for 2. gang.

I 1921 købte H. P. Hansen Daurup og solgte Appelsbjerggården til Jens Carl Christian Olsen, Snekkerupgård. Han afstod i 1931 Appelsbjerggården til proprietær Max Madsen, og gården fik nu et stabilt ejerforhold. Nu ejes gården af sønnen Jørgen Tholstrup Madsen.

LITTERATUR:

Meddelelser fra Thorvaldsens Museum 1947, s. 73-86: Elsa Kaj Sass: Om nogle nyidentificerede buste af Thorvaldsen . J. L. Thrane og Rosa Taddei.

Danske slotte og herregårde - 1. udgave om Gjerdrup.

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1942, s. 35-43: John Knox: Agerdyknings- og forstinstitutet på Mørupgård ved Sorø.

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1974, s. 38-52. Ole G. Nielsen: Salget af Antvorskov Ryttergods 1774.

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1984, s. 48-62. Ulrich Holstein-Holsteinborg: 17 vestsjællandske kirker - deres gods- og ejerhistorie.

Vetterslev præstegårds historie I.

Af Jørn Jørgensen

Alle huse har en historie! En mand fortalte mig om sit hus' historie, at han havde set huset vokse op på et sted, hvor der efter al sandsynlighed aldrig tidligere havde været noget hus. Andre huse har en noget længere historie. Det gælder f.eks. landets præstegårde, og i en lang række tilfælde kan der endda redegøres for en hel del af denne historie.

Det er dog desværre ikke altid, arkiverne - især på landet - rummer alle de oplysninger, man kunne ønske sig. Der vil næsten altid være lakuner, hvor man er henvist til at gætte lidt for at udfylde et eller flere tomrum. Det er sådan, vilkårene er for den meste historie.

I det følgende er det Vetterslev præstegård, der er historiens genstand. Og dens biografi rummer de samme mangler som de fleste, mens dens historie i andre perioder er særdeles vel oplyst.

Her er valgt en kronologisk fremgangsmåde, hvor man kunne have valgt flere andre; til trods for, at det uundgåeligt medfører, at forskellige dele vil filtrere sig ind i hinanden. - Men sådan er ikke blot historien, men tillige hverdagen, det almindelige liv, mens det leves: tingene filtrer sig ind i hinanden.

Selv om formålet er at skildre bygningens historie, vil der fra tid til anden være en lille afstikker til nært beslægtede emner som f.eks. husets beboere, jordtiliggendend og skolen. Emner, der på en eller anden måde berører livet i præstegården.

Middelalderen

Efterhånden som den kristne kirke trængte frem i vort land, blev der bygget gudshuse for Hvide Krist, kirker. Det var en fast regel, at der ikke måtte bygges nogen kirke, uden at der samtidig var sikret underhold til den præst, der skulle varetage funktionerne i og omkring den. Det sikrede man sig i de fleste tilfælde ved at lade der være en bestemt jordlod til kirken, som præsten kunne dyrke - og dermed leve af. I de fleste tilfælde var denne jord beliggende i umiddelbar nærhed af kirkegården.

Nu véd vi for Vetterslevs vedkommende, at den står opført i »Kong Valdemars Jordebog« fra 1231, hvor præsteploven skulle udgøre 32,81 tdr. (ifølge udgiveren,

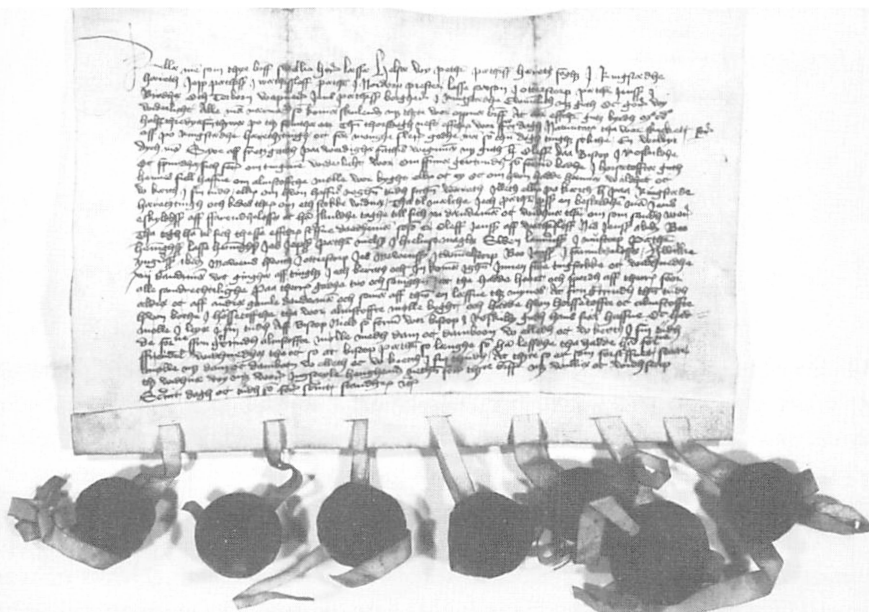

Fig. 1. Brevet fra 1455, der dokumenterer præst i Væterslev. (Foto: Rigsarkivet)

Svend Aakjær) - i Høm udgjorde den tilsyneladende på samme tid 28,82 tdrl. Nogen præsterække fra middelalderen har vi ikke af forskellige til dels gode grunde, men rent undtagelsesvis omtales der een præst fra Væterslev i middelalderen. Det sker i et brev fra 11. september 1455, hvor en vis Jep Pætherss nævnes som præst i Wætherssløff. Det er det eneste navn, vi kender i denne forbindelse fra middelalderen. Men det er til gengæld vigtigt, fordi det fortæller os, at der har været en præst, som boede her i sognet - i hvert fald i det ene sogn, og formentlig har han betjent begge sogne.

I 1462 hører vi, at der er præstegård ved begge kirker. Desværre er den nøjagtige beliggenhed ikke angivet, men udgravninger har påvist en kirkelade i Høm, øst for kirken. Den er angivet til 3,2×17,65 meter - mere véd vi ikke om præstegård i Høm. Vi har dog som supplement fra ældre kort oplysning om, at der er både »Præstegaardsstykker« og »Annexjord« i Høm, og de har på en eller anden måde tilhørt præsten.

Det er et interessant dokument fra 1462, der fortæller om præstegård i begge sognene. Det er udsærdiget i forbindelse med et mageskifte mellem roskildebispens, Oluf Mortensen, og abbeden på Ringsted Kloster, Broder Magnus. Mageskiftet består bl.a. af, at biskoppen afgiver to præstegårde, nemlig de to i vore sogne. Dermed får vi at vide, at de altså har henhørt under roskildebispens i kortere eller længere tid (formodentlig det første), men de kommer - ligesom kirkerne ved samme lejlighed - til at høre under Ringsted Kloster.

For et kloster var det værdifuldt at have så mange kirker som muligt, for sognets beboere skulle betale tiende, og ganske vist skulle den ene trediedel afleveres til biskoppen, men den anden var til kirkebygningens vedligeholdelse, og endelig var den sidste trediedel bestemt til præstens underhold - sammen med det, han kunne få ud af jorden. På denne måde kunne et kloster beholde de to trediedele af tienden, og hvis man ydermere sparede lidt på vedligeholdelsen af kirken, var der naturligvis ekstra i overskud. Det siger sig selv, at man i klostret ikke lønnede nogen præst, som skulle bo på stedet, men lod en af de præsteviede munke drage ud for at forrette det, der skulle forrettes af kirkelige handlinger - iøvrigt kunne sognet passe sig selv.

Det er engang blevet mig fortalt, at der skulle have været en sti nord for Høm, mod Ringsted, der blev kaldt for »Munkestien«, men jeg har ikke kunnet få verificeret det eller oplyst om den nærmere geografiske beliggenhed. - Men navnet tyder på, at det er den vej, munkene gik fra klostret til Høm kirke. For så vidt lyder betegnelsen troligt nok.

Reformationen

Selv om Romerkirken flere gange forsøgte at forbyde, at præsten boede langt fra sit sogn, lykkedes det aldrig at gennemføre dette forbud i virkeligheden - vel fordi det var bekvemt og besparende! Først efter reformationen havde man heldet til at virkeliggøre idealerne - præsten boende i sognet eller sognene, hvor der var flere end eet til hver præst.

Samtidig med, at reformationen gennemførtes, måtte Romerkirken som en af konsekvenserne se sine privilegier blive brudt ned et efter et. Det skete altså også med hensyn til den gejstlige betjening af landsognene, der fra nu af skulle have præsten boende.

For vore sognes vedkommende skete det i et brev fra kongen, dateret den 27. januar 1574, hvori han først redegør for nogle principper, hvorefter det fastlægges, at præsten skal bo i sognet, og at der skal være sikret underhold til ham. Dernæst fortælles så mere detaljeret, hvordan nogle af de kirker, der f.eks. har henhørt under Ringsted Kloster, skal regulere deres kirkelige betjening i fremtiden, og det er i denne forbindelse, at det hedder, at Veterslev og Høm skal være »annexe-

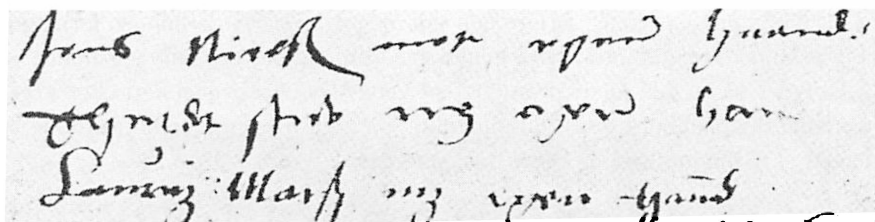

Fig. 2. Det eneste personlige, vi har fra den første præst, Thord Stub, er hans håndskrift i hyldningsfuldmagten fra 1584 (den midterste), hvor der står: Thord Stub med egen hånd. (Foto: Rigsarkivet).

rede«, og »sammeledes skulde samme Præster for thennem og theris Efterkomere beholde huis Gaard thennom ere vdlagde, for theris rette Prestegaarde«.

Herfra tager vor viden om Veterslev Præstegaard mere fast form.

Ganske vist aner vi ikke, hvornår den første evangelisk-lutherske præst, Thord Stub, flyttede ind i præstegården, eller hvad beskaffenhed denne havde. Vi véd blot, at han var »dende første Præst der kom aff Ringsted Closter at skulde residere udj Vetersløff Sogn«.

Da vi heller ikke kender noget til hans dødsår, må vi være henvist til at gisne, og der står to muligheder åbne: enten er han rekrutteret blandt klostrets præsteviede munke, hvis han har været så gammel, at han har oplevet reformationen, eller han var oplært i klostret efter reformationen og dermed i den evangelisk-lutherske lære. Der er andre spørgsmål, der ville være interessant at kunne besvare: f.eks. var han gift efter god luthersk skik? Havde han børn? Hvor gammel blev han? - Spørgsmålene får stå ubesvarede hen.

Da de 3 første præster, som er de eneste, vi ikke har data på, tilsammen har været i embedet i 54 år, er det sandsynligt, at Thord Stub flyttede til Veterslev indenfor i hvert fald 5 år. Uheldigvis har ikke blot denne, den første præst, men også hans to efterfølgere, Jens Rasmussen Warde og Søren Olufsen, taget alt andet end deres navne med sig i graven.

Ganske vist kan vi nogenlunde gætte os frem til tidspunktet for indflytningen, men vi aner om muligt endnu mindre om det hus, han flyttede ind i, eller hvori hans underhold skulle bestå. - I Ringsted Herredsbog står noteret, at der i 1574 blev lagt »Intet Ad Mensam«, altså der blev ikke lagt noget til præstens bord, hans underhold - hvilket må tydes på den måde, at der var tilstrækkeligt i forvejen, som ikke var blevet opslugt af klostret - og det til trods for, at der i Sjællands Stifts Landebog fra 1567 hedder om de to sogne, at der ikke er præstegård nogen af stederne. Dette forhold må altså være blevet reguleret efter kongens brev fra 1569, hvori det bliver påbudt, at der skal oprettes gode præstegårde til præsterne, som skulle flytte ud i sognene.

Det lyder nu også meget sandsynligt, at Ringsted Kloster har haft så meget styr på sine ejendomme rundt omkring, at man lige nøjagtigt har vidst, hvor den jord lå, som man i 1462 mageskiftede sig til med biskoppen i Roskilde, og som oprindeligt altså var præstegårdsjord i henholdsvis Veterslev og Høm. Det har altså heller ikke været vanskeligt at føre den samme jord tilbage, da kongen forlangte, at der skulle være god jord til præstegårdene - omend det kan have gjort ondt!

Alt tyder på, at den første præstebolig i Veterslev blev bygget kort efter 1574 - formodentlig på Thord Stubs foranledning, da man næsten ikke tør formode, at der var et til menneskebolig egnet hus på jorden.

Sørup/Conradsborg som kirketiendejer

Med det forhold, at kirkerne mange steder enten af kongen eller på anden måde blev henlagt under godsejerne, ofte som en form for honorering af en særlig ind-

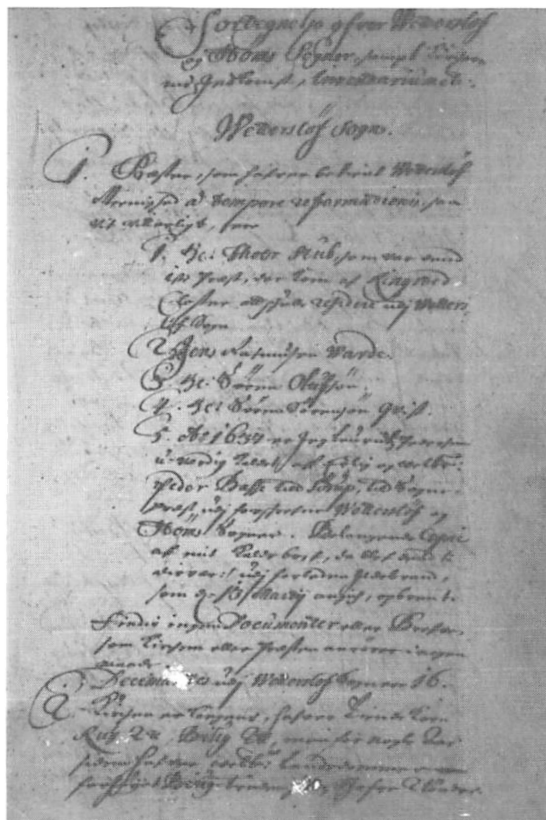

Fig. 3. Fortegnelse over sognene, kirkerne indtægter samt inventar fra 1600-tallet. (Foto: Landsarkivet)

sats, kom også vore kirker under Sørup Gods, som fruden at blive kirketiendejer (altså havde kirkerne som indtægtskilde) også havde en forpligtelse til at vedligeholde dem - men først og fremmest fik det, der hedder »jus patronatus«, altså retten til at vælge præst.

I 1637 har godsejeren på Sørup, Peder Basse, benyttet denne sin ret, da han kaldte og udnævnte Lauritz Pedersen til sognepæst i Veterslev og Høm: »Ao. 1637 er Jeg Lauritz Pedersen u-værdig kaldet aff Erlih og velbr. Peder Basse till Sørup, til Sognepræst udj forskrefne Vetersløf og Høms sogner«. Han var præst her til 1666, og i sin embedstid har han bl.a. skrevet følgende for os interessante: »Belangende (dvs. vedrørende) Copie af mit Kaldsbref, da blef dend disvær udj forleden Ildebrand, som den 13. Martij angief opbrent«.

Der er ikke angivet noget årstal for »forleden«, men meget tyder på, at det er i forbindelse med Peder Basses død i 1639, at han ser sig nødsaget til at nedskrive dette - det er også ham, der klandrer godsejeren for at have indhentet kongelig tilladelse til at nedlægge landsbyen Sørup, hvorefter jorden herfra kunne indlægges under godset! Det betød nemlig en nedgang i indtægten for præsten, da landsbyen havde to store gårde og otte gårdsæder.

Fig. 4. Udgravning til parkeringsplads vest for Veterslev Kirkegaard viste tydelige spor af brøstensbelægning. (Foto: Jof.)

Præstegården brændte altså i 1639 (eller deromkring), og når der den dag i dag i kirkens klokkestabel er tydelige mærker efter, at ildflammer har slikket godt til i den ene bjælke, er der stor sandsynlighed for, at det stammer fra denne brand - i hvert fald får vi senere at vide, at den ene udlænge ligger kun 2,5 meter fra kirketårnet.

Bemærkelsesværdigt i denne sammenhæng er det, at vi i 1722 får at vide, at der kommer brandhjælp fra Spjellerup og Smørum kirker. Mon det skyldes, at Veterslev Præstegård har kørt med permanent underskud siden branden? Eller skulle der mon være tale om endnu en brand? - Spørgsmålene får stå hen.

Af Lauritz Pedersen får vi også en interessant oplysning af agrarmæssig art, når han meddeler, at der kan sås »udj Øster-Marken Biug 2 pund, 3 skiepper, hafra 7 Tønder. Udj Nørre Marken Korn 2 Pund Ingen Hafre. Udj Raaemarken Korn 2½ pund. Hafre 2½ Tønder. Ingen Skou til Præstegaarden, og intet ad Mensam«. Når det desuden hedder, at der ikke er noget inventar i præstegården, må det sikkert forstås på den måde, at hvad der er af løst og fast indbo m.m. tilhører præsten personligt. At der er »intet ad Mensam« betyder, at der ikke er jord ud over præstegårdens og annexgårdens.

Ved samme lejlighed omtales også degneboligen - eller rettere: manglen på samme, idet Lauritz Pedersen skriver, at der ikke er nogen degnestavn, men at degnen må bo gratis i en kirkebolig = Hvad det så end er for et hus, kirken har ejet, og som degnen fik lov til at bebo?

I midten af 1600-tallet er tiendeyderne opgjort til 16 i Væterslev og 12 i Høm, hvortil kommer 3 gårdsæder.

Det er også Lauritz Pedersen, der fortæller om kirkeladen i Høm, og for første gang i vore kendte kilder optræder Annexgården i Høm, og dens kornafgift angives i pund korn. Det er lidt forvirrende, idet der det ene sted står 2 pund, mens det andet kun siger 1 pund. - Endnu kender ældre mennesker i Høm betegnelsen »Annexgårdens jord« og véd, at den har ligget ud ad den nuværende Østergade, hvilket utvetydigt bekræftes af ældre kort.

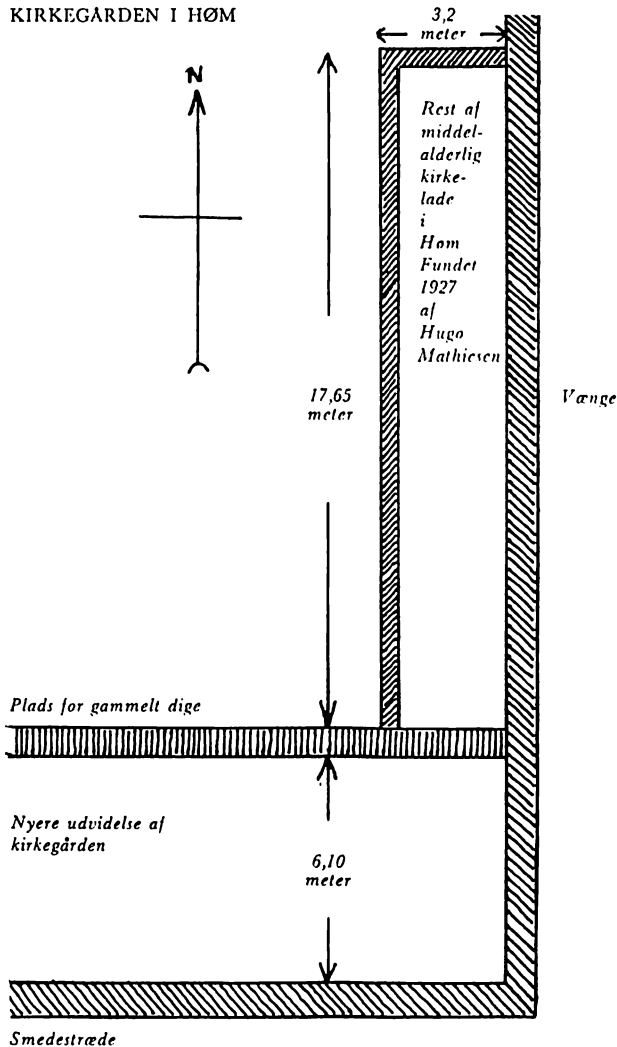

Fig. 5. Rids over fundene øst for Høm Kirkegaard, jvf. Tiderne Skifter, side 61.

Pastor Hans Schiern (1739-43) giver en mere overskuelig oversigt, når han oplyser, at kaldets indkomster vel kan beløbe sig til:

1. Korntiende	90 rd
2. Kvægtiende	12 -
3. Annexgårdens huse	24 -
4. Højtidsfre	60 -
5. Accidentier	16 -
6. Fra Sørup, årlig	4 -
I alt	206 rd

For fuldkommenhedens skyld skal det meddeles, at også præsten har ført oversigt over herskabernes udgifter ved f.eks. St. Hans Landemode, hvor Sørup er opført som ejer af 4 kirker. Afgiften ved St. Hans Landemode er kirkernes brandhjælp til degnene i stiftet, som har lidt ildebrand på deres degneboliger. Her er Sørup pligtig at betale 2 rd 2 mark og 4 skilling. Ved Dionysii Landemode skal godset udrede 2 rd 1 skilling - og dette beløb klagede man over i 1752, fordi man fandt det for højt, hvilket medførte, at afgiften blev nedsat til 1 mark 4 skilling. - Der er det mærkelige ved netop Dionysii Landemode, at afgiften skal gå til London Kirke, så det må være en kirke i den engelske hovedstad, stiftet har påtaget sig forpligtelsen overfor, sikkert igen efter en ildebrand.

Pietismens tid

Som et typisk udslag af pietismen byggede godsejeren i 1720 for at opfylde et løfte, han havde givet sin afdøde kone, et hospital, beregnet for fattiglemmer, tæt ved kirken. Der var 4 rum, som skulle bruges til beboelse af 4 familier, men i 1738 får vi at vide, at en fjerdedel af bygningen bruges til skole, hvorimod der ikke er nogen skole i Høm. Schiern skrev om begge sognene, at »Ordentlig Skolehuus er her ikke«.

I modsætning til sin forgænger var Schiern åbenbart ret positivt indstillet overfor skolevæsenet. Men forgængeren, Johannes Plum, var også kommet til, før pietismen rigtig fik fat, og han havde en strid med skolelæreren, der »udi en meget ubesindig Skrivelse nævner sin Sognepræst ikkun Claus Plum og saaledes vil vanære Manden i det Navn og Embede som Gud og høje Øvrighed ham har betroet«, og så skal degnen iøvrigt holde sig til det, der er hans opgave og ikke blande sig i præstens sager. Men også her aner vi spor af pietismen, for degnens opgave er at forestå kirkesangen, ringe solen op og ned samt først og fremmest give børnene den rette kristendomsundervisning.

Det var dog kun en midlertidig ordning, at degnen skulle undervise børnene i Hospitalet, for i 1741, nærmere betegnet den 4. december, blev der taget en ny skole i brug. Det er på denne tid over hele landet, at undervisningen begynder at tage form, så det kan ikke undre, at det sker også i vore sogne. Det er karakteri-

stisk for netop denne tids undervisning, at det er kristendommen med bibelhistorie, der står i spidsen.

For året 1743 oplyses det, at der for så vidt stadig ikke er nogen skole i Høm, men degnen holder en fattig person til at læse med børnene der - en måde at klare sine forpligtelser på, som minder om middelalderens måde at klare sine præstelige forpligtelser overfor kirkerne på: man får selv større indtægter af sine rettigheder, end man betaler, fordi man påtager sig større forpligtelser, end man retteligt personligt kan overkomme - og så betaler man blot en endnu fattigere for at udføre arbejdet.

Det har dog nok kun været for en tid, at dette gik, for på et eller andet tidspunkt efter 1753 må skolen være blevet flyttet ud mellem Veterslev og Høm, hvor den igen er placeret siden 1942.

At den samme degn var forpligtet overfor børn fra begge sogne, viser f.eks. et notat fra ca. 1750, hvor det hedder, at »Den ved Degne-Boligen i Vetersløv berørende Tilbygning besørger Frue Grevind Knuth, som største Lods-Eier i disse 2de Sogner, da Degnen skal holde Skole ibd. for Ungdommen og Børn af Vetersløv og Høms Byer samt et Huus kaldet Raaen og Høms Mølle. Og i Betragtning, at Han saaledes skal holde Skole for begge disse Sogner, tillegges Ham derimod at nyde Penge for Kirke-Lysene til begge Kirker 6 Rd 4 Mk, Biug Tp., Boghvede 2 Tp., 30 Bønder Læs Tørv, Græs og Foder til 2 Køer og 6 Faar«. - Så det var altså bestemt af embedets størrelse, hvor mange dyr degnen skulle holde!

Selv om det er et mindre brud på kronologien, vil vi her se lidt nærmere på, hvordan biskoppen oplevede sognene - han var her nemlig i 1786, 1791 og 1798 alle 3 gange biskop Balle, der var en udpræget pietistisk biskop med stor vægtlægning på ungdommens oplæren, hvilket også ses af hans notater fra visitationerne.

I 1786 skriver han således: »I Aaret 1786 d. 6. Sept. visiterede jeg i Vetersløv og Hømb Menigheder, da Ungdommen fra Hømb mødte i Vetersløv Kirke. Antallet af dem, som mødte, var ikke stort. Dog fandt jeg hos adskillige af de Voxne ret god Oplysning, for hvilken de vidste at gøre rede med Forstand. De svage fik Opmuntring til større Flid. Skolebørnene, som mødte, var for det meeste fra Hømb og kunne godt læse i Bog. De kunne skikkelig Kundskab efter deris Alders Maade, hvilken dog meget kan forøges, naar de anføres til megen Eftertanke. Gud lade sin Sandheds Erkiendelse ogsaa her ved Troens Undervisning alt monne befæstes og forenes til Siælens Frelse«.

Næste gang biskoppen aflægger besøg officielt i sognene, er altså i 1791, hvor han har delt visitationen, så han dels er på hver af skolerne og dels er i Veterslev kirke. Det gik tilsyneladende som sidst i både kirken og i Høm skole, men i Veterslev skole var det ikke helt så godt, for han skriver, at han »fandt dem alle ned-sænkte i den yderste Vankundighed, da de hverken kunde læse ret i Bog, ey heller forstaar et Ord af det lidt, som var lærd udenad. Skolens Lærer fik sin tilbørlige Advarsel, som han meget behøvede«. Og så slutter han med en fordækt bit-

terhed: »Den værdige Kirkens Lærer være anbefalet til Guds naadige Biestand og Velsignelse, at have Flid og Arbejdet fremdeles maae bære gode Frugter«. Ingen kan være i tvivl om hans harme, da han forlod skolen!

I 1798 er vejen den samme, og her er det ligeledes gået nogenlunde i kirken og i Høm skole, mens der »I Vetterløv Skole har nogen Forbedring fundet Sted«. Så der skulle være håb forude!

Da biskop Balle kommer fjerde gang, er vi kommet frem til 1804, og da virker han ganske tilfreds over hele linien, så han endog kan skrive: »Den troefaste Lærer og Siælesørger være af Gud velsignet for sin Aarvaagenhed og Flid«.

Mens vi er ved skolesagerne, vil det være rimeligt at omtale et par forhold, Plum gør rede for fra sin præstetid her i Vetterløv-Høm. Han skriver i året 1802, at de rettigheder, der tilhører degnen i de to sogne, kan stilles op således:

Der er ved udskiftningen 1795 tillagt omtrent 3 tdr. land, som ligger »strax uden for det nu alene værende Skole-Huus«.

Der er i rede penge til degnen 8 rd.

For at holde bøn på Hospitalet, sådan som det er foreskrevet i fundatsen fra 1720, modtager degnen fra Sørup 6 rd 4 mk.

Fra 15 mand i Vetterløv skal han af hver modtage 30 skæpper byg, $7\frac{1}{2}$ lispund hør, 5 lispund halm og et læs brænde eller tørv til skolen.

Fra 16 mand i Høm skal han have 34 skæpper byg.

Til jul får han desuden af hver af de nævnte et brød og »nogle Smule Vahr«.

Højtidsofrene kan formodentlig anslås til 24 rd.

Øvrige accidentier (tilfældige indkomster) sættes til 8 rd.

Opfindelsen af selvangivelsen er såmænd ikke noget nyt, selv om det - som her - ofte var en anden, der udfyldte den!

Skolen i Høm kaldes i et notat fra samme dato for »Bie-Skolen«, og også for dens vedkommende er der en optegnelse om indtægterne:

Der er ligeledes ved udskiftningen 1794 tillagt skolen omtrent 3 tdr. land, som i dette tilfælde dog ligger noget uden for byen, grænsende til Ringsteds jorder.

De 16 mand i Høm skal også betale til bi-skolen, nemlig i alt 2 tdr. rug, 2 tdr. byg, svarende til en skæppe rug og en skæppe byg af hver; desuden 1 læs brænde eller tørv af hver.

De samme 16 mand skal hver give ham 5 lispund hør og 4 lispund halm. Lærens kontante løn udgør 4 rdl.

Annexgården

Desværre har vi ikke ret mange efterretninger vedrørende Annexgården, og vi har slet ikke alle dem, vi kunne ønske os. Til gengæld har vi nogle, der viser ret detaljerede forhold omkring denne ejendom.

I 1763 har kong Frederik V bekræftet og godkendt en handel mellem Conrads-

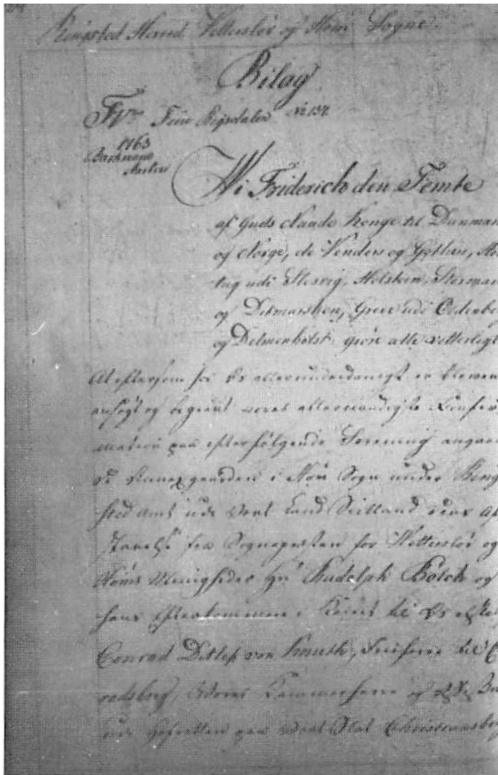

Fig. 11. Den kongelige konfirmation fra 1763 af handelen med Annexgaard. (Foto: Landsarkivet).

borg (som i en periode på ca. 50 år var navnet på Sørup), hvis ejer på denne tid var Conrad Ditlev von Knuth, der ydermere kalder sig »kongens ven« og »friherre, kammerherre og Assessor«, på den ene side og sognepræsten Bølich Løvenschild (1747-65) på den anden side.

Annexgården angives ikke at have nogen fæster, men fungerede som lejebolig; den er »allene indrettet til en Deel Lejevaaninger«.

Arealet angives til hartkorn i ager og eng: 3 tdr. 2 skp, 3 fjerdingkar, 2 album, hvortil kommer en bebygget grund. Bygningerne nævnes ellers ikke i aftalen, der er meget omfattende og omstændelig, hvilket også hænger sammen med, at man ønskede kongelig konfirmation på den.

Nu blev handelen på en eller anden måde kompliceret af, at der var denne byggede grund, for præsten havde nogle år forud bygget et hus på den til sine forældre (vel en form for aftægt). Kammerherren havde imidlertid allerede 1759 købt dette hus. Desværre omtales der ikke, hvad grunden til omstændigheden kan have været, men at det hænger sammen med dette aftægtshus er der næppe tvivl om, ellers ville det ikke have været tildelt så stor en plads.

Annexgården blev tilsyneladende handlet i overensstemmelse med en kongelig forordning »til Landvæsenets Forbedring om Fællesskabets Opsørelse« - selv om

jordene går i en strækning fra præstegården og ned til Sørupgaard's Hovedmarker, og at de er inddelt i 7 lodder dog uden, at der er opført nogen grøft imellem dem, da det ville tage for meget jord; til gengæld er der grøft til at afgrænse disse jorder fra de omliggende. »Præstegaardsjorden er ellers ikke af den bedste Slags, men er dog nu blevet forbedret af mig ved Dyrkningsmaaden og Stenes Opgravning samt Vandgrøfter«. - Ud over selve jorden er der indtægterne fra Annexgården, korntiende fra sognene, der kan beløbe sig til 426 rd 4 mk 14 sk; fra Sørup modtages desuden værdien af 4 tønder byg, svarende til 8 rd; højtidsorene giver 48 rd; kvægtiende og andre små-indtægter er omkring 28 rd, mens de lejlighedsvis indtægter udgør 16 rd. I alt opgør han sin indtægt til 558 rd 4 mk 14 sk, hvortil kommer indtægten ved avlingen af jorden.

Skulle man prøve at lege lidt med tallene, kan man som udgangspunkt tage, at vi får at vide, at 4 tdr byg koster 8 rd., hvilket vil sige, at prisen er 2 rd pr. tønde. Det samlede beløb på 558 rd svarer således til 279 tdr byg. Lad os sætte prisen for en tønde byg i dag til omkring 140 kr., så ville hans årsindtægt altså svare til rundt regnet 40.000 kr. plus indtægten af avlingen af 66 tdr. Det har ikke været noget fyrsteligt liv, man har kunnet føre omkring år 1800 i Veterslev Præstegaard!

For til indtægterne hører også altid en udgift, og det gjaldt bestemt også præsten her. Således meddeler Friis vedrørende avlingen af præstegårdsjorden, at »nogen Indtægt heraf kan nok ikke beregnes, da dens aarlige Afgrøde forbruges i Huusholdning«.

Til de udgifter, Friis opregner, hører ikke alene skattebyrden, men også den forpligtelse, der påhviler præsten med forsørgelsen af forgængerens enke. Det er ikke noget vilkårligt, men et ganske nøje fastsat beløb, der medgår hertil, nemlig 26 rdl 4 mk, sådan som den »over 60 Aar har været sat til«. I vores lille regnestykke skal vi som de samlede, faste udgifter fratække lige ved 10%, før vi får nettoindkomsten

Ved bemærkningen om, at enkepensionen ikke har været ændret i 60 år, får vi en anelse om, at der også dengang var en inflation, der ganske vist ikke var af den størrelsesorden, vi oplevede kort efter 2. verdenskrig, men det må have givet Friis anledning til undren, at der ikke i så lang tid var rørt ved beløbets størrelse - han skulle måske slet ikke have gjort opmærksom på det, for i 1807, mens englænderne raserede København, blev pensionen hævet til 40 rdl - iøvrigt en ganske kraftig forøgelse.

Det sker en enkelt gang, at der omtales familiemæssige forhold i arkivalierne, men det er meget sparsomt, og det er som regel kun en meget lille notits - disse anliggender har jo da heller ikke ret meget med embedets udførelse at gøre. - Et af de få steder er i en fortegnelse over konfirmanderne 1788, 1. søndag efter påske, hvor det som nummer to af drengene hedder, at »Præstens Dreng Peder« blev konfirmeret. Desværre var der netop i 1788 præsteskitte, og vi véd ikke, hvilken af præsterne Schmidt eller Friis, der var leverandør af konfirmanden.

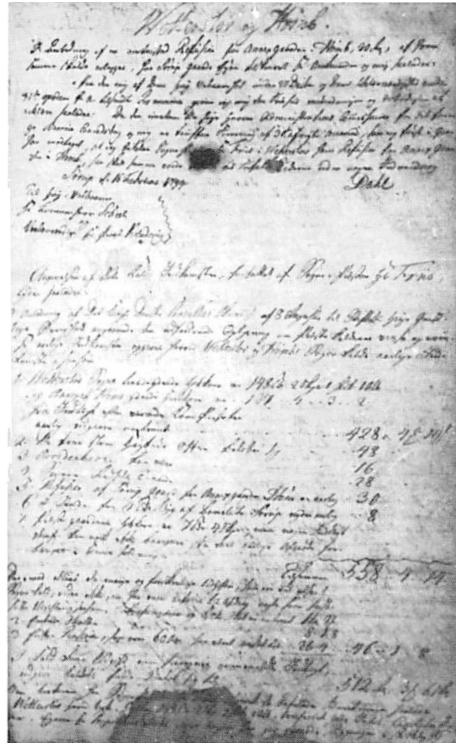

Fig. 13. Øverste del af siden fortæller om tvist om omkring Annexgaard, mens siden iøvrigt indeholder opgørelse over visse og uvisse indtægter samt udgifterne, ligeledes fra 1799. (Foto: Landsarkivet).

Da biskop Mønster visiterede Veterslev kirke, hvortil også ungdommen fra Høm var kommet, i henholdsvis 1808 og 1813, var det ikke få lovord, han havde til overs for læreren efter at have erfaret, hvor dygtige børnene var: »det Heele bar Vidne om trofast, utrættelig Undervisning fra den venlige Lærers Side, velsignet være hans Omhu for Guds Menighed, velsignet være hans Fremtids Arbeide!«

Bygningerne

Det første par århundreder efter reformationen kan vi kun gisne om bygningernes placering og udseende. Men fra slutningen af 1700-tallet begynder gisningerne at have noget at hænges op på. Allerede 1794 er der en fortegnelse over »Ringsted Herreds Præstegaardes Taxation og Indlemmelse i den Almindelige Brand Forsikring for landet«, og her er præstegården for Veterslev opført som takseret til og assureret for 1.550 rdl - iøvrigt bortset fra præstegården i Nordrup, den ringest assurede.

Men inden da havde der været syn et par år. Det første, vi har efterretninger om, var i 1792, men der er i notatet intet, der tyder på, at det skulle have været det første. Ved synet oplyses vi endda om, hvoraf præstegården består, nemlig:

1. Stuehus, der er den nordre længe; der er 15 fag teglhængt (!) tag; det er karakteriseret som værende i god stand. Der er ingen kølle (tørrehus), men

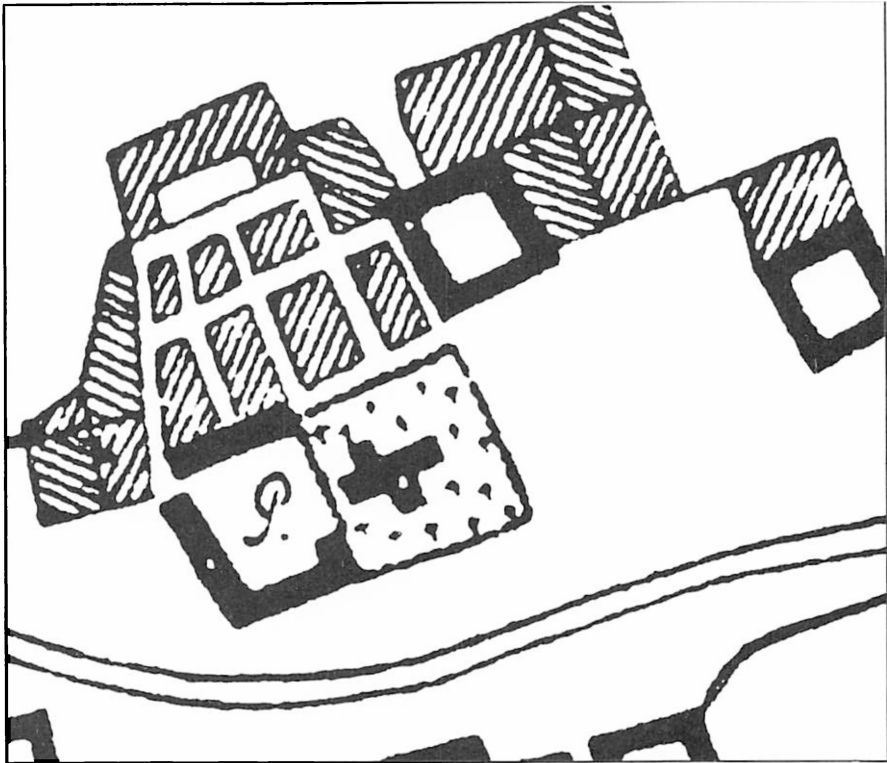

Fig. 14. Kraftig udsnitsforstørrelse af kortet over Velterslev fra 1784, revideret 1805. (Danmarks Kirker, Sorø Amt).

en brønd; tømmerværket er i god stand, eftersom bygningen er opført af nyt for få år siden. Der må således være tale om det 3. stuehus, da det første brændte 1639, og det er mere end »få år siden«.

2. Den vestre længe, der består af loe-lade og staldrum med fårehus; her er også 15 fag; denne bygning er i forsvarlig stand.
3. Den søndre længe, der har lade, loe og hestestald; den består af 18 fag, hvortil er søjet en lille udbygning på 2 fag mod øst, altså i nord-sydgående retning, så komplekset tilsammen udgør det meste af en fire-længet gård. Til denne længe blev der imidlertid allerede året efter, 1793, bygget endnu 8 fag, så den østre længe kom op på i alt 10 fag; nu blev der indrettet karlekammer, vognport og loe. Det skal dog bemærkes, at i 1796 omtales denne længe som kun havende 9 fag!

Synsudskrifterne for de følgende år siger samstemmende, at bygningerne er i udmærket stand; ordvalget kan variere lidt fra år til år, men der er ikke tvivl om meningen.

Først, når vi kommer frem til 1799, er der tale om ændringer. Ganske vist er stuehuset »i alle Maader i fortræffelig Stand, og ingen Mangel befandtes mere i

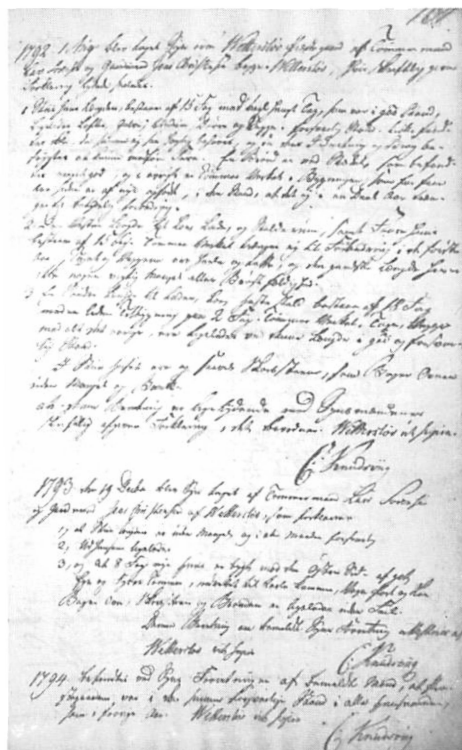

Fig. 15. De første synsforretninger kom også til at rumme en beskrivelse, som det ses her fra årene 1792, 1793 og 1794. (Foto: Landsarkivet).

Henseende til Bygninger eller noget af det, som det Kongl. Rescript befaler og at Udhusene ligeledes ere meget vel vedligeholdte«, men det hedder mærkværdigvis også, at »den nuværende Sognepræst selv har bygget en Deel, endog i forrige Aar 9 Fag paa den vestre Længe«.

Dermed kom den vestre længe altså på ikke mindre end 24 fag, hvilket må siges at være temmelig meget i sammenligning med de øvrige længer. Men der må have været brug for udvidelsen på denne tid.

For årene 1800, 1801 og 1802 er der ikke gjort notater ud over, at man igen underskriver udtalelsen fra 1799.

Men i 1803 er der kommet en betragtelig udvidelse ind i billedet, idet man efter at have besigtiget længerne udvendigt såvel som indvendigt åbenbart er gået om i haven, der har skiftet i den grad karakter »fra sørend værende Præstes Embedstid var næsten øde og begravet med Uland, var nu bleven aldeles forbedret, og fandtes i særdeles god Stand baade til Lykke og Fornøjelse«. Denne have har fortsat med at forundre synet, så det glæder sig over den år efter år. Nu befinder vi os i romantikkens barn- og ungdom, og det kan godt være, at det har været medvirkende til, at præsten har villet nusse noget mere om sin have, end pietisterne og rationalisterne gjorde forud for ham. Åndshistorien kan vel også lejlighedsvis afsløre sig i haverne!

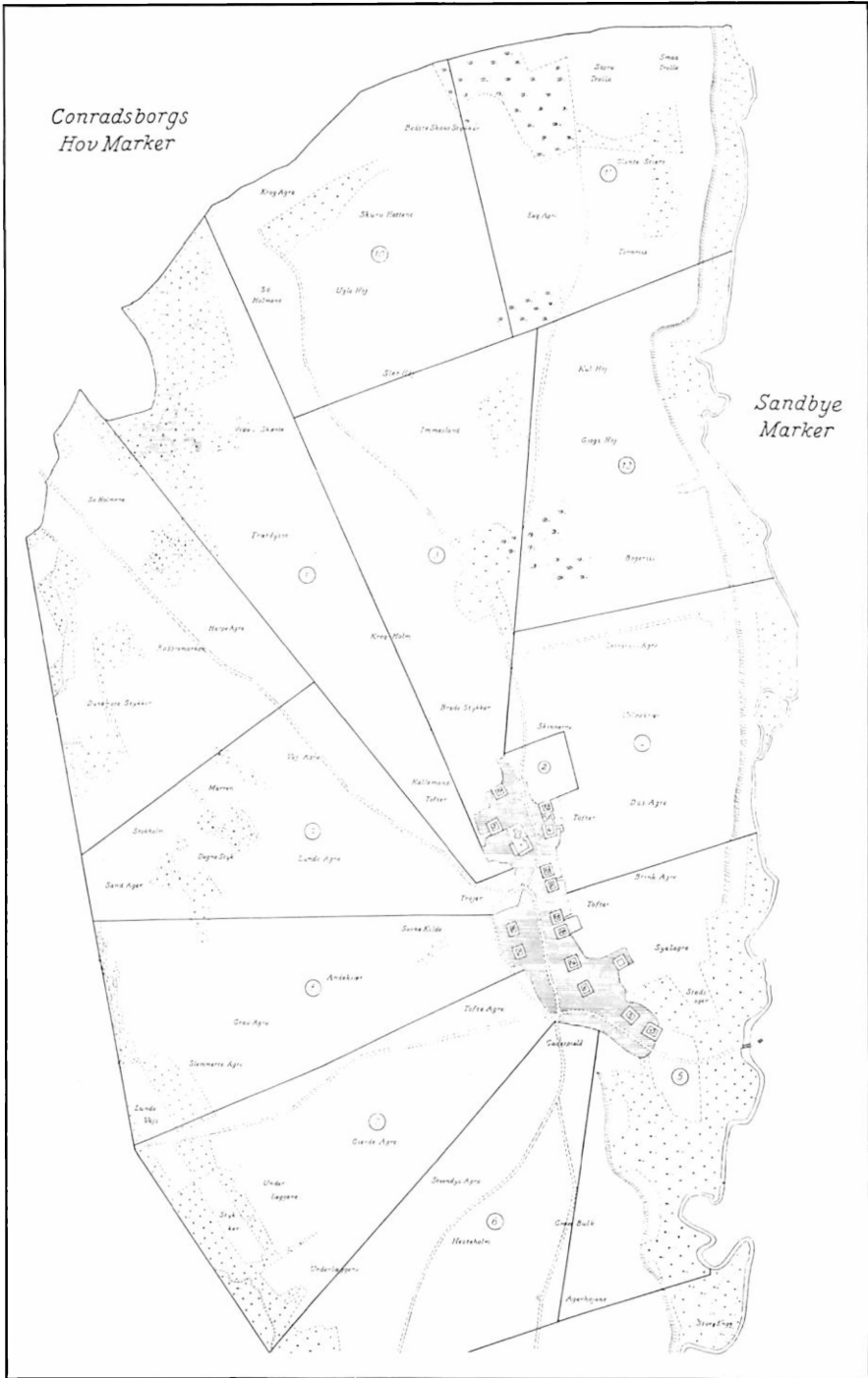

Fig. 16. Kort over Vetterstlevs marker, opmålt 1784, revideret 1805. (Fra: Levevilkaar i Vetterstlev).

I 1804 er haven forsynet med frugttræer, og der er kommet stengærde om den. - Pastor Friis har haft grund til at være stolt over sin præstegårdshave!

Bortset fra, at der i 1805 beordredes opsat et nyt brøndværk, sker der tilsyneladende ikke noget, før vi kommer frem til 1811, hvor vi får den vigtige oplysning, at taget er teglhængt, idet der noteres, at »Taget er paa nogen Understrygning nær helt og tæt«, Men resten af huset er »anstændigt og brugbart«. Vi har kort før disse år haft nedgangstiderne med englandskrigene, og i året 1813 havde vi statsbankerotten, så der har nok været mere eller mindre udtalt og erkendt armod mange steder i landet. Dette viser sig for præstegårdens vedkommende derved, at det året efter, altså 1812, hedder, at »det anmærkes, at det halve Tag over Stuehuset er lagt med Langhalm, og saare forsvarligt«. Der har ikke været økonomi til at udskifte de ødelagte tegl; man har måttet ty til billigere materialer, og det billigste, der kunne fås til formålet, var langhalm. Det har så været en dygtig mand, der har lagt det op, når det kommenteres som »forsvarligt«. Man kan undre sig over, at der ikke blev brugt rigtigt strå til at udbedre skaden på taget, men kun langhalm. Dette kan nok forklares med de to sammenhængende faktorer, at det dels var vanskeligt at få fat i rør, når man bor i Veterslev, og det var væsentligt dyrere, og dels at man kunne tage langhalm fra næsten hvilken som helst mark, det skulle være. - Den foregangsmand, der havde lagt tegl på taget, må altså have lidt nederlaget ikke længere at have råd til at være avantgardist!

Pastor Friis døde i 1817 i embedet. Det betød, at hans enke skulle oppebære enkepension fra det år. Til alt held har vi bevaret udregningen af den, og den viser, at enken skulle have en ottendedel af præstens indtægter, svarende til 30 tdr 2 skpr - men det skulle udredes i kontanter.

Det var amtsprovsten og præsterne fra Terslev og Førsløv, der forestod denne udregning. Mens de talte embedets indtægter sammen, kom de til at fortælle os, at præsten i 1817 stadig modtog 4 rd fra Sørup som refusion for den landsby, Peder Basse fik lov af kongen at nedrive før 1639; at præstegårdsjordens areal anslås til 70 tdr l - meget god jord; og at præsten fortsat modtager 30 rdl fra Sørup om året for Annexgårdens fritagelse for tiende; samt endelig at 1 tdr byg nu koster 5 rdl. Resultatet blev til enken 30 tdr 2 skpr - og det har nok hverken været til at leve eller dø af!

Ved synet 9. juni 1817 har det nu været pastor Jacob Jacobsen, der var beboer af den præstegård, som var synsforretningens genstand. Det år fandtes et par bjælker i stuehuset mere eller mindre forrådnede, og man bestemmer, at de skal udskiftes. Desuden er der på vestre længe et ikke helt tæt tag, hvorfor 9 fag bør omlægges; hertil beregnes 12 læs langhalm. Det nye i synsudskrifterne er, at nu ansætter man også en pris for reparationen, så der bliver mulighed for, at præsten kan gøre sig visse forestillinger om, hvordan hans budget har eller får det.

Ved synet i 1819 meddeles det, at der har fundet flere forskellige reparationer og forbedringer af huset sted siden synet i 1817, og det bruges som begrundelse for, at de ting, der synsudsættes i 1819, ikke nødvendigvis skal laves med det

samme, men godt kan vente til synet i 1821. Men det er nu alvorlige ting, der har været at udsætte på huset. Både nordre, søndre og vestre længe lader til at have hul i murværket, helt op til 6 fag, der bør repareres, så det er en ordentlig mundfuld, præsten skal bide over de kommende år. Til gengæld har man undladt at prissætte istandsættelserne!

Pastor Jacobsen må have set en fremtid for sig som frugtavl, for det meddeles også dette år, at han har udvidet haven betydeligt og dertil plantet omtrent 100 frugttræer, der nok skulle kunne yde større høst, end en velvoksen præstefamilie kan konsumere.

Jacobsens tid i Veterslev præstegård blev imidlertid kort. Han forlod sognene efter kun 5 år, nemlig i 1822, og hans efterfølger slog hans rekord ved kun at bestride embedet i 2 år, idet han rejste igen i 1824.

Det var Georg Holger Waage, der imidlertid sin korte tid til trods nåede at foretage sig noget, som efterfølgerne fik at mærke. Han rejste nemlig i 1823 et lån i præstegården. Vi har ikke efterretninger i forbindelse med lånets etablering, men vi får i 1845 (og senere 1874) at vide, at »en af Pastor Waage under 26. Septbr. 1823 udstedt og den 1ste Octbr. s.A. tinglæst Obligation stor 500 rd Sølv, for hvilken (ligeledes) er givet 1ste Prioritets Panterettighed i Wettersløv Præstegaard og Naadensaar, endnu henstaar uudslettet i Pantebogen«. Det kan blive meget dyrt ikke bare for præsten selv, men også for efterkommere, når der rejses lån!

Waage har nok været den mest lærde person, der har beklædt embedet som sognepræst i Veterslev og Høm. Han bar titel af professor og var desuden dr. theol. Hans karriere indeholdt også en periode som direktør for Sorø Akademi, hvorfra han søgte præsteembedet her. Hvad der ellers er blevet af ham efter det korte besøg foreligger der ikke efterretninger om.

Lidt længere holdt efterkommeren, Wilhelm Theodor Lindegaard ud, idet han beklædte embedet fra 1824-32. Lindegaard har været ret karrig med oplysninger til eftertiden. Vi har faktisk kun en enkelt afskrift af hans optælling af indtægterne, hvor han når summen 650 rdl, men ikke siger noget om udgifterne. Iøvrigt har afskriveren undret sig over, at han fortæller, at han angiver kapiteltaksten for byg til 2 rdl 3 mk i 1829, men den indre disputeren, som afskriveren har haft med sig selv, resulterer i, at han nok bliver nødt til at anerkende denne pris som middelprisen.

Vi skal helt frem til 1833, før der er noget særligt at bemærke. På dette års syn fandt man, at »Løft og Gulve trænger paa nogle Steder til Eftersyn«, medens »Løftet er for største Deel helt og tæt, men behøver dog Omlægning paa Udhusene af 9 halve Fag, og det øvrige at efterses«. Ligeledes trænger mur og tømmerværk, porte og døre til eftersyn.

Det er nu pastor Wilhelm August Hornum (1832-41), der må følge synsmændene rundt i sin egen bolig. Nu har det altid - indtil 1911 - været lidt af et problem med præsteboligen, for præsten havde godt nok ansvaret for den og udgifter ved den, men han havde ikke selv retten til at gå den efter. Han skulle i nogen grad

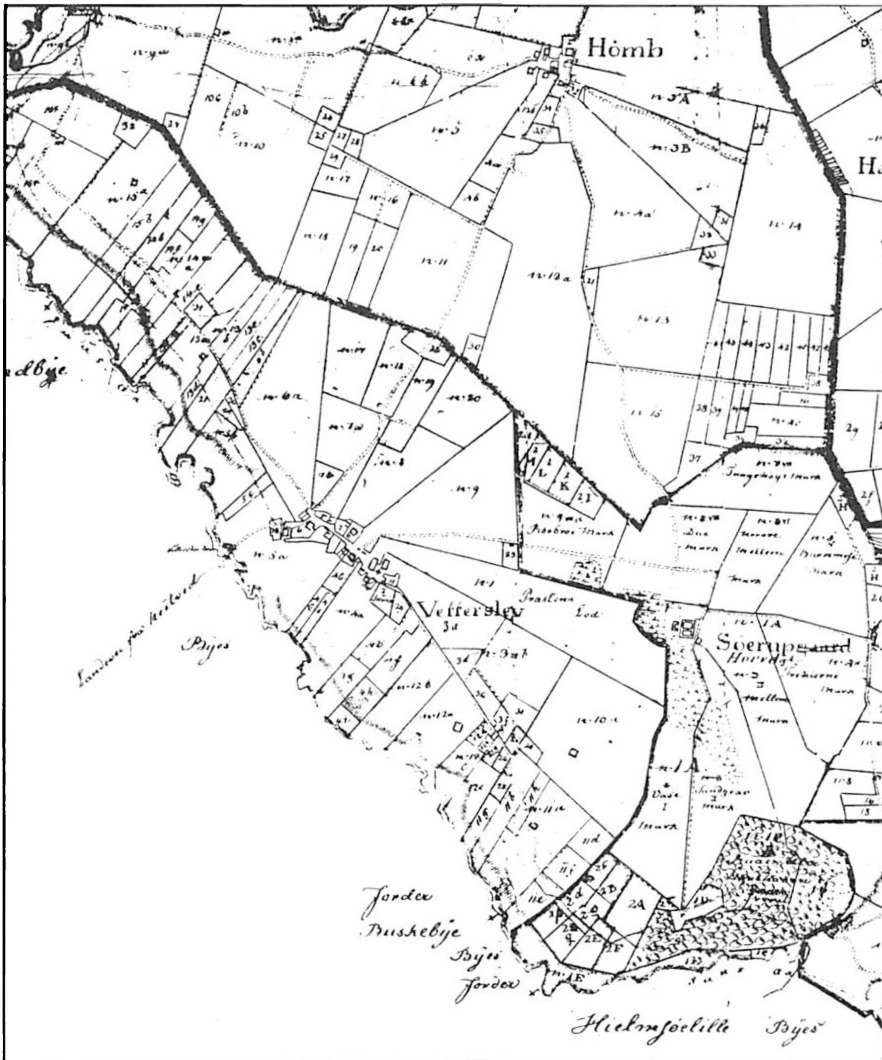

Fig. 17. Kort over Vetterlev og Høm. (Lokalhistorisk Arkiv, Ringsted).

købe den af sin eftermand - eller sælge den til ham; men han måtte ikke foretage sig noget med den uden øvrighedens tilladelse.

Dette sidste afslører sig i synsudskriften fra 1833, hvor det netop hedder, at Hornum ved overtagelse af præstegården modtog 46 rdl af sin forgænger til reparationer, men han forbeholdt sig dog retten til at kræve mere, hvis det viste sig, at den synsudsatte bryggersskorsten ville koste mere. Det ville ikke have været nemt at skulle sidde i enkesæde og så tilmed skulle afdrage på en reparation, der ikke var blevet udført i ægtefællens tid!

Endnu et præsteskitte skal der til, før vi kommer frem til 1841, det år hvor pa-

stor Peter Martin Malling Storm træder til. Han er til stede ved synet den 18. juni 1841. Her hedder det, at vinduerne er i samme stand som sidste år, selv om de var udsat på synet. Men værre er det, at loftet og gulvet visse steder er beskadiget. Bl.a. er det tilfældet med »Loftet over Jomfruens Kammer«, hvilket lader den mulighed åben, at Storm ved sin ankomst havde en voksen datter, og hun har fået et værelse som sit eget - hvis ikke »Jomfruen« hører til tyendet! Taget - også på hovedbygningen - skal for en del omlægges, ligesom tømmeret visse steder er meget brøstfældigt og skal udskiftes; hertil kommer, at huset skal hvidtes m.m. - men haven er i god stand!

Løvrigt led Storm en sørgelig skæbne. Det fortælles af hans efterfølgere, at han i høj grad led af melankoli, der endda var så slem, at han ikke selv kunne udføre sine embedshandlinger, men måtte have en hjælpepræst, ved navn Mohr, til at varetage denne del. Hans mørke sind blev mørkere og mørkere, og det endte med, at klokkeren en dag fandt ham hængende i klokketårnet. Der er desuden bevaret de biografiske noter om ham, at han blev 38 år og efterlod sig hustru og 4 børn.

Denne tragiske skæbne har nok fået lagt sin grundvold på et meget tidligt tidspunkt, måske var det arveligt, måske var der en oplevelse fra hans barndom eller tidlige ungdom, han ikke kunne slippe fri af - under alle omstændigheder blev det en tung fremtid for den forholdsvis unge enke.

(Fortsættes i næste årbog)

Fire nekrologer

Af Erling Petersen

I. Sognepræst Aage Lambert-Jensen

Den 13. maj 1985 blev pastor Lambert-Jensen begravet fra Fuirendal kirke, knap 83 år gammel. Det blev en særpræget begravelse, som han selv inden sin død havde tilrettelagt. Han, der et langt liv igennem havde talt over så mange af sine sognebørn, havde nu beskedent frabedt sig, at der blev holdt nogen egentlig begravelsestale, og det kan ikke undre, for beskedenhed var i det hele taget Lambert-Jensens særkende, var en del af hans væsen - også hvad hans lokalhistoriske indsats angik, idet han mere følte sig som formidler end som forsker.

Lambert-Jensen, der var gårdmandssøn fra Nordrup, blev cand. theol i 1928 og samme år ordineret medhjælper i Præstø. I 1931 blev han sognepræst i Kvislemark-Fuirendal, hvor han virkede, indtil han nåede pensionsalderen.

Ved siden af præstegerningen levede han stærkt med i egnens historie og gjorde et grundlæggende arbejde med at indsamle en mængde oplysninger om den gudelige vækkelse i Sydvestsjælland. Disse oplysninger udmøntedes dels i en artikel om Jens Corneliussen i Førsløv, offentliggjort 1942 i Sorø amts årbog, og dels i to grundige artikler: »Den gudelige bevægelse i Sydvestsjælland i de første to år efter dens frembrud«, der blev trykt samme sted i 1943-44. Et stærkt udvidet forarbejde til disse artikler offentliggjorde han 1940-45 i Kvislemark-Fuirendal kirkeblad. Det bør nok nævnes, at da dr. Knud Banning i 1958 forsvarede sin afhandling »Degnekristne«, høstede Lambert-Jensens indsats på dette område megen anerkendelse.

I 1960 skrev han jubilæumsbogen om Holsteinborg Sparekasse gennem 150 år, som han i 1964-65 supplerede med to mindre artikler i Sorø amts årbog. I 1966 skrev han et jubilæumsskrift om Hindholm Kost- og Realskole, hvor han i en årrække havde virket som historielærer. Lambert-Jensens sidste bidrag i Sorø amts årbog kom så sent som i 1984, en lille artikel om grevskabslæggen Joachim Schmiegelow, og han havde planer om flere.

Aage Lambert-Jensen var fra 1957 til 1963 medlem af Historisk Samsunds bestyrelse, men jeg tror ikke, arbejdet i bestyrelsen interesserede ham særlig meget. Det var for ham en hjertesag at fortælle om egnens historie for egnens folk, dels gennem artikler i årbog og dagspresse og gennem en omfattende aftenhøjskole- og foredragsvirksomhed, og vi vil i Historisk Samsund mindes ham som den beskedne, men flittige formidler af egnshistorien.

II. Amdsrådssekretær Folmer Christensen

I vinteren 1986 kom der meddelelse om Folmer Christensens pludselige død, få år efter, at han havde trukket sig ud af bestyrelsen for Sorø amts historiske samfund.

Det kan vist siges, at Folmer Christensen på en vis måde var »født« ind i Historisk Samfunds bestyrelse, for så vidt som hans fader, redaktør J. V. Christensen, var blandt dem, der arbejdede for oprettelsen af et historisk samfund for Sorø amt, sad i den første bestyrelse, var medlem af årbogens redaktionsudvalg og en flittig bidragyder til årbogen, så længe han levede. Også Folmer Christensens farbroder, Johs. T. Christensen, Vollerup, var i en årrække medlem af samfundets bestyrelse og skrev adskillige gode artikler til årbogen. I 1957 blev Folmer Christensen valgt ind i bestyrelsen og afløste dermed sin farbroder, men i modsætning til denne og faderen var han ikke i samme grad en pennens mand, men det udelukkede ikke, at han nærrede en varm, usvækket interesse for amtets historie. Han skrev dog i 1973 en smuk nekrolog over amtmand V. Topsøe, der i 23 år havde været formand for Historisk Samfund, og ordnede i 1982 en gammel artikel, som hans fader i sin tid havde skrevet om midtsjællænderen Ferdinand Billholts livsskæbne og hans død i Mocambique i 1929.

Folmer Christensen var, indtil han i 1981 afslog at lade sig genvælge, bestyrelsens næstformand, og det var en næsten fast regel, at han hvert år, når bestyrelsen konstituerede sig, og der blev foreslået genvalg, med klædelig beskedenhed og ægte selvironi erklærede sig villig til at påtage sig, hvad han betegnede som »det byrdefulde hverv«!

For hans varme interesse for sagen og hans beskedne, undertiden næsten selvudslettende væremåde vil vi i bestyrelsen mindes ham i tiden, der kommer.

III. Lektor Luja Balslev

I juni dette år døde tidligere medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Sorø Amt, lektor Luja Balslev, Sorø, i en alder af næsten 85 år. Han blev nyvalgt til bestyrelsen ved generalforsamlingen i konditoriet i Tersløse den 25. august 1957 og var medlem af denne, indtil han den 27. april 1983 afslog at lade sig genvælge. I dette lange åremål sad han i årbogens redaktion og var i årene 1959-64 tillige formand for bestyrelsen.

Lektor Balslev, der blev født den 9. august 1901 i Vordingborg, var søn af cand. theol. Johan L. Balslev, der 1913-22 var sognepræst i Kvislemark-Fuirendal, og som i 1917 skrev artiklen »En mærkelig åbenbarelse af et begået mord« i Historisk Samfunds årbog. Lektor Balslevs tilknytning til Sorø amt var således af meget ældre dato end hans ansættelse ved Sorø Akademi, hvor han fik sin livsgerning.

Samarbejdet med lektor Balslev blev i alle henseender forbilledligt. Han var en meget vidende og kundskabsrig mand, der på fortrinlig måde tilrettelagde og le-

dede en lang række af vore udflugter, såvel på Sjælland som i Skåne, og ved rundvisningen i en række af vore smukke kirker kunne vi næppe have fået en mere kyndig vejleder end lektor Balslev, der så levende og engageret kunne meddele oplysninger om bygningshistorie og fortælle om kalkmaleriernes betydning og indhold.

Som medlem af årbogens redaktion siden 1959 fik den, der skriver dette, et endog meget nært samarbejde med lektor Balslev, et samarbejde, der fik stor betydning såvel for årbogens indholdsmæssige kvaliteter som for redaktionens øvrige medlemmer, der kunne lære meget af Balslevs evne til at vurdere og bedømme de indsendte manuskripter, for når han havde sagt god for en artikel, var der ingen tvivl om, at den ville blive optaget i årbogen. Det var simpelthen en fornøjelse at redigere årbogen, når man som jeg havde lektor Balslevs store viden og omfattende ekspertise at støtte sig til og tære på. Det følte derfor også som et meget stort savn, da han i 1983 under henvisning til alder og helbred trak sig ud af bestyrelsen og dermed også af redaktionsudvalget.

Lektor Balslev skrev ikke så meget selv, men dette til trods må hans indsats for Historisk Samfund for Sorø Amt rangeres på højde med den, der i tidens løb blev ydet af folk som L. F. la Cour, J. V. Christensen, P. Severinsen og Jens Heltoft.

Men også på anden vis er der god grund til at mindes lektor Balslev - først og fremmest for hans fine menneskelige fremtræden og den stilfærdige hjertelighed, han mødte sine omgivelser med, og som kom til udtryk i hele hans færde. Personligt føler jeg det som en stor begunstiggelse, at jeg i så mange år fik lov til at samarbejde med lektor Balslev.

IV. Gårdejer Peter N. Kristensen

Mandag den 21. juli 1986 døde i Vemmelev Peter N. Kristensen, der i mange år havde været ejer af Aakandegaarden i Forlev, og som i nogle år var et interesseret og virksomt medlem af Historisk Samfunds bestyrelse.

Med Peter Kristensen er et levende, vågent og engageret menneske gået bort. Han var rodfæstet i sit sogn og sin slægt og besad en omfattende viden om sognet og egnen, som han gerne meddelte til andre. Få har som han sat sig ind i den fortid, han på så mange måder følte sig knyttet til, men det betød ikke, at han vragede nutiden. Han var således i mange år engageret i kommunalpolitisk arbejde, var næstformand i sognerådet 1943-50, blev indvalgt igen i 1958 og var sognerådsformand 1962-70, et hverv, han røgtede således, at han høstede megen anerkendelse blandt kommunens beboere.

Peter Kristensens historiske interesse var medfødt, og den var usvækket til det sidste. Han tog i 1969 med glæde mod opfordringen til at indtræde i Historisk Samfunds bestyrelse, men havde den indvending, at han var lige lovlig gammel. Det var dog ikke at mærke! Ikke blot fik Historisk Samfund flere medlemmer i

Vemmelev-Hemmeshøj, efter at Peter Kristensen var kommet i bestyrelsen, men han ydede også et par vægtige bidrag til årbogen - i 1975 med »Glimt fra en gammel sognerådsprotokol«, en skildring af det kommunale selvstyre i årene 1841-1921, og i 1978 med »Småtræk fra det kirkelige liv i Vemmelev gennem 400 år«.

Også efter at Peter Kristensen i 1981 trak sig tilbage fra bestyrelsen, beskæftigede han sig med den lokale historie, og han var derfor selvskreven som bidragyder til bogen om Vemmelev og Hemmeshøj sogne, der udkom i 1984, og hvortil han har skrevet ikke mindre end seks afsnit, der alle røber hans store viden på det lokalhistoriske felt, men som samtidig vidner om hans varme, aldrig svækkede interesse for hemsognet.

Den, der skriver dette, har gennem flere år haft et ret nært forhold til Peter Kristensen. Vi havde så mange fælles interesser: Danmarks historie, hjemegnens historie og slægtens historie, så da jeg modtog budskabet om Peter Kristensens død, var min første tanke denne: Nu skal vi altså ikke mere til Vemmelev og snakke historie!

Peter Kristensen blev begravet i det gamle familiegravsted på Vemmelev kirkegård lørdag den 26. juli, og ved en mindesammenkomst i Hemmeshøj forsamlingshus blev der sagt mange smukke og velmente ord om Peter Kristensen, og jeg vil slutte denne nekrolog med de ord, én af de mange talere endte sin tale med:

»Først når vi har mistet, véd vi, hvor meget vi har ejet!«

Nye bøger

Af Ole G. Nielsen

Stamtavle efter Rasmus Thomsen

I 1947 udkom første udgave af »Stamtavle efter Rasmus Thomsen«. I 1985 kom en a jour-ført udgave, som er redigeret af Kaj Rasmussen, Hyllested.

Det er efterslægtstavlen for gårdmand og sognefoged i Flakkebjerg - Rasmus Thomsen (1820-1896) og hans hustru Karen Marie Sørensdatter (1823-1869).

Vetterslev og Omegns Forbrugsforenings 100 års jubilæum

Omslag: Kontrabog for Vetterslev og Omegns Forbrugsforening.

Sognepræst Jørn Jørgensen har skrevet Vetterslev Brugsforenings jubilæumsskrift. Det indeholder en spændende historie om brugsforeningens vanskelige start, og om udviklingen gennem de 100 år. Foruden det lokalhistoriske stof, der fortælles med humor og engagement, er der væsentlige afsnit om ideologien bag forbrugsforeningerne, som også kan interessere udensogns læsere.

Erindringer - Rasmus Pedersen Dal, snedkermester, Løvegade 40, Slagelse

Omslag: Rasmus Dal.

Snedkermester Rasmus Dal (1890-1984) skrev sine erindringer få år før han døde, og disse har hans børn nu ladet trykke.

Snedker Dals familie var fra Sydvestsjælland, selv voksede han op ved Vejen, men fra 1918 var han snedkermester i Slagelse.

I erindringerne kan man læse meget om familien, læretiden, soldatertiden og lidt om de mange år som selvstændig håndværker i Slagelse. Bl.a. fortæller han, at han stod model for sin svoger - kunstmaleren Troels Trier, da denne skulle male alterbilledet til Helligåndskirken i Slagelse, motivet var »Den fortabte søn«.

Erindringerne giver et godt billede af en snedkers uddannelse og arbejdsvilkår.

Litteratur om Sorø amt 1985

Ved A. Strange Nielsen

Amtet i almindelighed:

BINDINGSVÆRK I DET GAMLE SORØ AMT - Kreditforeningen Danmark er i gang med at udgive en serie på 5 egnsbøger om bindingsværksbyggeri. Kulturhistorikeren *Gorm Benzou* er forfatter til »Bindingsværk, øerne øst for Storebælt«, hvor det gamle Sorø amt også får sin omtale.

BONDE- OG HUSMANDSURO 1848 - Ude på landet førte utilfredsheden med samfundstilstandene i tiden op til grundloven 1849 til megen uro forskellige steder. Da 3-års krigen 1848-50 brød ud, vendte denne uro sig mod alt, hvad der var tysk. Rundt i det syd- og midtsjællandske kulminerede uroen i de bevægede martsdage 1848. Adskillige af de større gårde var på tyske hænder eller ejedes af folk med nær tilknytning til tyske eller holstenske familier. Uroen vendte sig da mod disse jordgodsbesiddere og førte mange steder til optøjer og demonstrationer. Nogle steder endda blot på grund af løse rygter. Efter krigen rettede landalmuens utilfredshed sig mod regeringen og godsejerne, især på grund af husmændenes pligtarbejde. Fortællingen om denne uro bringes i bogen »Frygten fra 1848« skrevet af lektor *Claus Bjørn* og udgivet af Landbohistorisk Selskab. Fra det gamle Sorø amt fortælles om uroen ved Adamshøj, Eskilstrup, Giesegård, Gisselfeld, Skjoldenæsholm og Svenstrup.

KALKMALERIER - Nationalmuseet har taget sig for at udsende et værk »Danske Kalkmalerier«. Det er malerierne fra hele middelalderen, men også fra perioden efter reformationen. Nu foreligger bindet om de gotiske malerier fra hundredåret 1375-1475, hvor mængden af kalkmalerier fra det sjællandske område er overvældende. En væsentlig del af billederne er gengivet i farver, hvilket er med til at gøre indholdet levende og udtrykksfuldt. De udvalgte billeder beskrives udførligt og bliver i en fortegnelse bag i bogen dateret, hvad både alder, oprindelse og senere restaurering angår. Fra Sorø amt får vi kalkmalerierne gennemgået i Bringstrup, Gimlinge, Kirke Stillinge, Kvislemark, Kværkeby, Ottestrup, Sorø, Vester Broby og Vigersted kirker.

NATUROMRÅDER - Miljøministeriet og Fredningsstyrelsen har udgivet en fornem bog »Danmarks større nationale naturområder«. I bogen drager vi landet rundt og ser på de skønneste og mest særprægede områder, hvis geologi, plantevækst og dyreliv, natur, landskaber og disses kulturpræg skildres i ord og billeder. I alt får vi Danmark præsenteret i 44 sådanne lokaliteter. Vort område er repræsenteret af Midtsjælland, Tystrup-Bavelse søerne og Sydvestsjælland's kyst.

SUSÅEN - I konkurrencen om »Trolleprisen«, der uddeles på Herlufsholm skole, har gymnasieelev *Peder Conradsen* udarbejdet en afhandling, der beskriver Susåen fra stenalderen til vor tid. Foruden Skovkloster-Herlufsholm medtages også de industrier, der i vor tid fik deres beliggenhed ved åen(kanalen), og som i egentligste forstand skylder åen deres tilstedeværelse.

Enkelte lokaliteter:

GUNDERSLEV SOGN - Et lokalhistorisk udvalg har arbejdet i 6 år med en beskrivelse af Skelby og Gunderslev sogne. Det er der kommet en smuk og stelig bog ud af. Den fortæller om landskabet, kirke, skolevæsen, Gunderslevholm herregård, Susåen, skovene, landsbyerne, hospitalet og Holløse mølle. Bogen er trykt på kvalitetspapir og forsynet med mange fine illustrationer.

GYRSTINGE KIRKE - I årbogen »Nationalmuseets Arbejdsmark« 1985 bringes en artikel »Jagten på enhjørningen« skrevet af konservator *Pernille Binné*. Den drejer sig om det antemensale(alterbordsforside) fra ca. 1525, som i 1877 blev overgivet til Nationalmuseet i meget medtaget stand. Dette klenodie, som har været istandsat flere gange, er nu atter restaureret. Hele antemensalet er et billede malet på træ, og det fortæller beretningen om enhjørningen og det, dette dyr symboliserer i den katolske tros Maria-dyrkelse. Selv om billedet er noget medtaget, har det bevaret sin skønhed, både i selve fremstillingen af motivet og i de fine farver.

HERLUFSHOLM - Herlufsholm skoles blad er udgivet i et meget smukt særnummer »Skovkloster - 850 - Herlufsholm«. Det rummer 16 korte artikler, hvis emner alle drejer sig om Herlufsholm, strækkende sig fra en redegørelse om stifterbrevet af 29. november 1135 til den indledende beretning om den allernyeste og helt skelsættende udvikling på Herlufsholm 1965-85. I dette særnummer bringes også en oversigt over, hvad der ialt er udgivet af litteratur om Herlufsholm i jubilæumsåret 1985. Foruden de i denne litteraturoversigt omtalte bøger drejer det sig om:

Thema Jexlev: Skovkloster i senmiddelalderen - på grundlag af abbed Jeps regnskaber, bragt i tidsskriftet Rosta nr. 14.

Thema Jexlev: Hvad Skovkloster gernte - bragt i tidsskriftet »Siden Saxo«, 2. årg. nr. 4.

Mads Nielsen: Sværd skal vige for kors - et kirkespil opført på jubilæumsdagen 1985 af skolens disciple.

Kristian Olsen: Skovkloster - en skoles forhistorie. Udg. i Klassikerforeningens kildeskrifter Systemer 1985.

I rækken af bøger, der blev udgivet i anledning af 850 året for Skovklosters stiftelse, finder vi også en utraditionel bog om, hvordan det var at være discipel(elev) på Herlufsholm 1931-38. Det er *Palle Oluf de Bangs* bog »Dipleår på Herlufsholm«, udgivet på eget forlag. Det er en erindringsbog om skoletiden dengang, lidt romantisk vel nok, men skrevet i ægte veneration for den gamle skole og medtagende alle sider af skolelivet. Der gives mange personskilddringer af lærere, personale og kammerater. Bogen er velskrevet og vel illustreret og slutter med en ordliste over det særlige herloviancersprog.

Herlufsholm skoles egentlige jubilæumsbog »Fra skole til gods« handler om tiden 1788-1887. Det er en fornem jubilæumshyldest i anledning af de 850 år for Skovkloster/Herlufsholm. Forfatteren, professor *Flemming Tolstrup* har præsteret et arbejde af høj karat, både historisk, men også sprogligt, som det er en lyst at læse. Det væsentlige er med, uden at fortællingen forekommer langtrukken. På grund af Herlufsholms stærke placering i lokalsamfundet er bogen tillige blevet en egenhistorisk perle, og det skyldes, at skolens, godsets, cgnens og den almene danske historie er blevet til en helhed. Skildringerne falder i ret korte, meget koncentrerede kapitler, som letter overskueligheden og gør det muligt straks at søge oplysning om bestemte emner. Med registre og noter er det et værk, der skaber respekt om sin meget vidende og formående forfatter. Det er der til en smuk bog, hvad både papir, tryk og billeder angår. Den er udgivet af Herlufsholm stiftelse.

HOLSTEINBORG - I anledning af, at Danmarks Turistråd vil gøre 1986 til et H. C. Andersen turist-år, har *Helge V. Quistorff* skrevet en artikel om H. C. Andersens jul på herregårdene Holsteinborg og Basnæs i Sydvestsjælland. Den er bragt i »Turistmagasinet«, nr. 4, 1985.

JYSTRUP - »Jystrup Brugsforening 1885-1985« er titlen på en jubilæumsbog, som brugsforeningen har udgivet, og som ekspeditionssekretær *Aage Bagger*, Jystrup, har forfattet. Skriftet fortæller om brugsens tilblivelse, dens handel og omsætning. Endvidere redegøres der for de forskellige bygningers opførelse, efterhånden som brugsen voksede, også hvad angår handelen med grovvarer. Dette er suppleret med omtale af uddelers og formænds virke i brugsens tjeneste. Det er værdifuldt at se en beskrivelse af livet i forsamlingshuset, som hørte med til brugsforeningskomplekset. Man forstår, hvorfor brugsen fik en central placering i sognets liv.

RINGSTED - I 1885, d. 24. marts, åbnede Dagmarasylet i Ringsted. 100-året for asylets virke blev fejret med en fest og med udgivelse af et hæfte, der fortæller væsentlige træk om den gerning, der blev udført fra starten og indtil nu. Vi læser om børnene og om forstanderinder, medhjælpere og bestyrelse. Gode illustrationer liver op i beskrivelsen.

SLAGELSE - Det største fund af middelalder-guld i Danmark blev gjort i Slagelse i 1883 ved en kælderudgravning i ejendommen på hjørnet af Smedegade og Skovsøgade. Det bestod af 456 guld- og sølvmønter, ringe, perler og andre smykker. Dette betydelige fund har ikke tidligere været beskrevet. Men nu har museumsinspektør *Fritze Lindahl* og *Jørgen Steen Jensen* nøje studeret fundet, der befinder sig i Nationalmuseet. Resultatet heraf bringes i årbog for nordisk Oldkyndighed og Historie 1983 (udg. 1985). Det er spændende at læse om de fornemme smykker: Ringe, spænder, påsyningssmykker, mønter og barrer. Forfatterne søger at placere de ædle sager i datidens Danmark, nærmere betegnet snart efter 1372 og måske i forbindelse med danchoffet i Slagelse 1376, hvor dronning Margrethes søn Oluf blev valgt til konge.

SORØ - »Soranske studier« er en række undersøgelser foretaget af *H. C. Olrik* (1876-1949) i tiden efter 1920. De er nu samlet og udgivet hos C. A. Reitzels boghandel. »Soranske Studier« fortæller om Sorø skole og akademi, lærere og elever, om digterne B. S. Ingemann, Carsten Hauch og Carl Bagger m.fl. Først og fremmest bringer bogen en indgående skildring af Frederik VI's akademi og den genoprettede kostskole. Desuden bringes en afhandling om slægten Sneedorffs oprindelse. Endvidere en dokumentation for, at Ingemanns »Fred hviler over land og by« slet ikke er inspireret af den yndefulde Sorø-egn. Da der i bogen også findes mange enkeltheder om selve Sorø, er der også byhistorie i den. Bogen er forsynet med gode, klare billeder.

TÅRNBORG - I 1926 skrev *Th. Winther* en bog om Tårnborghavn sogn. På kirkesognet Tårnborghavn 25-års jubilæumsdag d. 1. dec. 1984 blev sognets historie atter udsendt i bogform. Speditør *Bent Meyer* havde gjort det store arbejde at indsamle historisk stof om sognet i den efterfølgende tid. Under hans forfatterskab og redaktion udkom så »Tårnborghavn - et sogn i Vestsjælland«. De første 43 sider er et genoptryk af Winthers bog, resten af den 126 sider store bog handler om den nyere historie, såsom kirken, skolevæsenet, børnehaver, foreningslivet, ældreforsorgen, Klarskovgård, sparekassen, mejerier, brugsforeninger, forsamlingshus og kommunestyret. Bogen er udgivet af Tårnborghavn Grundejerforening.

VESTER BROBY - Historikeren, cand. mag. *N. H. Frandsen*, Tølløse, har fremdraget en grufuld historie, som han har kaldt »Mordet på Store Hans« og udgivet på forlaget »Bønhasen«. Historien handler om husmand Hans Jensen, der levede i V. Broby fra sin fødsel i 1804 indtil han blev ombragt i 1860. Bogen beretter indgående om de forhold, der førte til mordet, om opklaringen og om henrettelsen af morderen på Sorø galgebakke i 1861. Bogens skildring af det allernederste lag af den stedlige almue er et stærkt vidnesbyrd om et hårdt miljø med dårlig moral. Bogen er udgivet i stencilret form.

Historisk Samfund for Sorø amt 1985

Forårsmødet blev afholdt den 26. april 1985 i Sørbymagle forsamlingshus. Generalforsamlingen havde Erik Nielsen som dirigent. Formanden omtalte i sin beretning de forhandlinger, der havde været med Hashøj kommune om en overdragelse af Halkevad Mindelund til kommunen. I den årrække, hvor Historisk Samfund har stået som ejer, har man med midler fra legatet, som blev oprettet af Agnes Krogh Hansen, fået rettet op på såvel beplantning og broer som mindestenene. Generalforsamlingen gav sin fulde tilslutning til, at mindelunden med legatmidler blev overdraget til Hashøj kommune, idet man fandt det rigtigt, at dette historiske sted på denne måde blev sikret vedligeholdelse og pleje i den kommune, hvor det ligger.

Regnskabet blev forelagt af kassereren, R. Henneke, der bl.a. oplyste, at foreningen har 738 medlemmer.

Såvel beretning som regnskab blev godkendt. Bestyrelsens forslag om forhøjelse af kontingentet fra 60 til 75 kr. blev enstemmigt vedtaget af generalforsamlingen.

På valg til bestyrelsen var M. Haar, E. M. Leban, J. Lyshjelm, E. Petersen og H. Torm - alle blev genvalgt. Til revisor i stedet for C. Ph. Carstensen, Slagelse, der ikke ønskede genvalg, valgtes Lars Hansen, Flakkebjerg.

Foredraget, der var arrangeret i samarbejde med Hashøj lokalhistoriske Arkiv, havde samlet ca. 150 deltagere. Professor Troels Dahlerup, Århus, fortalte ud fra de gamle kirkebøger fra Sørbymagle og Kirkerup. Man fik tegnet et godt billede af de sjællandske kirkesogne og deres beboere på Chr. d. 4's tid. De mange fremmødte var meget optaget af emnet, og det gav sig bl.a. udslag i en række spørgsmål for uddybning af delområder fra foredraget.

Forårsturen fandt sted Kr. Himmelfartsdag d. 16. maj og gik til Fyn. Første stop var herregården Hagenskov, hvor indenrigsminister Britta Schall Holberg og hendes mand, lærer Jørgen Hansen, bød velkommen. Jørgen Hansen holdt et meget levende foredrag om gårdens historie. Senere gik man gennem en del af hovedbygningen og derefter gennem parken til det gamle voldsted. Turen gik videre til Kaleko vandmølle og til Fåborg, hvor der var byvandring, besøg på byens kunstmuseum og i det gamle kirketårn. Turen, der blev ledet af E. Nielsen og M. Haar, var meget vellykket.

Efterårsturen gik til Køge d. 1. september, og vi var heldige med vejret. Museumsinspektør H. Torm tog deltagerne med på byvandring, og vi fik under meget kyndig vejledning en spændende indføring i byggestil ved besøg ved flere huse og i gårde omkring det store torv. Senere samlede man i kirken, og her fortalte H. Torm om bygningens historie og det meget smukke inventar. Sidste besøg var på Gl. Køgegård, hvor stiftelsens direktør P. F. Collet fortalte om den gamle gård og dens ejere. Ved en rundgang i hovedbygningen fik man bl.a. set, hvordan dens værelser er præget af minder (bl.a. malerier) fra den Carlsenske slægt, der oprettede legatstiftelsen, der stadig ejer godset.

Igen i år skal der lyde en tak for arbejdet med årbogen. De forskellige artikler fra det gamle Sorø amts område er gode at få samlet og en glæde at læse. Det er godt for os i dag, men samtidig er meget værdifuldt stof sikret for eftertiden.

Tak til foreningens medlemmer for god og bred deltagelse ved møder og ture. *Johs. Lyshjelm.*

Driftsregnskab fra 1/10 1984 til 30/9 1985

	Indtægt	Udgift
Kassebeholdning pr. 1/10 1984	259,92	
Kontingent for 744 medl. (à 60 kr.)	44.640,00	
Salg af ældre årbøger	1.958,50	
Tilskud (stat, amt og kommuner)	8.200,00	
Tilskud (pengeinstitutter)	5.200,00	
Hævet på kassekredit	9.708,03	
Diverse indtægter	260,18	
Årbogen 1984		41.125,55
Porto		7.207,50
Administration		4.271,97
Møder og udflugter		3.421,25
Indsat på kassekredit		11.056,70
Diverse udgifter		2.758,63
	<hr/>	
	70.226,63	69.841,60
Kassebeholdning 30/9 1985		385,03
	<hr/>	
Balance 30/9 1985	70.226,63	70.226,63

Kassebeholdning:	
Girokonto	297,83
Kontant beholdning	<u>87,20</u>
	<u>385,03</u>

STATUS PR. 30/9 1985:

Aktiver:

Beholdning af ældre årbøger	Kr. 14.000,00
Indestående på girokonto	Kr. 297,83
Kontant beholdning	Kr. 87,20
	<hr/>
	Kr. 14.385,03

Passiver:

Skyld på kassekredit	Kr. 1.146,95
Formue	Kr. 13.238,03
	<hr/>
	Kr. 14.385,03

Slagelse, den 14/2 1986.

R. Henneke.

Regnskabet er revideret og fundet i orden. Alle bilag er gennemgået, og beholdninger - giro, kassekredit og kontanter - er fundet til stede og afstemt.

Slagelse, den 14/4 1986.

sign. L. Hansen   Bent Heguard Petersen.

FØLGENDE HAR GIVET TILSKUD:

Kulturministeriet	Bikuben, Korsør
Vestsjællands amt	Bikuben, Sorø (Sorø Spare- og Lånkasses Fond)
Haslev kommune	Den Danske Banks Fond, Ringsted, Sorø, Slagelse og Korsør afd.
Korsør kommune	Handelsbanken, Slagelse

Ringsted kommune	Holsteinborg Sparekasse
Skælskør kommune	Ringsted Sparekasse
Slagelse kommune	Privatbanken, Sorø
	Skælskør Bank
	S.D.S., Skælskør
	Slagelse Sparekasse

Vi takker alle, der har støttet vort arbejde!

Nye medlemmer pr. 15/4 1986:

1. Aufeldt, Hans O., Falkevej 6, 4261 Dalmose.
2. Berthelsen, Poul E., Violvej 3, Svendstrup, 4220 Korsør.
3. Buchwald, Bent, bogtrykker, Gl. Torv 4, 4230 Skælskør.
4. de Silva, W. Gabriel, journalist, Frederiksbergvej 33, 4180 Sorø.
5. Flittner, Klavs, Sørbylillevej 24, Rosted, 4200 Slagelse.
6. Jensen, Jens, Slagstrupvej 30, 4200 Slagelse.
7. Johansson, Elise, tlf., Gammelgade 7, 4230 Skælskør.
8. Jørgensen, Oda, Slagelsevej 26, Sørbymagle, 4200 Slagelse.
9. Larsen, Peter Hvilsom, lærer, Skælskørvej 84, Haldagerlille, 4250 Fuglebjerg.
10. Madsen, Niels, gdr., Saltøvej 94, Saltøby, 4700 Næstved.
11. Madsen, Peter, gdr., Theaslyst, Mølleværnet 12, Bistrup, 4700 Næstved.
12. Pedersen, Hans-Henning, overl., Drachmannsvej 7, 3100 Hornbæk.
13. Pedersen, Lilly, Kongeåsen 50, 4230 Skælskør.
14. Petersen, Villy, Rådmandsvej 22, 4230 Skælskør.
15. Stenlille kommunes lokalhistoriske Arkiv, Veddevej 46, 4290 Stenlille.
16. Sørensen, Bente, Tommelisevej 7, 4200 Slagelse.
17. Sørensen, Palle, Krummerupvej 40, 4250 Fuglebjerg.
18. Trosbjerg, Ejnar, gdr., Galgeagergård, 4261 Dalmose.
19. Johansen, Lone, Vestergade 9, 4230 Skælskør.
20. Nielsen, Else og Frede, Lyshøj 1, 4220 Korsør.
21. Pedersen, Bent E., Banevolden 7, 4200 Slagelse.
22. Frederiksen, Vagn, Rømparken 4, 4200 Slagelse.

Sognerepræsentanter, der modtager indmeldelse:

<i>Bromme</i>	Skovfoged P. Hoch, Bromme Skov, tlf. 03607026.
<i>Eggeslevmagle</i>	Sognepræst Jens Hansen, Eggeslevmagle, tlf. 03541184.
<i>Fuglebjerg</i>	Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg, tlf. 03753492.
<i>Haraldsted</i>	Gdr. A. Knudsen, Allindelille, tlf. 03600011.
<i>Haslev-Freenslev</i>	Bibliotekar Jens A. Nielsen, Haslev, tlf. 03692250.
<i>Holsteinborg</i>	Redaktør Chr. Pedersen, Rude, tlf. 03759096.
<i>Hyllested</i>	Amtskontorchef Bendt Jensen, Brobjerg, tlf. 03759040.
<i>Hyllinge</i>	Gdr. Poul Stensgård Hansen, Hyllinge, tlf. 03744152.
<i>Høve-Flakkebjerg</i>	Gdr. Jens Buchwald, Flakkebjerg, tlf. 03585148.
<i>Haslev-Ting Jellinge</i>	Overlærer Holger Johansen, Sandved, tlf. 03756028.
<i>Kirke Stillinge</i>	Gdr. Helge Christiansen, Bildsø, tlf. 03547511.
<i>Korsør</i>	Skolebestyrer Mogens Haar, Korsør, tlf. 03572420.
<i>Lundforlund-Gelev</i>	Lærer Ole G. Nielsen, Lundforlund, tlf. 03584106.
<i>Magleby</i>	Fhv. borgmester Johs. Lyshjelm, Stignæs, tlf. 03594987.
<i>Ringsted</i>	Badeassistent Harry Pedersen, Ringsted, tlf. 03615768.
<i>Skælskør</i>	Overlærer Ingeborg Christiansen, Skælskør, tlf. 03594735.
<i>Slagelse</i>	Viceinspektør R. Henneke, Slagelse, tlf. 03522738.
<i>Sneslev</i>	Gdr. Carl Jensen, Hanchøjgård, Sneslev, tlf. 03641041.
<i>Sorø</i>	Museumsinspektør Helge Torm, Sorø, tlf. 03634587.
<i>Tæstrup</i>	Prop. P. Klestrup-Hansen, Henriettelund, tlf. 03680202.
<i>Tårnborg</i>	Kontorass. C. Støvring Jensen, Svenstrup, tlf. 03580220.
<i>Valsøllille-Jystrup-Vigensted</i>	Fru Gerda Ahrenkiel Pedersen, Ortved, tlf. 03628460.
<i>Vetterslev-Høm</i>	Mekaniker Berg Jacobsen, Vetterslev, tlf. 03643115.

Ældre årbøger

I nedenstående oversigt er opført de udkomne årbøger, der kan købes ved henvendelse til kassereren, R. Henneke, Kristinelundsvej 39, 4200 Slagelse, tlf. 03 52 27 38.

Pris: Bd. 2 (1913) til og med bd. 49 (1962) 10 kr. for medl. (20 kr. for ikke-medl.)

Bd. 50 (1963) til og med bd. 65 (1978) 15 kr. for medl. (25 kr. for ikke-medl.)

Bd. 66 (1979) til og med bd. 72 (1985) 40 kr. for medl. (60 kr. for ikke-medl.)

Tilbud til medlemmerne: De årbøger, der endnu kan fås fra årene 1912-1978, ialt 40 bind sælges samlet for 300 kr.

Bind	Årg.		Bind	Årg.		Bind	Årg.
1	1912	udsolgt	23	1935		49	1962
2	1913		24	1936	udsolgt	50	1963
3	1914		25	1937	udsolgt	51	1964
4	1915	udsolgt	26	1938	udsolgt	52	1965
5	1916	udsolgt	27	1939	udsolgt	53	1966
6 ¹	1917	udsolgt	28	1940	udsolgt	54	1967
6 ²	1917	udsolgt	29	1941	udsolgt	55	1968
7 ¹	1918	udsolgt	30	1942	udsolgt	56	1969
7 ²	1919	udsolgt	31	1943	udsolgt	57	1970
8 ¹	1920	udsolgt	32	1944	udsolgt	58	1971
8 ²	1920	udsolgt	33/34	1947	dobb.bind	59	1972
9	1921	udsolgt	35	1947		60	1973
10	1922		36	1948	udsolgt	61	1974
11	1923		37	1950	udsolgt	62	1975
12	1924	udsolgt	38	1951		63	1976
13	1925		39	1952		64	1977
14	1926		40	1953		65	1978
15	1927	udsolgt	41	1954		66	1979
16	1928		42	1955		67	1980
17	1929		43	1956	udsolgt	68	1981
18	1930	udsolgt	44	1957	udsolgt	69	1982
19	1931		45	1958	udsolgt	70	1983
20	1932		46	1959		71	1984
21	1933		47	1960		72	1985
22	1934		48	1961			

Desuden: Johs. C. Jessen: Alsted og Ringsted herreders skolehistorie, pris 15 kr.

I 1979 udkom Indholdsfortegnelse for Historisk Samfund for Sorø Amts årbøger 1912- 1978.

Fortegnelsen koster 10 kr. Endvidere har vi følgende hefter af »Amtsudgaven af Danmarks Riges

Breve: Præstø og Sorø Amter«:

2¹, omfatter årene 1250—1265

2², omfatter årene 1306—1316

2³, omfatter årene 1316—1322

3¹, omfatter årene 1323—1332.

Hefterne koster 15 kr.

Hvis nogle medlemmer ligger inde med ældre årgange af årbogen af dem, der er udsolgte, vil foreningen gerne formidle videresalg til andre medlemmer, der mangler disse bind.

Love for Historisk Samfund for Sorø Amt

- § 1. Samfundets formål er at vække og styrke den historiske sans og uddybe forståelsen af fortidens minder i den store befolkning inden for amtets grænser.
- § 2. Formålet søges nået ved at afholde offentlige møder med historiske foredrag rundt om i amtet og ved at udgive en årbog — og om muligt mindre skrifter —, der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie i jævn og letlæselig form. Årbogen tilsendes medlemmerne.
- § 3. Medlem af samfundet kan enhver blive ved at indmelde sig hos et af bestyrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes af generalforsamlingen.
- § 4. Samfundet ledes af en bestyrelse på mindst 7 og højst 11 medlemmer. De vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 2 år ad gangen, således at der årlig afgår skiftevis mindst 3 og 4 og højst 5 og 6. Bestyrelsen vælger af sin midte formand, næstformand, sekretær og kasserer.
- § 5. Årbogen udsendes samtidig med opkrævningen af medlemsbidraget. Dens udgivelse varetages af et redaktionsudvalg bestående af en redaktør og 2 medlemmer, alle valgt af bestyrelsen.
- § 6. Regnskabsåret går fra 1/10—30/9. Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges samtidig med bestyrelsen.
- § 7. Generalforsamlingen holdes om muligt i forbindelse med et foredragsmøde. Den sammenkaldes med mindst 8 dages varsel. Afgørelser på generalforsamlingen træffes ved almindelig stemmeflerhed. Ændringer i lovene skal dog for at være gyldige vedtages med mindst 2/3 af de afgivne stemmer. Den ordinære generalforsamling må ikke holdes 2 år i træk på samme sted.
- § 8. Ekstraordinære generalforsamlinger kan afholdes, når bestyrelsen eller mindst 15 medlemmer ønsker det. I sidste tilfælde skal bestyrelsen indkalde den forlangte generalforsamling senest 3 uger efter begæringens modtagelse.
- § 9. Forslag til behandling på generalforsamlingen må i skriftlig form forelægges for bestyrelsen senest 3 dage før generalforsamlingens afholdelse.
- § 10. Hvis samfundet skulle opløses, skal dets ejendele overgå til offentligt arkiv eller samling, så vidt muligt inden for amtets grænser. Denne bestemmelse kan ikke senere forandres.

Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt:

FUGLEBJERG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Sandvedvej 22, 4250 Fuglebjerg.
Telefon: 03 75 60 28.
Åbent: Fredage 15-19 og efter aftale.
Leder: Holger Johansen, Langgade 22, Sandved, 4747 Sandved.
Område: Fuglebjerg kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HASHØJ KOMMUNE:

Beliggenhed: Flakkebjerg skole, Hovedgaden 34, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
Telefon: 03 58 60 77.
Åbent: Mandag 18-19,30 og efter aftale.
Leder: Christen Nicolaisen, Hovedgaden 40, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
Område: Hashøj kommune.

HASLEV LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Borgerskolens vestfløj, st., Themstrupvej 13, 4690 Haslev.
Telefon: 03 69 24 44.
Åbent: Torsdag 16—18.
Leder: Lillian Hovman, Gl. Næstvedvej 40, 4683 Rønnede.
Område: Haslev kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KORSØR OG OMEGN:

Beliggenhed: Søbatteriet 11, 4220 Korsør.
Telefon: 03 57 36 72.
Åbent: Mandag, tirsdag, onsdag 10—12, tirsdag, torsdag 14—18.
Leder: Chr. Borgstrup, Omøvej 6, 4220 Korsør.
Område: Korsør kommune.

MIDTSJÆLLANDS LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Skolegade 9, 4100 Ringsted.
Telefon: 03 6168 59.
Åbent: Mandag—torsdag 9—11,30, torsdag 16—18 og efter aftale.
Leder: Niels Jørgen Hansen, Dronning Margrethesvej 33, 4100 Ringsted.
Område: Ringsted kommune.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Amtsgården, Teatergade 16, 4700 Næstved.
Telefon: 03 73 65 07.
Åbent: Mandag—fredag 13—15.
Leder: A. Strange Nielsen, Sct. Jørgens Park 95, 4700 Næstved.
Område: I gl. Sorø amt: Herlufsholm, Fodby, Karrebæk, Vallensved, Hyllinge og Marvede sogne.

SKÆLSKØR EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Maglebyvej 13, 4230 Skælskør.
Telefon: 03 59 43 73.
Åbent: Skælskør biblioteks åbningstid.
Leder: Johs. Lyshjelm, Holtenevej 4, 4230 Skælskør.
Område: Skælskør kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SLAGELSE OG OMEGN:

Beliggenhed: Centralbiblioteket, Stenstuegade 3, 4200 Slagelse.

Telefon: 03 52 12 45.

Åbent: Tirsdag 16—19, onsdag 10—15.

Leder: Gitte Strange Jørgensen, biblioteket.

Område: Slagelse kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SORØ OG OMEGN:

Beliggenhed: Biblioteket, Storegade 7, 4180 Sorø.

Telefon: 03 63 14 11.

Åbent: Efter aftale.

Leder: Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn, Klostersvænget 8, 4100 Ringsted.

Område: Sorø Kommune.

STENLILLE KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Hovedgaden 66^a, 4295 Stenlille.

Telefon: 03 60 46 27.

Åbent: Hele året (undt. juli og august) 2. tirsdag i måneden kl. 19—21.

Leder: Doris Hviiid-Christensen, Veddevej 46, 4295 Stenlille, tlf. 03 60 72 92.

Område: Stenlille kommune.

